

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HERCEG JÁNOS ESSZÉJE
BÖNDÖR PÁL ÉS GULYÁS JÓZSEF VERSEI
BALÁZS ATTILA HANGJÁTÉKA
RÉSZLET MIRKO KOVAČ REGÉNYÉBŐL
VARGA ZOLTÁN ÉS VAJDA GÁBOR TANULMÁNYA
SZAJKÓ ISTVÁN ÍRÓPORTRÉI

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1988

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Herceg János: A Paraszkéva-malom (esszé)</i>	561
<i>Böndör Pál versei</i>	564
<i>Gulyás József versei</i>	569
<i>Balázs Attila: Ki ölte meg Mészáros Kelelent? (hangjáték)</i>	575
<i>Mirko Kovač: A pohár (regényrészlet)</i>	600
<i>Csáth Géza: Napló 1912—1913 (V. rész)</i>	602
<i>Erős Istvánné Kovács Teréz: Életem történetei (önéleltírás, II. rész)</i>	610

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Varga Zoltán: Későn okosan? (tanulmány Bakunyinról)</i>	623
<i>Vajda Gábor: Az önmagunkhoz vezető út keresése (tanulmány Hermann Hesse regényeiről, I. rész)</i>	650
<i>Bela Duranci: Vajdaság képzőművészete (tanulmány III. rész)</i>	660
<i>Szajkó István: Íróportrék — 12 rajz</i>	668
<i>P. Náray Éva: Jegyzet a portrékhoz</i>	681

A PARASZKÉVA-MALOM

HERCEG JÁNOS

Csodálatos, ki mindenkivel találkoztunk a századelő éveinek ebben az igazán felületes kis bácskai recherche du temps perdu-jében! Juhász Gyula Annájával például, ha nem is emlékből és álomból szöve szökén, a dús kalászu, sárguló nyárban, ahogy mi is beleszerettünk, hanem valóságosan a *Bácsmegyei Függetlenség* színikritikájában, minden addigi illúzióinkat könyörtelenül lerombolva. Kiderült róla, hogy nemcsak hangja, de hallása se volt, azonkívül ízléstelenül a karzatnak játszott, és a sűgóra figyelt, mert a szerepét se tudta. De hát a múzsák, földre szállva, mindenütt elvesztik varázsukat. Csak a költészet ezoterikus tájain maradnak meg szeplőtelenül felmagasztosulva. Így aztán a zombori színpad Sárvári Annájának 1905-ben semmi köze se volt a másik, álombeli Annához, akinek a nevét a költő e le-sűjtő színikritika után is még harminc évig ábrándosan és áhítattal írta le.

És sajnos hinni kell a szigorú kritikusknak, bizonyos Lithway Bélának, már csak azért is, mert ugyanakkor lelkesen síkraszállt a modern magyar irodalomért, és Krúdy Gyulával kötött — közlésben kifejezett — esztendőkre szóló barátságot.

Mert ő is megjelent, a „fővárosi novellista” — anogy a beszámoló a fiatal Krúdyt nevezi —, hihetőleg nemcsak egy estét töltve Zomborban, de hórihorgas alakjával s álláig lefutó pofaszakállával a kackiás kalap alatt, a környék pincszerei estéivel is megismerkedett.

Gozsdunak, aki lehívta, már csak az árnyéka maradt a városon, amelyet nem szeretett, mire Krúdy megérkezett. És a város se szerette őt, a különcöt galambszürke redengotjában, aki érdekesebbnek tartotta Petrović pópa almazöld majolikakályhájának támaszkodva (mert mindig fázott), órákon át beszélni a bánáti szerb festőkről, mint elvegyülni a bácskai írók gyülekezetében. Inkább megszervezte a Sza-

bad Liceumot, lehozta az őszi tárlatok egy-egy kiállításának anyagát, előadásorozatot rendezett Ruskinról és a szecesszióról, s így hívta meg felolvasásra Krúdy Gyulát is.

Mit tudhatott róla azonkívül, hogy a tehetségét csahatatlanul felismerte? A vörös postakocsi még a jövő messzi tájain kocogott, Szindbád, a hajós se tűnt még fel a ködből. Három kötete látott addig napvilágot, köztük az *Üres a fészek* című, tizennyolc éves korában megjelent novellagyűjtemény, amelyben még erősen érezhető volt Jókai és Mikszáth hatása. De szélesen áradó meséiőkedve már jóval többet ígért, mint amit addig megvalósított. S ez elég volt Gozsdunak, hogy a zomboriaknak bemutassa.

Fellépésére 1906. január 21-én került sor a Szabad Liceum előadásának keretében. A fénypont azonban nem ő volt, hanem a vonósnyegyes, amely „Haydn bájos andantéját és Mendelssohn örökké dallamos prestóját” adta elő. Aztán Krúdy következett, akinek fellépését szükségesnek látták azzal is indokolni, hogy az akkori Zombor társasági életében előkelő szerepet játszó Krúdy Géza rokona volt az írónak.

„A kedves apróságokat sikerült lapunknak közreadás céljából megszerezni, s azokat tárca-alakban közölni is fogjuk” — ígérte a szerkesztő.

Néhány számmal később közölte is az egyik „kedves apróságot”, hogy azután még 1911-ben is jusson belőlük a verbászi Molter Károly tárcái mellett. Pedig akkor már rosszul mehetett a lapnak, csökkentett oldalszámmal jelent meg, a rovatvezető tisztét egy tizennyolc éves pesti fiú, Korda Sándor, a későbbi Sir Aleksander Korda látta el. De miután többet volt a vásártéren, ahol Bosnyák Ernő „mozgósínházat” rendezett be egy sátor alatt, hamarosan visszament Pestre, maga is filmesnek.

A felolvasásra került „apróság” nem is volt olyan apró, ha figyelembe vesszük, hogy két szám folytatásban közölte. De hogy az est nem sikerült, Haydn és Mendelssohn ellenére sem Krúdy Gyulával, azt is elárulta a hírlapi beszámoló, egy pillanatra se rejtve véka alá a később még oly sokáig emlegetett, hírhedt bácskai közönyt.

„Nem mulaszthatjuk el azonban sajnálattal kiemelni azon tényt, hogy közönségünknek előkelő része az estélyről távol maradt. Nem hiszszük, hogy ez Gozsdu eltávozása folytán állandó jellegű lesz, inkább az előző esti mulatságnak tudhatjuk be. De különben minek Zombornak kamarazene, elég jó itt Sipos bandája is, pláne ürmös mellett.”

A novella, a Parasztkéva-malom azonban nemcsak azért érdekes,

mert abban már megmutatkozott Krúdy időtlenséget érzékeltető önálló, eredeti tehetsége, hanem a témájánál fogva. A történet ugyanis kalugyerekről szól, akiket elsőnek Papp Dániel vonultatott fel a magyar irodalomban, s akik aztán alighanem merő divatból ott is maradtak még jó ideig.

Csakhogy Krúdy kalugyerei nem délről érkeztek a századelő prózájának állomására, mint az itteni születésű és a jelek szerint pravoszláv származású Papp Dániel alakjai, hanem a távolabbi Felvidékről, Ungvár környékéről, amely még egy kicsit Krúdy pátriájának számított. S minthogy az író továbbra is a félmúlt elbeszélője maradt, ezek a vidám kalugyerek ugyancsak az emlékezés ködéből, Paraszkéva malmából bukkantak fel, aminek okát Krúdy meg is magyarázza novellájában a zombori közönségnek.

„A kalugyerek szép rendje talán még virít odalenn a boldog Bácskában, errefelé azonban már nem látni őket, mert megfogyatkozott a bor. Mit keresne itt a kalugyer? Az ungvári nagy toronyból akármerre nézegetünk széjjel, nem láthatni csak kerek hegyeket, meg bölintgató jávorfákat . . .”

A mese azonban ennek ellenére zavartalanul folyik tovább a vidám kalugyerekről, akikre nem volt kíváncsi a zombori közönség „előkelőbb része”.

BÖNDÖR PÁL VERSEI

META

Mint aki egyfolytában főszereplő volt
s többé már nem is szerepel csak áll áll
úgy voltál licenciák és reminiszcenciák
és maradék-magad lényegi kivonata

a mozgólépcsőn az áruházban
a mindig-maszkban nem áruhásban.
Le-föl.

ETÜD KÉTSOROSSAL

Hiába hogy emeletnyi. A másik szabad
szemmel alig látható de keményebb anyagból gyúrták.
Miközben mi a száraz kenyeret daráljuk morzsának
zárt világunkon ők kopogtatnak. Az elsőt megnevezni
a szinonímák közül választva képtelenek vagyunk
a másokra nincsen szavunk. Meg aztán
hogyan mondjam el hogy bányszor
ha velem vagy is hiányzol? Miközben
a száraz kenyeret daráljuk
egyfolytában fekete-fehér történetet sugárzunk.

A KARSZTON

Még a kertekben is mészkeő fejek-karok
fehérlenek ki a földből. Mintha csontok:
sziklaszilánk-kódok. Nincsen rá más méret
ezt a tájat a fehér éggel kell mérjed.

ÚJÉVI STRÓFA

Ajánlja énekét — de
hiába? — ennek-annak
s saját magát a dalnak!
Hibát hibára halmoz
e falusi anakrón
és sánta Anakreon
— ha énekel ha hallgat?
A régít írja? (Most egy
ideig leveleit
tavalyinak keltezi.)
Az jár csupán a korrallal
hogy nem haladsz a korrallal?

ORPHEUSZ, MÉGIS?

Orpheusz — akit Dicsérni Teremtett-
nek nevezett szonettjeiben Rilke —
nagydobbal fogta volna a verebet?
S őt magát nem a dicséret ihlette
a kezdetek után újabb dalokra?
Vagy a heves ellenállás? Egyre megy.
Tudjuk hogy lett önmagának a szobra
Orpheuszok közt az első. Mire megy
a közönnyel szemben a legutolsó?
S Mephisztó is bürokratizálódott
mostanára. Döglött vizű halastó
számtalan sok irodája: hogy ott
lehetetlenülve a megalkuvás
Orpheusz ne lehessen valaki más?

NAPJAINK

NÉMETH ITVÁNNAK

Délelőtt után délután —
hát ez csak elég bonyolult?
Mintha ereje már fogytán —
valahogy be is alkonyult.

Ilyen meg olyan az élet? —
én a közhelytől nem félek.
Az a kérdés hogy mi helyett
mondják a sok közhelyet.

GULYÁS JÓZSEF VERSEI

MAJD ITT DOBJUK KI A HORGONYT

Majd itt dobjuk ki a horgonyt,
a pipacstábla szélén,
a kisút itt szalad el,
és bekigyózik a rozsba,
itt dobjuk ki,
és szétterítjük a pokrócot,
jobbról a gémes csőre,
balról a lenge akácos
(szomorú lennék, ha
nem nézhetnék felé időnként),
te is látod majd,
ahogy esteledik benne,
leáldozik
az utolsó júliusi nap.
Te rügyeket láttál februárban
az önki mögötti
csontos ligetben,
elhiszem,
mert te is költő lehetnél,
vissza is fordultál
csodálkozva
(ezért mondom, hogy lehetnél).
Itt dobjuk ki a horgonyt,
alattunk csontok alszanak,
följebb,
egyre följebb keringve,
kifornak a földből.
Majd itt dobjuk ki a horgonyt,
mint a gyökér,

belemarkol a csontos földbe,
mert csontok.
A kis dombon csonka akácos,
néha megrázza a szél.

TE ARANYOS TEMPLOMEGÉR

Te aranyos templomegér,
ki házhoz szállítod
az igazgató úrnak és bandájának
a közvagyon fölét,
hajlongsz és kezet csókolsz
a nagyságos asszonynak,
és bevezetnek az összelopott
kis paradicsomba.
Miért, ó, miért? Károly,
ő sem tud válaszolni
(legalábbis becsülettel),
hiszen az egész
ellenkező irányban forog.
Félve a fizetésbefagyasztástól,
titokban emelnek,
nem ülnek ölbe tett kézzel,
lapulnak és cselekszenek.
Ismerjük őket,
amíg nem volt ez meg az,
nem is kellett nekik,
most meg úgy látszik,
ők tojták nagy kegyvel,
szívességből, és
hagynak hozzáérni a kerékhez is,
sütkéreznek a fényben,
az egerek vállára csapnak,
hogy reng belé a nagy,
üres egyház krisztusaival,
gyóntatóatyáival,
kik összekuporodtak,
hogy a szél elfújjon felettük.

RÉMÍT AZ ÜRES PAPIR

Rémít az üres papír,
apró dolgokba
és egyre csak hátrálok,
vakmerőség volt
így szállni tengerre,
örültség volt
így lépni be a fák közé,
a sűrűbe,
egyetlen szerszámmal,
íme, kicsorbult,
íme, megutáltam,
itt az idő,
a húrokat nem tudom
megfájdítani,
de utálok is,
köpök a hangszeremre,
mi lesz, Úristen,
az úton bedöglött,
a 32. lépésben,
az út derekán,
nyúlhatnék késhez, árhoz
a 32. lépésben,
hetckig nem bírok
üres papírra nézni
(mély hómező),
késő más szerszámok
után nyúlni,
kezelésüket megtanulni,
vakmerőség volt,
örültség
egyetlen lapra tenni,
egyetlen húrban,
egyetlen lapban hinni,
örültség volt
egyetlen szerszámra
bízni magunkat,
íme, bedöglött,
Úristen, sose nyertem,

tán nem is fogok,
e hangszert kaptam én,
fájdalom, fájlalom.

MINT A NIKKEL HOLDVILÁG

hát hogy is van az
hogyan is állunk avval hogy ó
dolgozó?
a dolgozó ember érdekében?
a látási viszonyok János
igen számítanak János
nagyon de majdnem számítanak
mint szüle emlékei
a szántóföldi paradicsomról
nagyon számítanak majdnem
borpirosító és tejfehértő gyáraink
a bíróságokról most csönd
mert az ábécé nehéz s vigasztalan
majdnem nagyon
de nagyon számítanak az érvek
sokszor mondtuk már
minden községben kihirdettük
sőt kikiáltottuk
tán le is írtuk
bár az ábécé nehéz és vigasztalan
a gondolat kísértő árnya
a trapplövő-álláson korongra várva
mely elszáll a falu felett
mint a nikkell holdvilág
ahol kikiáltottuk
és meghirdettük a jövőt
kidoboltattuk
mint ma a skeet-versenyeket
milyen trófeák díszítik
a falusi dolgozó házának külön szobáit?
sokszor mondtuk
tán le is írtuk
elénekeltük mi
cinkosan összekacsintó álorcák

ÉN VAGYOK A FOGYASZTÓ

rengeteg újságot fogyasztok
7 Nap Magyar Szó
én vagyok a fogyasztó
télén
a hamut Magyar Szóba csomagolom
így szállok alá
begyűjtáshoz ki tudja mihez
a vécén már nem
hál' isten elmúlt az a világ
meg a többi hasonló
de visszajön mondják
még visszajöhet
és visszajött
az újság a vécén világa
mint a háziszappan
le a padlásról a fekete szappan
a fekete leves a szappan
begyűjtáshoz
7 Nap Dolgozók Magyar Szó
így élek Bessarábiában
vagdaltpogácsa-nyakú József

csak nehogy szentté avassanak

NEM LEHET HAZAMENNI

Nem lehet hazamenni,
csak bujkálni
szobáról szobára,
az éjszaka gödreiben,
és kalapálni,
ütni, verni, szidni,
szétverni
ezt a rozoga hangszert,
éjszaka lenni,
járkálni álmatlanul
elfüggönyözött,
árnyas ablakok alatt,

jobbról és balról,
 mindenki otthon
 a vakablak előtt,
 hajnalig körbe-körbe
 a városban
 és megállni egy ablaknál
 ahol egy kis fény
 sárga virága sápadoz.

ÉRVÁGÓ KÉSEK

Érvágó kések, jó éjszakát,
 a hulla merev szerkezetében
 mélyen,
 jó éjszakát érvágó kések.

Érvágó kések mélyen
 a hulla merev szerkezetében.

Jó éjszakát érvágó kések.

FOTÓ HALÁL

Kezében s fülében vattával,
 áll az elmondhatatlan folyosón,
 félrefordított arccal,
 melyet suttagó szakáll övez
 s a mindenféle homályban
 ott áll vaksi füllel a gyászban,
 kicsoda ő? Fotó Halál.

ERDŐBEN

Nagy irtás volt itt,
 ahol járok,
 tegnap és tegnapelőtt,
 az irtásnak
 ma nyoma sincsen,
 tegnapelőtt
 messzire láttam innen.

KI ÖLTE MEG MÉSZÁROS KELEMENT?

(hangjáték, rövidített változat)

BALÁZS ATTILA

SZEREPLŐK:

GRU-GRU (I. HANG)	lény az éjszakából
ELEMÉR (II. HANG)	másik lény az éjszakából
FÉNYES NÓRA (NŐ)	unatkozó háziasszony
FÉNYES ARTÚR (FÉRFI)	kereskedelmi utazó
MR. KOEHLER (FÉRFIHANG III.)	a világ legmagasabb élő embere
P. PAGANINI (FÉRFIHANG IV.)	madárutánzó
MR. McGUIRE (FÉRFIHANG V.)	kövér szabadságú birkózó
CHERVINSKY (FÉRFIHANG VI.)	a fémpénztorony-építés rekordere
A. MÉDER (FÉRFIHANG VII.)	a rántottakészítés világbajnoka
S. GONZALES (FÉRFIHANG VIII.)	a világ leggyorsabb pincére
G. MAHLER (FÉRFIHANG IX.)	kilencedik szimfónia
TOM JONES (FÉRFIHANG X.)	közismert énekes
FRANK SINATRA (FÉRFIHANG XI.)	frank sinatra
FUTÓ RÓBERT (FÉRFIHANG XII.)	távíratkézbcsítő
MÉSZÁROS KELEMEN (GYERMEKHANG)	manó
VADKAN HUBERTUS (FÉRFIHANG XIII.)	a kék hang főfelügyelője
FÉRFIHANG XIV.	biztonsági dolgozó
FÉRFIHANG XV.	biztonsági dolgozó

Sötétebb tónusú klasszikus zene; kúvik baljóslatú kiáltozása.

I. HANG: *(vékony férfi fejhang):* Milyen sötét van ...

II. HANG: *(érdes basszus):* Akár a veremben.

I. HANG: Mit gondolsz, hány óra?

II. HANG: Olyan kora éjszaka lehet.

I. HANG: Látsz valamit?

II. HANG: Tán te látsz?

I. HANG: Nem.

II. HANG: Akkor minek kérdezed?

Agak roppanása. A kúvik hangja távolodik.

I. HANG: Milyen sötét van. Tapintasz valamit?

II. HANG: Képzelheted ...

I. HANG: Mert én tapintok valamit.

II. HANG: Tán megvan?!

I. HANG: Meg.

II. HANG: Milyen?

I. HANG: Hát olyan. Inkább ellipszis alakú, mint kerek. Elég mély, és még meleg. Izelt körmű lenyomat. Elöl kétfelé karmosul. Bal mellső láb befelé csámpás. Jobb láb ...

II. HANG: Ez csak ő lehet. Az ördögbe is, nyomon vagyunk! Miénk lesz a babér.

I. HANG: Miféle babér?

II. HANG: Ne marháskodj, szedd össze magad! Most kezdődik számodra az igazi intellektuális kaland, te kisokos! Hány nyom?

I. HANG: Nagyon sok, és mégis egy. Jellegzetes kis térfogatok sorozata az éjszaka agyagában. Irány — saccolásom szerint — délkelet.

II. HANG: Látod, tiéd az első babér.

I. HANG: És mit csinálunk, ha csakugyan szembe találjuk magunkat vele?

II. HANG: Khm, AKKOR MEGROPOGTATJUK A CSONTJAIT!
(Halkabbra fogva:) Te letöröd az egyik agyarát, én a másikat. Pogácsát sütünk babérlevéllel, és irány Amerika vagy valami hasonló ... Ipari világ, újabb évezred, pénz, nők — miegymás ... Nem akarsz, szivikém?

Csend.

I. HANG *(halkan):* Ráléptél a kezemre ...

A zene erősödik, mintegy csalogatóan a távolból.

I. HANG: Hallod? Zenefoszlányok a szélben.

II. HANG: Nem vagyok süket.

I. HANG: Pszt! Ez Gustav Mahler lehet, de nem biztos! Milyen szép!

II. HANG: Valami fényt látok a távolban.

I. HANG: Ablakok.

II. HANG: Milyen törékenyek!

Nevetnek.

I. HANG: Remélem, a nagy vadkan nem fogott szimatot...

II. HANG: Itt lehet valamelyik peremvárosi bordélyban. De mi kiemeljük az ő szép gyémánszemét. Türelem gyémántrózsát terem... Ha, ha, ha...

I. HANG: Megérdemeltük. Már időtlen idők óta járjuk az éjszaka utatalan utait, alvást nem ismerve, tizenhét tornacipőt koptatva el, tizen-nyolcszor újraébredő reménnyel, tizenkilenc...

Belevész a felerősödött zenébe. Recsegésig torzul. Gustav Mahler.

NŐ: (*spicces hangon beleordít a muzsikába*): CSINÁLJ MÁR VALAMIT AZZAL A RÁDÍÓVAL, AZ ISTENIT!

Mahler lehalkul.

NŐ: És keresz valami mást! Ez borzolja az idegeimet.

FÉRFI (*mentegetőzve*): Azt hittem, szereted.

NŐ: Szerettem —

FÉRFI (*ironikusán*): Akárcsak engem. Tulajdonképpen mit akarsz hallgatni?

NŐ: Valami halkat és szépet.

FÉRFI: Ez nem szép neked?

NŐ: Most túl vad.

FÉRFI: Máskor nem volt túl vad.

NŐ: Az máskor volt. A most most van.

FÉRFI: Tehát mit óhajtasz?

NŐ: Semmit. A telefont mikor szereled össze, te ezermester. Így el vagyunk vágva a külvilágtól —

FÉRFI: A külvilágtól? Hisz itt ez a rádió. Hallgasd! Amerika Hangja, Szabad Európa, Csantavéri Rádió — melyiket akarod?

Csavargatja a gombot.

NŐ: Most nem kell egyik sem.

FÉRFI: Mert túl vad?

NŐ: Eridj már, mondtam! Jól tudod, miről beszélek. Bolond voltam, hogy rád hallgattam. Ide építettük ezt a házat, a város peremére, mert

a tiszta levegő meg a te vidéki származásod... tiszta hülyeség. A mi kettőnk tüdeje! Hisz erre van a legtöbb gyár, s az ablakok se zárnak jól. Meg itt ez a sok gyanús melós. Csupa franciakulcsos pszichopata mászkál erre alkonyat után. Kurvák meg betonkeverők. Ki jön ide ki hozzánk, Artúr? SENKI.

FÉRFI: Na, na, ne túlozz! Hallgasd csak...

A rádióból felcsendülnek a Bolyongók a város peremén közismert akkordjai. A férfi beledúdol.

FÉRFI: Hogy ide nem jön ki hozzánk senki? Ez nem igaz. A múltkor is voltak. Csak fanyalogtál, alig akartad megkínálni őket. Nem dolgoztál semmit, mégis holtfáradtan dőltél az ágyba. Hiába kopogtattam mennyországod kapuján.

NŐ: Természetesen. Hullarészeg voltál.

FÉRFI: Szivikém, úgy képzelem: te is.

NŐ (*engesztelően*): Azért tölthetsz még egy rövidet.

FÉRFI: Ebből szerencsére van még bőven...

NŐ (*csökönnyösen újra*): Mit ér az egész, ha idáig még a busz se merészkedik.

FÉRFI: Aki nem tudja gyalog megtenni az utolsó pár száz métert. nem igaz barát.

NŐ: Szeretnék látni téged — gyalogolni! Itt tátong üresen ez a hatalmas ház...

FÉRFI: Tudod, mit? Ne kezdjük előlről. Béküljünk ki! Jó?

Kristálypoharak csendülnek össze. Halk aláfestésül szirupos gyertyafénydallamok.

FÉRFI: Olyan szép vagy ma este...

NŐ: Már megint le akarsz venni a lábamról?

FÉRFI: Le. Én, az élet nagy kereskedelmi utazója millió és millió kilométert tettem meg egyik helyről a másikra speciális ínymasszírozó fogkeféimmel minden színben és méretben; öblögetőimmel, hátkeféimmel és vízhatlan sakktábláimmal, ortopéd fürdősapkáimmal. Mindig téged látalak szökdécselni autóm előtt az út fehér vonalán, míg szívem lüktetett, új, éltető véradagokat porlasztva ereimbe. A te arcod rezgett előttem a homokbuckák felett — új reményekkel háztól házig. A te hús ujjaid tapadtak csapzott halántékomra. Száll a kereskedelmi utazó... Gyere közelebb!

NŐ (*kérlelve*): NE, HAGYD ABBA!

FÉRFI: Add a kezed, táncoljunk! Olyan régen táncoltunk —

NŐ: Táncoltál te másokkal —

FÉRFI: De mindenkiben téged látalak, mindenkiben téged tapintotta-

lak. A te riadt őztekingteted előtt lobogtattam meg először büszkén duzzadó betétkönyvemem — nem így volt?

NŐ: És akkor jött a ház, Bea meg elment...

FÉRFI: Ne emlegesd most Beát, kérlek. Őlelj át, és összpontosíts!

NŐ: Nem bírok. Figyelnek bennünket.

FÉRFI: KIK?

NŐ: Parázsló szemek az ablakkeretben...

FÉRFI: Ne álmodozzál már megint!

NŐ: Nem álmodozok, nézz csak oda..., fssz, te vadember! Nézd, ott —

Hangja elfúl. A zene ismét teret szorít magának. Egészen felerősödik: Frank Sinatra: Strangers in the Night. Váratlanul éles csöngetés szakítja meg. Még egy. Aztán egy harmadik: szinte végtelenül.

FÉRFI (*köhögésbe fúlóan*): Ki lehet ez? Valaki rátehénkedett a csengőnkre. Vigye el a nagy fekete...!

NŐ: Ne fessed falra, ha egy mód van rá —

Még egy csengetés.

FÉRFI: MEGYEK MÁR!!!

Csörtetés, zár kattánása, ajtócsikordulás.

I./II. HANG (*egyszerre*): Jó estét, megjöttek a —

FÉRFI (*gunyorosan*): Csantavéri huszárok. Értem. Engem keresnek, uraim?

II. HANG: Természetesen —

I. HANG: Nem egészen, izé...

FÉRFI: Szóval nem engem. Ez nagy követ gördít le a szívemről. (*Hadarva:*) Ha nem engem keresnek, akkor sokáig maradnának, ugyebár? Kerüljenek beljebb, itt kinn hideg van, a cipőt nem kell levenni. Csak előre, toronyirányt! Nóra! Megjöttek az embereid. Nóra, nem halod? (*Csend.*) Foglaljanak helyet, uraim. Önök tényleg vagy nem? Szóval: csantavérik? Nóra az előbb még itt volt, s ismerve őt: mindjárt itt is lesz. Ilyen az élet. Nóra!

II. HANG: Nóra tehát érkezik.

I. HANG: Rosszkor jöttünk?

FÉRFI: Valójában nem. Valahogy nem vagyok a legjobb formában ma este... Megpróbáltam egy kicsit elszórakoztatni a feleségem...

II. HANG: És nem ment?

FÉRFI: Igen is, nem is... Tűnják, Nóra egy kicsit hiányolja a mozgást. Mi igazából nehezen mozdulunk ki, meg ide se jön nagyon senki. Kicsit messze vagyunk a végé... mástól is. Mégiscsak igaza van Nórá-

nak ... Messze vagyunk. Barátaink ugyan gépkocsis emberck, de tudják, hogy van: a kanyar után jön a fújás, kellemetlen — Nóra, találd ki, kik vannak itt. *(Csend.)* DE VALÓJÁBAN KIK IS VANNAK ITT?

II. HANG: Bocsánat, én Asztalos Elemér vagyok, ez meg itt az unokatestvérem, Gru-gru.

FÉRFI *(kezdeti ingadozásain látszólag átesve)*: Fényes Artúr diplomált kereskedelmi utazó, ez meg itt a házunk. Honnan ismerik a feleségem?

II. HANG: Lényegében nem ismerjük.

FÉRFI: Lényegében nem? *(Nevetve:)* Micsoda félreértés! Már meg merem volna esküdni rá, hogy ...

Mindannyian nevetnek.

FÉRFI: Na, mindegy. Ha már itt vannak, mit isznak?

II. HANG: Mit kínál?

FÉRFI: Francia konyak.

II. HANG: Jöhet, jéggel. Az öcsémnek csak egy picit —

I. HANG: Műanyag szalmaszállal, mondjuk, pirossal, ha van. Köszönöm.

Poharak csilingelése, szóda pezsgése.

I. HANG: Milyen szép és meleg itt maguknál. Etázs?

FÉRFI: Etázs, szénre. Mostanában egy kicsit akadozik az ellátás, szerencsére azonban vannak kapcsolataim. A szén eljut idáig.

I. HANG *(merengve)*: Éjszakák ébenfeketeteje, köszön hatalmas nyomás alatt — DÉL CSILLAGA. Villogó, kapzsi tekintetek ...

FÉRFI *(hökkenten)*: Micsoda?

II. HANG: Oda se neki. Gru-gru költői lélek. Mindig igazi költő szeretett volna lenni, sajnos nem adta meg szegénykémnek a sors. Gyermekkorában sokat énekelt az úttörő gyermekkorusban, míg ki nem menttem. Meg nagyon jó a szimatja is.

I. HANG: És milyen meleg. Sötét és forró. Halk rőtögések a gyémánszemek körül —

II. HANG: Belül ő tisztára ilyen. Néha közlik a Széplelkűek rovatában, a honoráriumok azonban elég hitványak ...

FÉRFI: Tudom, Nóra is ír verseket.

I. HANG: Borzas böffentések intim női budoárookban ...

FÉRFI: Ne haragudjon, csak kék szalmaszálunk van. Egészségünkre!

II. HANG: Egészségünkre!

I. HANG: MONDJA, SZÉP A FELESÉGE?

Egy pillanatig csend, mintha a poharak megállnának a levegőben.

FÉRFI: Kh, az őszinteség pillanata? Hát... hogy is mondjam, Nóra, szóval Nóra szélesebb, mint volt — Bea előtt.

I. HANG: Bea?

FÉRFI: Gru-gru úr nagyon jól énekel, Beácska pedig nagyon jól táncol. A kislányunk. Egy reggel eltáncolt erdőn-mezőn át, dombra fel, dombról le —

I. HANG: És ott beleesett a nagy fekete lyukba.

FÉRFI (*felüvöltve fájdalomában*): HONNÉT TUDAJ?!

II. HANG: Mondtam, ő mindent tud.

Lélegzetvételnyi szünet.

FÉRFI: Elvétette a lépést. Pontosabban: egy lépéssel több volt, hogy honnan szedte! Lelépett a zenészek közé. Le akarták löni, de...

II. HANG: Micsoda malőr!

I. HANG: Kire hasonlít a lány?

FÉRFI: Rám is, rá is. Testben a lánykori Nóra —

I. HANG: Aki szép?

FÉRFI: Mit mondjak? Csak egy ajtó választ el bennünket. Nóra mindjárt itt lesz, s akkor kiderül. Mindig rendbe szedi magát, ha valaki befut, bár ahogy elnézem magukat... Tehát inkább szép. Nyúlánk volt és arisztokratikus, mikor elvettem. Most némelyeset alacsonyabb, nagyobb térfogat, de még mindig oké. ENNYIRE ÉRDEKLI? (*Csend.*) Nagyon hűséges nő. Szinte elvárhatatlan egy kereskedelmi utazó feleségétől. Gondolatban mindig velem van. De én is ővele! Millió és millió kilométert tettem meg naprendszerünk aszfaltburkolatain, és mindig őt láttam szökellni előttem az út fehér vonalán...

II. HANG: Istenem, már ez is kezd!

I. HANG: MILYEN SZÉP!

Kakukkos falióra: kakukk, kakukk, kakukk!

FÉRFI: Mindjárt sok óra.

I. HANG: Tehát csak egy ajtó. Mennyit kell még várunk rá?

FÉRFI (*kajánul*): Tudják, most mit csinál? Most húzza ki a bal szemöldökét, csücsörít, még egy utolsó kritikus pillantás, jól megmosott mosoly. Most úgy, alibiként meghúzza az öblítőt — egy, kettő, kettő, egy — nulla!

Az öblítő zaja, léptek.

NŐ: Jó estét kívánok!

Reklámközjáték a stúdióból. Lány női rekláhang:

Mosolya nem olyan, mint régen?

Sok múlik itt a fogkrémen!

Örökzöld fogkrém, gyártja: az Egyesült Krémművek.

Visszhang, zene, csúszás:

NÓRA (*csevegve*): Tehát önök vidékiek, továbbá azt állítják, hogy az éjszakából jöttek.

GRU-GRU: Igen.

NÓRA: És merre tartanak, ha szabad kérdezniem?

ELEMÉR: Egyelőre semerre.

Csend.

NÓRA: Ja vagy úgy! Hát nem csábítja önöket a város szíve? Én legutóbb tegnap voltam a város szívében. Én nem bírom ki sokáig a város szíve nélkül. Voltak már a város szívében?

GRU-GRU: Voltunk, régebben...

NÓRA: Furcsa banalitások irányítják életünket...

ELEMÉR (*kissé ingerülten*): De azért itt biztonságban vagyunk, ugye?

NÓRA: Természetesen. Csak maradjanak nyugodtan, ameddig tetszik! Milyen furcsa banalitások, lám, szegény Bea is... Még mindig nem fizettük ki a fagottot. (*Csend*). És mi van azzal a vadkannal?

ELEMÉR (*röhögve*): Hát az egy elég nagy kan!

GRU-GRU: Mondaná, hogy merő népi, agyrém, legenda csupán, holott nagyon is valós lény. Igazi nyomai vannak! Jellegzetes kis térfogatok az éjszaka agyagában, megáll bennük a víz. Konokul a város felé. Itt lehet valahol a közelben, ha nem most leselkedik be épp. IMÁDJA A TÖRÉKENY LENDÜLETEKET.

NÓRA: Jesszusom, beszéljen egy kicsit világosabban!

ELEMÉR: Majd megőrül a porcelánért.

NÓRA: Micsoda?!

ARTÚR: Ne ijesztgessék a feleségem, ha nincs rá nyomós okuk!

GRU-GRU: Sajnos van. Elemérnek tökéletesen igaz van: ez a vadállat porcelán közt érzi magát valódi elemében, ezért néha felüti a fejét a város peremén. Szenvedélytől tájékozva kukkant be, meleg családi otthonok vitrinjeit saccolgatva, s ha... Márpedig itt akad elég. Nézem ezt a töméntelen kis porcelán balett-táncosnőt.

ARTÚR: Ördög és pokol! Tudtam, hogy még bajt hoznak ránk ezek a csecsebecséid. De én is csak hordtam, hordtam, minden utamról legalább kettőt.

GRU-GRU: Sajnos így van ez: ha az ember túlságosan elhalmozza

magát porcelánnal, akkor valahogy úrrá lesz rajta a törékenység. De ezen már nem lehet segíteni.

NÓRA: Nem lehet előle eldugni?

GRU-GRU: Nem. Feltúr mindent. Megtalálja, mint az idomított kutya, útközben még nagyobb kárt csinál. Sötét vágyának majdhogynem kizárólagos tárgya a —

NÓRA (*sikoltva*): A MAGYARORSZÁGI HERENDIM!!!

GRU-GRU: Helyesen gondolkodik, asszonyom. A herendi. Minden utánzatot utálattal lök félre, villámgyorsan bukkanva rá az igazira.

NÓRA: ÉS AKKOR? MIT CSINÁL VELE?!

ELEMÉR: HAM-HAMM, KVRC-KVRC, HEHEHE!

GRU-GRU: Megezzi.

ARTÚR: Viccnek nem rossz. (*Szünet.*) De miért enne meg?

GRU-GRU (*higgadtan*): Ez nem egészen világos. Számunkra ez ideig ismeretlen folyamaton átesve, sajátos égéssel hatalmas nyomás alatt: a porcelánból kis mennyiségű gyémántkristályok keletkeznek, amelyek a véráram útján elsősorban a szemüreg falán rakódnak le. Itt megkapasz-kodnak. Mire az állat ivaréretté válik, a szemgolyó képződése is befejeződik: az ilyen állat tekintete jellegzetes fénnel ragyog az éjszakában, úgy csörtet az éjszaka ösvényein. A legnagyobb ilyen vadkant még az első világháború előtt lőtték tájunkon. A krónika feljegyezte, hogy annak a disznónak sajnos és jellegzetes mód elég apró és gonosz szemei voltak, de a miénk százszorta nagyobb, és biztosan megvan még neki mind a kettő! EZ AUTOMATICCE DUPLAZZA AZ ÖSSZEGET!

ARTÚR (*izgalomtól remegő hangon*): Amely?

ELEMÉR (*diadalmasan*): Billió dollár!

ARTÚR (*fütytyentve*): És mit lehet akkora összeggel csinálni?

ELEMÉR: Pikulálni. Például elmenni vele Amerikába.

ARTÚR: Amerika? Igyunk erre! (*Szünet.*) NYISSUK KI AZ ABLAKOT?

NÓRA (*határozottan*): Nem. Akkor sem adom a porcelánjaimat.

Csend.

ELEMÉR: Mindig akad egy ünneprontó.

ARTÚR: Ezt majd áthidaljuk. Hanem: hogy ejtjük el, ha szabad kérdeznem. Szép szóval?

ELEMÉR: Nem. Ezzel a dróttal. A gitár legvékonyabb húrja, japán gyártmány. A vitrin előtt kifesztítve csaknem láthatatlan...

ARTÚR: Kezdem érteni.

ELEMÉR: Helyes! Rohantában le fogja metélni a fejét. Csak egy magas „C”, és kész. Egyszer összetiporta a gitárunkat, most bűnhődni kell!

ARTÚR: Remek! Éreztem, hogy valami még hiányzik. Hát a gitár volt az.

A háttérből lassan felerősödik a Strangers in the Night gitárváltozata.

GRU-GRU (*frucsa hangon*): Asszonyom, olyan sápadt ma este. Nem táncolnánk egyet?

Zene.

ARTÚR: Az unokaöccse nagyon jól táncol.

ELEMÉR: Prímán. Első volt a tánciskolában. Kitűnővel végzett.

ARTÚR: Én nem jártam tánciskolába, lehet, hogy Beácska épp ezért...

ELEMÉR: Nem jártam én se. Mindig jobban szerettem a focit.

ARTÚR: Én is, bevallom. De haragszik rám Nóra emiatt! Ő a kosárlabdát kedvelte.

ELEMÉR: Kosárlabda? Az női sport. Bezzeg a foci...!

ARTÚR: Mégpedig az angol labdarúgás.

ELEMÉR: Az az igaz!!

ARTÚR: Hát az amerikai?

ELEMÉR: Tényleg, ezen még nem gondolkoztam.

ARTÚR: Mondja, nem rúgtuk mi valaha együtt a bőrt a Couleur locale színeiben?

ELEMÉR: Nem.

ARTÚR: BUMM! Nem?

ELEMÉR: Nem.

ARTÚR: Furcsa. Meg mertem volna esküdni rá. Akkor és ott — megvallom — én is hallottam valamit a nagy vadkanról, meg Zrínyiről...

ELEMÉR: Arról mi nem tudunk semmit.

ARTÚR: Hát az unokaöccse?

ELEMÉR: Gru-gru a Marsról pottyant közénk, neki fogalma sincs.

ARTÚR: Nem úgy néz ki. MICSODA ÉRDEKES ALAKOK RAJZANAK KI AZ ÉJSZAKÁBÓL! Milyen éjszaka van ma?

ELEMÉR: Mit tudom én. Sötét éjszaka.

ARTÚR: NAGYON SÖTÉT...

Zene, a táncolók elmosódó párbeszéde, Nóra kuncogása.

ARTÚR: Íme, az ön Marsról pottyant unokaöccse fogdossa az én feleségem. Elég pimaszul csinálják!

ELEMÉR: Hagyd őket, olyan szépen összeillenek!

ARTÚR: Csakugyan, majdnem egyforma magasak... De ezt azért mégsem engedhetem meg!

ELEMÉR (*parancsolóan*): Hagyd őket, ha mondom! Inkább beszéljünk a katonaságunkról. Lehet, hogy együtt szolgáltunk.

ARTÚR: Nem, én nem voltam katona! Csak kereskedelmi utazó. Én kereskedelmi utazónak születtem, és mindig is kereskedelmi utazó vol-

tam. Nem lehetsz kereskedelmi utazó is meg katona is — ezt mindenki tudja!

ELEMÉR: Én nem.

ARTÚR: Nézzétek, én nem tudom, nektek mi a véleményetek a kereskedelmi utazókról... MIÉRT KELL EZT AKKOR CSINÁLNI, AMIKOR A KERESKEDELMI UTAZÓ IS ITTHON VAN?! Ez maga a kereskedelmi utazó halála...

ELEMÉR: Te beteg ember vagy! Voltál már lélekorvosnál? Mindez a féltékenység —

ARTÚR: Értelmetlen?! A saját két szememmel látom, hogy mit csinál emez itt a feleségemmel.

ELEMÉR: Nem csinál semmit.

ARTÚR: Hogyhogy nem?

ELEMÉR: Meddő dolog, ki van herélve.

Gru-gru kristálytisztá hangon hosszan beletrillázik a zenébe. Nóra felkacag.

ARTÚR: DE A TAPINTÁS ŪRÖME? Ūrdög és pokol, ezt a hosszú szemérmetlen előjátékot — nem tudom elviselni!

Dulakodás, Nóra sikít, a zene elhallgat.

GRU-GRU: Barbárok, kirántották a villásdugót...

Zihálás.

ARTÚR: ENGEM NEM LEHET AKÁRMIVEL BEPALIZNI! KÉRJÉTEK BOCSÁNATOT!

NÓRA: Mi lelt téged, vérben forognak a szemeid!

ARTÚR: Szeretlek, Nóra!

NÓRA: Artikám!

ARTÚR: Szeretlek!

NÓRA: Én is!

ARTÚR: Gyere ide!

NÓRA: Mindjárt.

*Visszhang: mindjárt, mindjárt, mindjárt...
Éles csöngetés, aztán még egy.*

ARTÚR: Ki lehet ez? (Csend.) Biztosan valaki... Vigye el a fene!

Harmadik csengetés.

ARTÚR: Megyek már!

Cszozgás, zár kattánása, ajtónyitás.

FÉRFIHANG III.: Jó estét kívánok! Nem zavarok?

ARTÚR: Istenem!

FÉRFIHANG III. Ne tessék meglepődni, én a világ legmagasabb élő embere vagyok. Nevem Don Koehler.

ARTÚR: Jó estét, Mr. Koehler. Mi járatban, M. Koehler? Ön is Nórárt szeretné látni?

KOEHLER: Nórárt? Nem tudom. Engem az ALTATÁSI IRODA küldött. Azt mondják, itt maguknál biztosan van hely.

ARTÚR: Ahogy vesszük, Mr. Koehler! Mindenesetre kerüljön beljebb. Van nálunk hely, csak egy kicsit meg vagyok zavarodva. Jól utazott? Vegye le a kabátját, majd én összegöngyölítem. Nóra, húzd fel a legmagasabb sarkú cipődet — megjött a centered! *(Szünet.)* Tudja, Mr. Koehler, a feleségem valamikor sok kosarat adott...

KOEHLER *(zavartan)*: Nem szoktam kosarazni.

ARTÚR: Hát a Detroit All Stars?

KOEHLER: Nem vagyok detroiti, sosem is jártam Detroitban.

ARTÚR: Én se, pedig szép város. Ezek az urak itt talán épp oda igyekeznének.

KOEHLER: Oh, valóban? How do you do, én Don Koehler vagyok.

GRU-GRU: How do you do.

ELEMÉR: Isten hozott.

Kristálycsillár csilingelése.

ARTÚR: Nóra csillárja! Vigyázzon a fejére, Mr. Koehler! Foglaljon helyet! Én különben Fényes Artúr vagyok, szakképzett kereskedelmi utazó mágiszter.

KOEHLER: Igazán örvendek. Mi már találkoztunk az imént.

GRU-GRU: Nóra!

ARTÚR: Mindjárt jön. Mit iszik, Mr. Koehler?

KOEHLER: Tehát nem zavarok?

ELEMÉR: Dehogyan, érezze magát itthon.

KOEHLER: Well, szóval jókor jöttem?

GRU-GRU: Ha nincs rossz kor, jó kor sincs...

KOEHLER: Mit játszanak épp?

ELEMÉR: Hangjátékot épp.

KOEHLER: Prima! Kár, hogy itt nem juthatok teljes egészemben kifejezésre. De könyörgök: ne utaljanak át a tévébe! Nem szeretem a tévét.

GRU-GRU: Tehát nem tipikus amerikai.

KOEHLER: Több szempontból sem.

ELEMÉR: Mr. Koehler kitűnően beszél magyarul. Minek köszönhető ez?

KOEHLER: Magyar származásomnak. Egészségünkre!

ARTÚR: Az ön ősei tehát Amerikába vándoroltak?

KOEHLER: Pontosan.

ELEMÉR: Nahát, és hogyan, ha szabad kérdeznem...

KOEHLER (*bizalmasan*): Szabad, újdonsült régi barátságunk jegyében... Dédapám... fura sztori... dédapám őr volt a pétervárad múzeumban. Valami hatalmas, kitömött vadkan ott porosodott a nagyterem sarkában. Dédapa rá sem hederített, míg egyszer váratlanul el nem ment az áram. Dédapa megijedt. Már csak azért is, mert rablókat sejtett. Igaza volt, kisvártatva lövöldözés támadt odakint.

ARTÚR: Valódi lövöldözés?

KOEHLER: Igazi a javából. Mint utóbb kiderült, személyesen Al Capone látogatott el erre a vidékre. Titkos, nagy érdeklősége lehetett. Csakhogy a Blue Note, a mostani, izé, a Kék Hang csírájának emberei értesülést kaptak Pinkertonéktól... Szóval: nagy ellenállást fejtettek ki. Volt is ott hűhó!

GRU-GRU: Mondja csak tovább!

KOEHLER: Záporoztak a golyók. Dédapa reflexszerű struccpolitikájának vezényszavára meg abbéli szégyenében, hogy összevizezte magát, gyorsan odabújt a vadkan mellé a sarokba — ahol...

GRU-GRU: Ahol?

KOEHLER: Kh..., ahol felfedezte Al Capone titkos érdeklőségét. A nagy, fekete kan valahogy furcsán ragyogó szemekkel nézett le rá, egészen fényes..., oh well.

ELEMÉR: Ő pedig fogta magát, s kikattintotta bugylibicskáját.

KOEHLER: Pontosan. Két határozott kanyarító mozdulat után — áttörte a kevtős kordont, akkora motivációja volt.

GRU-GRU: És meg se állt a tengerig!

KOEHLER: Igen. A gyémántot a herezacskójába rejtette. Zakatoló szívvel szállt fel a Liberty fedélzetére — az angol herceg dadájának álcázva magát —, és irány a Szabadság-szobor.

ARTÚR: Billió dollár! Egész naprendszerünkben nincs annyi ínysorvadás a szegény kereskedelmi utazó számára.

Lágy női reklámbang:

MOSOLYA NEM A RÉGI MÁR?

Ki Őlte meg?

Éjszakai guberálás az ultraröviden.

Írja: maga az élet iróniája.

Szereplők: Artúr, Elemér, Gru-gru, Don Koehler és?

További kellemes szórakozást!

Az öblítő zaja, léptek:

NÓRA: Jó estét kívánok! Ön tehát a legmagasabb amerikai?

KOEHLER: Jó estét, kezicsókolom, az információ téves: én a világ legmagasabb élő embere vagyok. Állítólag egy Said Muhammad Ghazi nevezetű alexandriai illető elérte a 269 centit, de ez hazugság. Én a magam 249 centiméterével egyedül állok a világban.

NÓRA: Tehát nem nősz?

KOEHLER: Nem találtam megfelelőt.

NÓRA: Remek. Felkérném egy táncra. Még sosem táncoltam a világ legnagyobb emberével.

ELEMÉR: A világ legnagyobb embere, he, he... (Böfög.) A legnagyobb amerikai f... fff...

Lassú tánczene. Tom Jones valamelyik sikerszáma. A táncolók puszogása, vihorászása.

ELEMÉR (*intrikusan*): Ime, ez az amerikai pofa fogdossa a feleséged.

ARTÚR: Nem vagyok vak.

GRU-GRU: Nem fogdossa, csak úgy tesz, mintha fogdosná.

ELEMÉR: Ime, a feleséged már bele is illesztette a mellbimbóját az illető köldökébe. Sokat jelent, ha valaki amerikai.

ARTÚR: Elég pimaszul csinálják.

GRU-GRU: Nem csinálják, csak úgy tesznek, mintha csinálnák.

ELEMÉR: Ime, lassan forgatja benne. Apró kis örömeiket szerez magának. Az ipsének gyöngyözik az orra.

ARTÚR: Mondom, hogy nem vagyok vak.

GRU-GRU: Nem vak, csak úgy tesz, mintha vak lenne.

Zene. Nóra izgatott, remegő hangon felnevet.

ELEMÉR: Órült nagy micsodája lehet ennek a pacáknak.

GRU-GRU: Mint egy hatalmas amerikai elefántnak.

ARTÚR: Hagyjátok már abba! Csend legyen! KIK VAGYTOK TI KÜLÖNBEN? CSAK ÚGY, ÉJSZAKÁBÓL ÉJSZAKÁBA?

ELEMÉR: Na, valld be szépen, hogy féltékeny vagy, s akkor kedvezményes utazásban részesítünk. Jó?

ARTÚR: Féltékeny vagyok.

ELEMÉR: Nem, ezzel nem lehetünk megelégedve. Te mit gondolsz?

GRU-GRU: Nem artikulál eléggé. Mondd meg neki, hogy kerekítse az ajkait.

ARTÚR: Itt mindenki megbolondult. KI AZ ÉN HÁZAMBÓL!(...)

NÓRA, RÖGTON GYERE IDE!!!

ELEMÉR: Telefonáljunk a lélekorvosnak?

GRU-GRU: Ne felejtjük becsomagolni a fogkeféit.

ARTÚR: Hülyék. Nóra, gyere ide!

NÓRA: Csak még egy kicsit. Mindjárt jövök!

ARTÚR (*ordítva*): KIFELE MINDANNYIAN!!!!!!!!!!!!

Dulakodás, Nóra sikítása hosszú csengetésbe megy át.

FÉRFIANG IV. (*csicsergően*): Jó estét, hölgyeim és uraim! Itt a vizitkártyám. Pietro Paganini vagyok, a híres madárutánzó. Figyeljenek ide!

Kanári hosszú trillázása. Csend. Tétován induló, felfokozódó taps.

KOEHLER: Bravó, szenyor Paganini!

PAGANINI: Az igaz művészet szolgálatában.

Paganini lány turbékolást ballat.

NÓRA: Minden elismerésem, szinyor Paganini!

PAGANINI: Az igaz művésezt minden nézeteltérést elsimít. Ki itt a házigazda?

ARTÚR: Talán én. Fényes Artúr.

PAGANINI: Szinyor Fényes, mint sejtheti: engem az ALTATÁSI IRODA küldött.

ARTÚR: Hát még éjszaka is dolgoznak?

PAGANINI: Természetesen, az önök Idegenforgalmi Szövetségének legújabb intézkedéscsomagjai értelmében. Egy kedves nő mondta, hogy itt biztosan akadna számomra egy kis kalitka.

NÓRA: Majd helyet szorítunk Beácska szobájában. Mi járatban, szinyor Paganini?

PAGANINI: Holnap szerény fellépésem lesz a városi Sportközpontban. Kottáimat már benyújtottam.

NÓRA: Ön kottából énekel?

PAGANINI: Csak a nagyobb madarak dallamait, a többit fejből.

NÓRA: A nagyobb madarak dallamait?

PAGANINI: Igen, mint például a pelikán. Van egy ilyen magánszámom, amelyik a gödény szerelmi hívószavát variálja. Szülőföldemen nagy sikere volt. Majd meglátjuk, hogy holnap a vajdasági közönség miként fogadja.

KOEHLER: Prímán, amennyire én ismerem..., nagyon jól fogja jutalmazni. Garantált vastaps, szenyor Paganini!

GRU-GRU: NAGY SÖTÉT MADARAK SZÁRNYAI VETNEK RÁNK ÁRNYÉKOT.

Dugó pukkanása.

MINDANNYIAN: Kedves megegyeszedésünkre — csincsin!
 KCEHLER: Bújjon egy kicsit közelebb a mikrofonhoz, szenyor Paganini! El tudna mondani egy anekdotát a vajdasági magyar közönségnek?
 PAGANINI: Naturalmente, csak épp most egy sem jut eszembe...
 KOEHLER: Rendben, szenyor Paganini! Én elmondtam már nekik egyet az ön, illetve az összes jobb sorsra érdemes ki-be vándorló nevében. Hanem, szenyor, mit üzen a közönségnek?

Paganini kelepelést hallat.

GRU-GRU: Nini, a vörös csőrű!
 NÓRA: Oh, Bea! Elfelejtettem bevenni a —
 KOEHLER: Oké, prima! Meg lehetünk elégedve.
 ARTÚR: És még csak nem is annyira rázós, hisz nem is játszottunk rá a pelikán—vatikán rímre.
 GRU-GRU (*gúnyosan*): Egy házigazdának mindenképp ügyelnie kell a játékszabályok betartására.
 KOEHLER (*mélyen*): Tehát: a gólya vagy a pelikán hozza? KI ŐLTE MEG? Embert a tolláról? — Kollektív nagyjáték az ultrahullámokon. Konferálja egy újvilági hang. Szereplők: Fényes Nóra és Artúr, Asztalos Elemér, Pietro Paganini és a marslakók. Továbbá egy lágy női reklámhang —

Lágy női reklámhang:

Mosolya nem a régi már?
 Erőt vett a Vajdaság blues?
 KI ŐLTE MEG?

ELEMÉR: Miről van itt most nagyban szó?

Szárnysuhogás, a kristálycsillár csilingelése — kanárfütty.

NÓRA (*sikoltva*): Istenem felrepült a... felrepült a...
 ARTÚR: Nem baj, nem szakad le. Fő, hogy a vendégeink jól érezzék magukat, így van, Nóra?
 NÓRA: Igaz.
 ARTÚR: Én még mindig szeretlek, Nóra.
 ELEMÉR: Csak le ne piszkítsa a vitrint. Van, akinek finyás orra van
 NÓRA: Nem fogja. Kér valaki kompótot?
 ELEMÉR: Kompótot?

Visszhang: kompótot, kompótot...?

KOEHLER: És ez a kis tojás a díszpárnán? Koccintsuk ide!

A mikrofont kocogtatja: one, two, one, two...

ARTÚR: Csak óvatosan.

NÓRA: Vigyázzva!

KOEHLER: One, two...

ARTÚR: Per pillanat ez az egyetlen használható mikroionunk a házban. El ne repedjen!

ELEMÉR: Nem fog.

NÓRA: De fog!

ELEMÉR: Nem fog.

KOEHLER: One, two...

ARTÚR: NÓRA, ÉN SZERETLEK! BEVETTED A...? A...?

KOEHLER: One, two, three...

ARTÚR: NÓRA, AZ ISTEN SZERELMÉRE, HOL VAGY?!

NÓRA: ITT VAGYOK, A SÖTÉTSÉG MÁSİK VÉGÉN. NYÚJTSD ÁT IDE!

ARTÚR: NEM BÍROM.

NÓRA: VALAMIKOR BÍRTAD.

ARTÚR: KÉRSZ MÉG?

NÓRA: KÜPD KI BÁTRAN! VIGYÁZZON MINDENKI! ARTIKÁM... A MAG!!!

Csicsergés, trillázás, turbékolás, károgás, kelepelés — ütemes tojáskocogtatástól kísérten.

NÓRA: Kitűnő, bele ne fröccsenjen a mikrofonba!

A hangzavar fokozódása, majd csillapulása — egy-két sóhaj, azután csend. Kakukkos óra: kakukk!

NÓRA: Már tíz óra? Hogy elröppen az idő!

ELEMÉR (*remegő suttogással*): Gyere ide!

NÓRA: Nicsak!

ELEMÉR: A bicsak.

NÓRA: Most nem lehet.

ELEMÉR: És azután?

NÓRA: Azután sem lehet.

ELEMÉR: És azelőtt lehetett volna?

NÓRA: Nem tudom.

ELEMÉR: Néha szükség van egy kis igazi játékra a sok közjáték után. Utoljára mondom: GYERE KÖZELEBB! EGÉSZEN IDE!

ARTÚR: MÁR MEGINT MIT KÉPZELNEK!

KOEHLER: Összetiporjátok a finom szalagot!

Dulakodás.

GRU-GRU: Vigyázzatok, kés van nála! Elemér, megvágod magad!

ELEMÉR (*eszeldösen*): Kettő null, kettő null!

Váratlanul ismét csengetés. Még egy.

ARTÚR: Ki az ördög!

FÉRFIHANG V.: Jó estét kívánok! Én Benny McGuire vagyok, a híres Benny és Billy szabadfogású birkózókettős kövérebbik tagja, egyben a világ legkövérebb embere. Állítólag egy John Alee nevezetű illető messze túlhaladta volt az én utolérhetetlennek tűnő 260 kilométert, de ez mese csupán! A kis Johnnyt különleges vaságyával együtt mérhették. Én vagyok a leg...

ARTÚR: Gratulálok, Mr., hogy is mondta?

McGUIRE: McGuire.

ARTÚR: Őnt is az Iroda küldte?

McGUIRE: Oh, yes.

ARTÚR: Azzal, hogy itt biztosan akad három-négy összetelható ágy.

McGUIRE: Pontosan.

ARTÚR: HELYES. És holnap fellépése lesz a városi Sportközpontban?

McGUIRE: Őn mindent tud.

ARTÚR: Ha már így van, kerüljön beljebb, Mr. McGuire!

GRU-GRU: Good evening, lássuk, kivel fog táncolni az elkövetkező percekben Nóra!

ELEMÉR: A világ legvastagabb...

KOEHLER: Amerikájával. How do you do?

PAGANINI (*fütttyögve*): Phudujudú...

ELEMÉR: Szerintem szaga van közléről.

NÓRA: Ugyan már, ne legyen közönséges!

ARTÚR: Szerintem fennakadt a címünk az Iroda komputerében. Lehet, hogy bele találták lötyyinteni a spriccet.

NÓRA: Kicsit deformált, de a feje azért szép és nemes.

ELEMÉR: Gyerekek, eresszük ki a levegőt ebből a dagiból!

McGUIRE: Csak tessék, állok elébe!

NÓRA (*sikoltva*): Vigyázzon, kedves idegen: kés van nála!

McGUIRE: Ez kés? Ugyan már, ez semmi! Come on, te ördögfióka!

Dulakodás, csengetés, véccöblítés.

NÓRA: Jó estét? Hát, jó estét! Őn kicsoda?

FÉRFIHANG VI.: Jó estét, jó estét! Én Alex Chervinsky vagyok. A fém pénztorony-építés világrekordere.

ARTÚR: Ötbillió dollárból?!

CHERVINSKY: Akár.

ARTÚR: A Sportközpontban?

Fémpéz gurul szerte. Dulakodás, csengetés.

FÉRFIHANG VII.: Jó estét, jó estét. Én Alphonso Méder vagyok, a rántottakészítés világbajnoka. 1968-ban fogtam kétszáz tojást...

Paganini füttyent.

NÓRA: Oh, Méder úr, kerüljön beljebb! Azt hiszem, van még valamennyi tojás a jégsekrényben...

Csengetés.

FÉRFIHANG VIII.: Jó estét, jó estét! Én Speedy Gonzales vagyok, a világ leggyorsabb pincére.

NÓRA: Oh...

ARTÚR: Fel van véve.

Csengetés.

FÉRFIHANG IX.: Jó estét, jó estét! Én Gustav Mahler vagyok.

NÓRA: Oh, milyen romantikus!

Csengetés.

FÉRFIHANG X.: Jó estét, jó estét! Én Tom Jones vagyok.

NÓRA: Oh, milyen férfias!

Csengetés.

FÉRFIHANG XI.: Jó estét, jó estét! Én Frank Sinatra vagyok.

NÓRA: Oh, milyen maffiózus!

Csengetés.

NÓRA: Oh!

Csengetés.

NÓRA: Oh!

Csengetés.

NÓRA: Oh!

Csengetés.

NÓRA: Oh!

Csengetés.

NÓRA: Oh!

Csengetés.

FÉRFIHANG XII.: Jó estét! Én Futó Róbert vagyok, a világ leggyorsabb táviratkézbosztója. Az önök kislánya...

NÓRA: Jaj!

FUTÓ: Megszökött a fagottmesterrel.

Elvágódó test puffanása.

ARTÚR: Nóra, Nórikám! TUD ITT VALAKI TELEFONÁLNI?!

Lágy női reklámbang:

Mosolya nem a régi már?
Vérszagra gyűl az éji vad,
Te tetted ezt, király!

Kakukkos óra: kakukék, kakukék, kakukék!

NÓRA (*bágyadtan*): Hány óra van?

ARTÚR (*fáradtan*): Sok.

NÓRA: Nincs még holnap?

ARTÚR: Majdnem.

NÓRA: Oh, Artikám...

ARTÚR: Oh, Nórikám...

NÓRA: A vendégeink jól vannak?

ARTÚR: Kitűnően.

NÓRA: Mit csinálnak?

ARTÚR: Táncolnak.

NÓRA: Zene nélkül?

ARTÚR: Úgy látszik, nincs rá szükségük.

NÓRA: Azért szép, hogy ennyien vannak.

ARTÜR: Igen. Valóságos kis nemzetközi konferencia.

NÓRA: Érzésed szerint nem túl sok itt az angolszász?

ARTÜR: Egy kicsit, de majd máskor jobban ügyelünk a struktúrára.

NÓRA: Máskor majd igen. Kinyithatom a szemem?

ARTÜR: Pihentesd még egy kicsit.

NÓRA: Mi ez a fejemen?

ARTÜR: Jég.

NÓRA: Jég! Azért többen nem jönnek, ugye? Nem akarom, hogy többen jöjjenek!

ARTÜR: Én se... Befagyasztjuk!

Csengetés.

ARTÜR: Jézus isten! Nem nyitok ajtót.

NÓRA: Azért mégiscsak nyiss! Hátha Bea..., Beáról valami...

ARTÜR (*ingerülten*): Megyek már!

Csengetés. Ajtónyitás.

ARTÜR: Ki az?

GYERMEKHANG: Nézzen egy kicsit lejjebb! Én is benne vagyok a furcsaságok lexikonjában. Nevem: Mészáros Kelemen. Művésznvem: Kiss Manó. A világ legalacsonyabb embere vagyok. Indiában állítólag él egy kisebb manó, de ez nem biztos. Én vagyok a leg...

ARTÜR (*leverten*): Kerüljön beljebb, nyugodtan. Bár nem sok értelmét látom, de... Beáról tud valamit?

MÉSZÁROS: Abszolúte semmit.

ARTÜR: Akkor jó. Jöjjön, összehozom a világ legnagyobb emberével.

KOEHLER: How do you do, Mr. Mészáros! Egyet szeretnék tudni: miként csöngetett be?

MÉSZÁROS: Pálcával.

KOEHLER: Bravó! Halljátok ezt? Pálcával!

MINDENÜNNEN: ZSENIÁLIS, POKOLI ÖTLET, HÁT MÉG ILYET!

ELEMÉR: Szabad neki is, de csak egy cseppet.

KOEHLER: Nyugodtan, belefér az utolsó pár másodpercbe.

*Koccintgatás, vidám társalgás zivaja — harsány madárfüttyökkel tarkítva. Szóval van benne valami dzsungeli, amikor hirtelen: B U M M Í Í!
— Csörömpölés, sikoltozás, ordítózás. Pánik. HAJMERESZTÓ RÓFÓGÉS.*

McGUIRE: Krisztusom, mekkora!

KOEHLER: És hogy habzsolja! Tudtam, hogy itt valahol találkoznom kell veled. Istenem, akárcsak a Ionesco orrszarvúja... Csak nehogy felzabálja a mikrofont!

McGUIRE: Nagyobb, mint a Ionescőé!

Paganini riadtan kotkodál.

KOEHLER: Nosza, vedd rá magad, te szabadfogású birkózó!

McGUIRE: Nem merem, pedig a speciális egységben szolgáltam.

ELEMÉR: MICSODA?!

GRU-GRU: Hol a késed, édes bátyám!

ELEMÉR: Nem tudom, benne maradt abban a kövérben!

Hátborzongató csámcsogás.

NÓRA (*sikoltva*): A HERENDI!!!

GRU-GRU: Kész, felfedezte a vitrint...

McGUIRE: Oda a magyar gyémánt.

TOM JONES: Frankie, hívd fel a barátaidat!

SINATRA: Hol a telefon? Halló, halló, hol a telefon? Itt valami idegenek az éjszakában...

NÓRA: Ennyi férfi, és senki se tud tenni semmit?

ELEMÉR: HOVÁ SZALAD A MÉSZÁROS?

KOEHLER: Rá akarja vetni magát.

GRU-GRU: VIGYÁZZ!

ELEMÉR: A YAMAHA!

Hosszan és kitartóan a magas C, a gitár legvékonyabb húrja.

ARTÚR: Szűzanyám! Lemetélte a legkisebb magyar íójét!

Nóra velőtrázó sikolya, visszhang, beleolvad a rendőrautók amerikai típusú vijjogásába.

FÉRFIANG XIII.: Ekkora rumli. Ki fogja itt teljesíteni a tervet? Akarom mondani: helyreállítani a rendet.

Csend.

FÉRFIANG XIII. (*vádlón*): ŐN UNATKOZO'IT, ASSZONYOM!

NÓRA (*megtörten*): Igen.

FÉRFIANG XIII.: Hubertus főfelügyelő vagyok.

ARTÚR: Ismerjük a Kék Hang adásaiból.

HUBERTUS (*jéghidegen*): Annál jobb.

ARTÚR: Autogramot kaphatnánk?

HUBERTUS (*szomorkás rezonanciával*): Később. A magnót hová dugták?

NÓRA: Sehova. Ott hever a pamlagon.

HUBERTUS: Asszonyom, önnek már elég vaj van a fején. Jobb, ha hallgat. Nos?

ARTÚR: A pamlagon van.

HUBERTUS: A pamlagon, a pamlagon... És a másik?

ARTÚR: ~ Csak egy van.

HUBERTUS (*fáradtan*): Egy? Na, majd meglátjuk... Micsoda cirkususz! MÉGHOGY EGYMAGÁBAN HEVER A PAMLAGON ILYEN HANGORGIÁBAN? (*Szünet.*) Hát a szomszédokra nem gondolnak?

ARTÚR: Nincsenek szomszédaink.

HUBERTUS: Well, akkor ki telefonált?

ARTÚR: Nem tudom. Én nem.

HUBERTUS: Mondjuk, Nóra, elváltoztatott hangon...

NÓRA: Nem! Nem én voltam. A Frank Sinatra volt az!

HUBERTUS: AKKOR TEHÁT EGY IDEGEN. EGY IDEGEN HASZNÁLTA A...

NÓRA: Itt nincsenek idegenek.

HUBERTUS (*gúnyosan*): Akkor biztosan a telefon összeszerelte saját magát és belebeszélte saját magába. ASSZONYOM, ÖN NIMFOMÁNIÁS!

ARTÚR: De be van jelentve. Megnézheti!

HUBERTUS: Biztosan?

ARTÚR: Biztosan.

HUBERTUS: És senki nem tartózkodik itt, mondjuk, hamis útlevéllal?

ARTÚR: Senki.

HUBERTUS: Akkor a szalagokat elviszem montázsra.

Csend.

HUBERTUS: Ekkora rumli, közben mindenki nyugodtan alszik, minden papír rendben, mindenkinek a péterkéje a helyén? Semmi tiltott kereskedelem, semmi vadország?

ARTÚR: Semmi.

HUBERTUS: Akkor mit keres ez a véres hurok itt — a vitrinnél?!

ARTÚR: Az a semmiből objektiválódott.

HUBERTUS: És ez a legkisebb magyar fej is a semniből objektiválódott, he? EZ IS? Na, sebj, a szalag majd mindent elmond. (*Szünet.*) C, c, c... Sok baj van magukkal, szerzőkkel! Nincs benne egy icuripicuri pornográfia?

ARTÚR (*sértődötten*): Nincs.

HUBERTUS: Biztos?

ARTÚR: Biztos.

HUBERTUS: És, mondjuk, amerikaiak mértéken felül?

ARTÚR: Mit feltételez rólunk!

Csend.

HUBERTUS: A törmelékből ítélve: volt itt valami vad tánc.

ARTÚR (*kissé hebegve*): Beácska gyakorolt.

HUBERTUS (*meglepődve*): Hát visszajött?

NÓRA: Itt járt, elment.

HUBERTUS: Maguk meg hajba kaptak.

NÓRA: Táncoltunk.

HUBERTUS: Húsz év házasság után?

NÓRA: Igen.

ARTÚR: Meg szabad ünnepelnünk.

HUBERTUS: Szó se róla. De nem táncolt véletlenül az ön felesége egy kicsit, úgymond: emberi mértéken felül a kedves vendégekkel?

NÓRA: NEM!!!

ARTÚR: Nem!!!

HUBERTUS: Fiúk, hozzátok be azt az agyaras ipsét!

Dulakodás, disznósivalkodás hangja.

FÉRFIHANG XIV.: E-e-ehhun-e, fff-önök!

ARTÚR (*holtra válva*): Megfogták?

HUBERTUS: Épp a fürdőszoba ablakán igyekezett kifelé. VAN BENNÜNK VALAMI NAGYON ANIMÁLIS MARADÉK, UGYEBÁR?

NÓRA (*katégorikusan*): Ezzel nem táncoltam.

HUBERTUS: Ó, igen? Akkor honnan ezek a sötét szóiszálak a hófehér selyemruháján?

ARTÚR: Nóra, erről nem volt szó!

HUBERTUS: ODAADTA MAGÁT A IONESCO ORRSZARVÚJÁNAK.

ARTÚR: Soha többé nem engedem színházba!

HUBERTUS: ÉS ODAADTA AZ ÖSSZ MAGYAR PORCELÁNJÁT ENNEK A KÖRÖZÖTT VADÁLLATNAK. A LÁBAI ELÉ DOBTA! ABSZÚRDUM!

ARTÚR: Hazugság!

NÓRA: Rágalom, Artikám. Holnap mindent megmagyarázok. Holnap új nap virrad ránk.

ARTÚR: Oh, igen. Holnap ismét fényes lesz minden. Levetkezünk minden állatit, és vígan élünk tovább.

HUBERTUS: Majd holnap, igen. Húzzák a kabátjukat! Szóljanak a többi vendégnek is, nehogy megülje gyomrukat a paprikás!

Csend. Valahol kakas kukorékol, puska dörren. Kutyak ugatnak.

FÉRFIHANG XV. (*mélyen*): Ilyen a peremváros. Távolság esik a központtól. (*Mély lélegzetet vesz, kissé reszketően enged ki a levegőt:*) Jobb, ha hallgatnak a főnökre! Ő a második világháború utáni újvádkerti nagy izomtrichinellás fertőzés és liliomtiprás hősies megakadályozója is. VIGYÁZZUNK AZ UTOLSÓ NAGY UGRÁSUNKRA!

Csengetés.

HUBERTUS: Maguk csak öltözzenek, mi elfordulunk. Vagyis majd mi nyitunk...

Frank Sinatra: Strangers in the Night. Végtelen csengetés.

A POHÁR

MIRKO KOVAČ

A régi darabok fölhajtása számomra ugyanakkor kiroccanásokat is jelentett a múltba. Ha véletlen útitársam megkérdezte volna, honnan jövök, patetikusan így válaszolok: Egy másik korból! Ezt is mondtam útitársnőmnek a gyorsvoivat fülkéjében, egy fiatal szerbiai nőnek, aki megnyerte tetszésemet, amikor rámszállt egy, addig a bőrkabátja alatt lapító fickó. Kezével félrehúzta arca elől a kabátját, és rám meredt, mintha valami eretnek gondolatot közöltem volna. Biztosan megvolt harmincesztendő. Sűrű, fekete bajusza alatt, akár csak a szerb realista írók leírásaiban, megvillantak egészséges és fehér fogai.

— Melyik korból érkezik az úr? — kérdezte.

Mondtam, hogy a biedermeier korából. Ez a megbízható, zömmel fiatalabb mesterek időszaka, akik stiluseszményeiket a bécsi és a pesti műhelyekből merítették. A lakberendezés kényelmes volt, egyszerű és burzsoá módra bensőséges. A vonalak harmonikusak, a furnér színe megnyugtató. Némi fényűzést a madárjuhar jelentett, épp csak mint emléket az empire cicomás időszakának. A szövetek és a huzatok színárnyalatai világosak voltak, csíkosak, virágokkal és girlandokkal díszítve. A bronzból öntött órák porcelán berakásaikkal nvugalmas időket mutattak.

— És van az úrnak valami bizonyítéka arról, hogy onnan érkezik?

Elővettem az osztrák, kissé megnyújtott, elegáns talpú és csiszolt peremű kristály poharat. Hűha, micsoda pohár, mondta útitársam. Kezébe vette, és úgy kezdte forgatni, mintha védjegyet vagy évszámot keresne rajta, akár valami üvegszakértő. Sugarak csillantak, mivel a nap azon az oldalon bukkant föl, amerről ült, és fénye épp oda, az ablak melletti helyre esett. Ekkor hosszú kabátja zsebébe nyúlt, és aransárga kisüstivel telt lapos üveget húzott elő. Töltött a poharamba, és szusszantás nélkül fenéig kiitta. Akkoriban még nem ittam,

úgyhogy nem társultam hozzá. Nem is volt szüksége csendestársra. Miután fölhajtott négy-öt pohár pálinkát, nekilátott bűvészkedni a pohárral, akár valami cirkuszos, amíg csak el nem kapta a fogával. Kísérletet tettem a megmentésére, de pisztolyt szegezett rám. Ekkor úgy tűnt, hogy a kristálypohár lángot vet. És valóban, legyező alakban kibomló sugarak törtek elő belőle, minden irányba sziporkázva, akár valami sokszögű aura, szoláris vetület, amely ebben az esetben semmi szentséget, sem bölcsességet nem tükröz, hanem inkább a leendő kegyetlenség allegóriája, a rideg és sötét időszaké, amely alászáll e boldogtalan világra. Ekkor útitársam fogával tördelni kezdte a pohár peremét, amíg csak körül nem fogta vandál koszorújával. Ugyanezt tette könnyedén és élvezettel a talpával is. Az osztréki üvegfúvók művészetének e néhány pillanattal korábban még remek darabja a szemem láttára lett csonka. Miután kiköpte az üvegszilánkokat, az útitárs ünnepélyesen átnyújtotta a poharat, mint emlékeztetőt erős agyaira, a férfias állkapocsra, amely megőröl mindent, ami kitűnik harmóniájával és szépségével. Ez kemény szívű alak, számára a világ véres osztályleszámolás, ő pedig arra rendeltetett, hogy a tulajdon mérceje és belátása szerint törlessze a számlát. A vonat a fékek csikorogása közepette lassítani kezdett. A vasútállomások környékének közeleztető látképe villámgyorsan kitöltötte az ablakkeretet.

— Elhagytuk már Kishegyest? Ez Verbász? — tudakolta nyugtalankodva az útitárs. Fölugrott helyéről, megragadta bőrkabátját, pisztolytáskáját pedig bekapcsolta, és eligazította fölötte a zakóját, bár eléggé szembetűnő púp mutatta a helyét. Már is iparkodott a kijárat felé. Csak a fülke ajtajából nézett vissza, elégedetten önmagával, mint az olyan ember, aki sikerrel adta elő fakírmutatványát. Megszégyenítettnek, megalázottnak éreztem magam. A megcsonkított példányt félretettem, meghagytam. Ha valaha majd vizsgálat alá veszik az új hóditók fogainak lenyomatát.

BRASNYÓ István fordítása

NAPLÓ 1912—1913*

CSÁTH GÉZA

Október 1. kedd: Novellaírás Olgánál, „a bajnok”. †aggodalmakkal.

Október 2. szerda: A „baccio granda stabilimento” felfedezése. Csodás kéjjel jár. Találmányunk rugója szükség volt. Az ő diványuk t. i. már nagyon rozoga és ölekezések alatt a legképtelenebb ropogások zavarták az élvezetünket. Hogy ezt kikerüljük, gondoltam erre az újabb variációra, amely fényesen bevált, ez volt a 230. coitus.

1918. december 3. — Reggel 1/4 1. A mai nappal új korszakot nyitok meg életemben. Végképp le kell szoknom az M-ről, és mint ritkán használt szert kell szabályoznom a P vételét. A két utolsó napon olyan tünetek mutatkoztak, amelyek arra engednek következtetni, hogy a szervezet most a dosisok nagyfokú emelését követelné. Végét kell tehát vetnem a veszedelmes játéknak. Ma délután csábító és nagyszerű évezetek siklottak ki a kezemből visszavonhatatlanul e könnyelműség révén. Délután Olgát sétálni hívtam. Átöltözött. Benyitok. Magas szárú, új, amerikai cipőiben, friss ingben áll a szoba közepén. Sohase láttam őt még így. Imádandó volt. Hozzárohantam, s bár az erectiót nagyon késleltette a nagy fény és az apa hazajövésének gondolata, a tergo coitus equinust végeztünk. Csodás és szép volt a lány. Az én kéjérzésem azonban tökéletlen, átlagos. Nem az a metsző és harsány kéj, amelyet az impresszió új volta és a szituáció indokoltá tett volna. Most tisztán én voltam az oka. Arra is emlékeztem, hogy milyen felesleges és ostoba dolog volt a délben alkalmazott 0,025 g M-adag. Ládd, marha, ha ezt nem tetted volna, most isteni kéjben lenne részed. Mert tagadhatatlan tény, hogy a P a sexualis szférának közel sem árt annyit, mint az M. — Most hazahozták az el nem fogadott darabomat Beöthytől, új skatulya Kinget vettem. Jamet, hallottam, hogy az Élet közölte egy novellámat, amellyel 60—80 koro-

* Utódik rész

nát kerestem, most... minden előkészület megvan a méreg végleges elhagyásához. Úgy érzem, menni fog. Reggel együtt fogok kelni Gyulával. Fürdöm. Gyorsan. Megreggelizünk. Egy cigaretta. Munka. Munka. Fürdés. Beretválkozás. Ebéd. Defecatio. Aspirin és Bromural. Délután Olga + — + 4—6 között 0,02 P, még pár napig csak. 6—8 közt karrier, munka. Színházak. Este színház vagy itthon írás. A következő hét így fog lejátézkodni. Ha erre nem leszek képes, akkor elveszett fickó vagyok.

Dec. 4. [újra leírva]

Dec 4. Tegnap majdnem egészen sikerült keresztülvinni, amit akartam. Délelőtt nem használtam mérget. Délután már meglehetősen nagyfokú *inanitio* jelentkezett. Ezt azonban sikerrel legyőztem. -- Végre jött O. Édes délutánt töltöttünk el, bár az első attaque-nál két alkalommal, és mindig eiaculatio közben, *demissio* következett be, túl heves mozgásaim révén. Kétségtelen, hogy nagyon leszoktam a normális coitusról, s a coitus equinus, amelyet ezután végeztem, valóban sokkal nagyobb gyönyört adott. Ennek okát a *Kamosutram* megmondja, amikor figyelmeztet, hogy az „elefánttehenet” tanácsos fizikai okokból az „elefánt”-nak ugyanúgy hágni meg, mint azt az elefánt teszi. A coitusok után édes volt a 0,02 P. Vidám csevegés közt idejekorán lassan hazasétáltunk. Este Gy.-val és Sándorral Nagy Endréhez mentünk. Nagyszerűen éreztük magunkat a szép estében, és mégis szomorú voltam. Fájt nekem, hogy Olgában nem talállok annyi kéjt, mint eddig. Eleinte őt vádoltam, hogy közönyösebb lett irántam, aztán pedig rájöttem, hogy én lettem az, és ez vontatta maga után az ő tényleges *konsztálható* kisebb ingerlékenységét. Ez azonban nem baj, a házasságoknak eme részletéből még úgyse tartottunk próbát. S ez pedig a legfontosabb. Most fogjuk megmutatni egymásnak, hogy mit érünk.

*Dec. 5., 9 órakor kelés, 11-ig klinikai munka. Ekkor 0,015 P. Kálvin tér, találka Olgával. Remek délelőtt. Séta a Duna-parton és Belvárosban. Boldog együttlét. A kölcsönös elhidegülés gondolata nem bántott többé, és ezzel nem is létezett többé az elhidegülés. Beregek mérése. 2 év előtti idők reminiscenciái. Lassú felkészülés. Ozsonna. Olga + — Este a *Farkas* Gyulával, Sándorral és B. E.-vel. A darabban őszintén gyönyörködöm. Olykor kellemetlen, de vasomotio nélküli gondolatok lepnek meg. Őregszem. Múlik az idő. Miért nem tarthat örökké ugyanabban a mézesheti tónusban, mint eddig, Olgával való szerelmünk. Fáj a gondolat, hogy más szerelemnek kell és fog jönni. Egy pillanatra szeretnék sírva fakadni a természet brutális kegyetlenségén. B. E.-t kocsin Gy.-val hazaviszük, hazahajtunk. Elhatározom, hogy nem fogok manő-*

verezni a szerelem újrafelkeltésénél. Menjen minden magától sorban. Legboldogabb volnék, ha újra fellángolna. — Szegény, Jrága kis Olgám ma oly kedvesen szomorú volt. Ha sír, szeretnék leborulni előtte, és agyoncsókolni. Édes és szontyolodott, rosszakat érez. Mit tegyek ezzel a drága lánnyal, hogy nagyon boldog legyen. Ha most volna pénzem, sok pénzem, egy új szituáció, egy utazás mindent kijavítana... Nem helyes ez a rettentő mély és sokszoros kiélése a szerelemnek.

A múlt napokbeli „nagyságos asszonyom” játék is ártott neki. Ez nem más, mint egy szerelmi jelenet, melyet Olga az asszony és én az udvarló szerepében játszunk végig a jelen nem lévő férj (Pali) rovására. Az asszony eleinte hevesen és fölényesen védekezik, végre önteleddten, buján csókol, és megvallja, hogy már régen szereti a támadót. Olga döbbenetes hűséggel játszott. És mégse döbbsentett meg, nem is fájt. Mit kell tenni.

- 1.) A coitus felfüggesztése 3 napra.
- 2.) *Másnapokénti coitusok* egész decemberben.
- 3.) Sok séta.
- 4.) Fogorvoshoz járás.
- 5.) Anyagi és színházi ügyek lebonyolítása.
- 6.) Olga tanítása minden téren, *kikérdezőssel*.
- 7.) Erős tejkúra és tojáskúra.
- 8.) A keresztitáj hidegvizes kezelése a *gáttal kapcsolatban*.
- 9.) Assycodile nálam.
- 10.) Higanyos arckenőcs Olgának.
- 11.) Abbahagyása az általam újonnan bevezetett masochistikus szituációknak. Fej elhelyezése a két láb közt stb.
- 12.) Korbácsolás.
- 13.) Féltékenység teljes letagadása és *mímélése*.
- 14.) Szellemierectio-okozás.
- 15.) A kávéházi viselkedés megvizsgálása. Most, amikor nem fáj.
- 16.) Ajándékok beszüntetése.
- 17.) Dicsérés beszüntetése.
- 18.) A viszony áthelyezése szellemibb alapokra. (Könyvek)
- 19.) Kevesebb csók.
- 20.) Nyugodt és lassú, logikus viselkedés.
- 21.) Valami krakélerség!!

Búcsúzás után kellemetlen sejtelmekre adott okot, hogy az állomáson várakozó egyetlen kocsi lova fehér volt. Nem ültem föl. A kocsis már lecsapta a taxit. „Nem ülök fel — mondtam, a fehér ló szerencsétlenséget hoz.” A kocsis nem szólt. Nem kapacitált, és nem karomkodott. Néma

maradt, mint a sors, mintha azt mondta volna: ha nem is én viszek ha-za, nem kerülöd el a sorsodat. A hídon hazamenet úgyszólván kizárólag fehér lovakkal találkoztam egészen a Kálvin térig. Valósággal föllélegeztem, amikor végre egy barna lóra akadtam, amelynek kocsija jó számot hordozott. A számok összege 16 volt. Hálából dús borraivalót adtam a kocsisnak, aki boldog új évet kívánt. Körülmentem az osztályon, és mindenütt elsőnek írtam be a nevemet az ellenőrző könyvekbe. Minden csendes volt. Az ápoló aludt. Nem volt lelkem fölkeltetni. Csak Gróf Kreith járkált fel-alá gatyában, kedélyes közömbösséggel. Boldog újévet kívántam neki és feljöttem. Rövid defecatio után 0,00 P-t majd 0,01 M-et adtam, amik együtt se hoztak euphoriát. Mégis az arcszínem elég jó. Ennek oka a napi phiol arzén és 0,0002—0,0004 g. Strychnin, mely utóbbit nagyszerű szernek ismertem meg. Ezek után lássuk az év mérlegét.

- 1.) Coitus 360—380+ körül.
- 2.) Jövedelem 7390 korona.
- 3.) Schmith mézeskalácsos c. könyvem kiadása.
- 4.) Puccini német kiadásának megjelenése.
- 5.) Pean megjelenése.
- 6.) Stubnyafürdő megszerzése.
- 7.) 10 különböző nő megszerzése.
- 8.) Köztük 2 szűz lány.
- 9.) Elmebetegségek p. m. c. könyvem megjelentetése.
- 10.) *Horváték* c. színdarab.
- 11.) Stubnyán siker megcsinálása.
- 12.) Bécsi út O-nével.

1913. jan. 9.

Úgy látszik, hiába utasítottam vissza újév éjszakáján a szürke lovas konflist — a lényeges az volt, hogy számomra a balsors, a balsiker, a balszerencse állt az újév kapujában.

Néhány nap alatt egész sorozat fontos complexusérem ért. Ezeket nem lehet egykönnyen kihevernem. — 1. Winter közeli távozásával kapcsolatban tanársegéddé való kinevezésemet várhattam. Jogosan, mert 2 évvel vagyok régebben a klinikán, mint bárki más. És mégis Moravcsik Vértesnek, ennek a tehetségtelen, színtelen fickónak ígérte oda az állást.

Hiába volt tehát annyi munka, türelem, a könyvem kinyomtatására áldozott 600 korona, annyi korán kelés, annyi villamozás, unalmas vizitelés az öreg nyomában, kedvében járás, aljas és gazfickós stréberkedés, bárátkozás az ő családjával, esti vizitek, kórrajzok, amelyeket nálam nagyobb terjedelemben soha senki a klinikán nem írt. Hiába volt Stern Olga

hőmérsé 1/2 esztendeig, étlapok írása, villamos fürdetések, a kölni út rabszolgaszenvedései, a Moravcsik Tiborral való duettezések, a sok hipnózis, Klein kisasszonyok hosszú és lelkiismeretes kezelése, a psychogalvános vizsgálatok, a Goldbergerrel való szövettani fáradozásaim, amelyeket fogcsikorgatva végeztem, a sok etetés, a könyvek kivonatolása, amelyeket az elmeorvosok számára végeztem, mindez kútba esett, semmi lett. — Nem vágytam a tanársegédi állásra, mert hiszen nem élhettem volna meg belőle, de hogy szó nélkül, mentegetőzés nélkül mellőz Moravcsik, ez mégis példátlan igazságtalanság, alávaló, alamuszi, nyomorult dolog. méltó az ő kegyetlen és szolgálai, álszent jelleméhez, bosszúálló és túl érzékeny, objektivitás nélküli, aljas karakteréhez. Mindebben csak az vicasztal, hogy mellőzésem okai között olyanok szerepelnek, amelyekre büszke lehetek.

1.) Moravcsik dühös rám magában, és nem tudja nekem megbocsátani, hogy unokahúgát, Erikát, akivel engem összeházasítani *utkos gondolata volt*, semmi szándékom se volt észrevenni, meglátni vagy vele foglalkozni.

2.) Irigy reám, hogy fiatal korom dacára sokat keresek, nagy ismeret-ségem van, és nem szorulok az ő protekciójára.

3.) Irigy reám, mert jól élek, és nőikereim vannak, sokat coitalok, élvezem az életet, míg ő hasonló korban nyomorult és *agyonkínzott* szolgálja volt Laufenuernek, rojtos nadrágban járt, és perzsaszönyegekről még csak nem is álmodott.

4.) *Nem akarja*, hogy valaki egy ilyen áhított állást csak úgy, félkéz-zel, félvállról, minden nagy izzadása, fáradsága nélkül megszerezhesen magának.

5.) Bosszankodik reám, hogy nem érzem és nem demonstrálom a tőle való függésemet, néha hetekig későn kelek, nem mutakozom előtte, nem szaladok nyomában a többiekkel. Bántja őt, hogy szimpátiáját és érdeklődését irántam nem viszonztam megfelelő módon.

Ha mindezeket végiggondolom, egyáltalán nem fáj a dolog, csak bosszant és elkésérít, hogy nincs mód, hogy ezt az igazságtalanságot meg lehessen akadályozni. Nincs rá mód!

Bosszúm azonban el fogja érni. Nemes bosszú lesz, de kutyául fog fájni neki. Egy kis regényt fogok szentelni az ő napoleonnak képzelt élete leírására, alakjának megrajzolására és a klinikai piszkok méltó bemutatására. Ennek a regénynek annak idején országos érdeklődést kell majd keltenie.

A második nagy complexesérem, ami ért, az, hogy Horváték c. szín-darabomat most már a 2. fórum, a Vígszínház is visszautasította. Nem üti meg a mi nívónkat — mondta Faludi Miklós arcátlanul. Tudtam, hogy

a Vígszínház nem fog kapni a darabon. Hogy odaadtam ennek a csak az a 100:3-hoz s nem jobban valószínű számítás volt az alapja, hogy esetleg rászánják magukat — most, amikor kevés darabjuk van, és a sajtó is ellenszenvet velük —, hogy valami szimpatikus, önzetlennek látszó irodalmi dolgot követnek el. A számításban csalódtam, de nem ez az, ami bántó volt, hanem az igazgató hangja, amelyben érezni véltem, hogy nem tart olyan írónak, aki valaha is neki való darabot tud írni.

A harmadik: „Puccinim” *nem* nyerte meg a Greggus-díjat. A negyedik sérelem, s ez a legjelentősebb, a Herkules fürdői letelepedés reményének meghiúsulása. Ez az állás nyárra 10—12 000 korona keresetet biztosított volna. Csak tegnap ígérte Gajári közbenjárását, elmondta, hogy a földművelésügyi államtitkár nejevel gyerekkori barátságban van, és erre már biztosra vehettem a kinevezésemet, amikor ma délben értesültem, hogy az állást már betöltötték.

Igy kaptam egyre-másra a sorstól a pofonokat. Csak Olga vigasztal meg ebben a sok bajban és hányattatásban, azaz vigasztalna meg, ha vele szemben nem érezném állandóan bűnösnek magam a méreg miatt, és nem aggódnék a jövőben hűsége felől. Gyakran erőt vesz rajtam a rossz sejtésem, hogy a nővel nem lesz boldog a házasságom, hogy rútul csalódnai fogok benne, míg ma kedvesnek, türelmesnek és édesnek találom.

Másodszor ismét megvigasztalom magam, hogy az csak a vizsga előtti természetes druk, a legrosszabbra, a bukásra való gondolás, amely elmaradhatatlan.

Az éjjel rémes álomom volt. Korcsolyaversenyen kellett futnom, de biciklipályán (ez a pálya tehát), és nem tudtam, a korcsolya (penia) rövid volt, rémes érzés, a jég felolvadt és botorkáltam az iszapban, hasra esem, mialatt Lujza néni (aki talán legtöbbször tartotta kezdetől fogva tehetségeimet!) aggódva lelkendezett. Ugyanezen a versenyen egy kislány is futott (ennek a korcsolyáját kellett nekem felcsatolnom), de könnyen boldogult, mert derekánál fogva kötélén húzták.

Mindegy!

Nem szabad csüggednem. — Tehetségemben bízom, és kirtartással eredményt fogok elérni. Megalkudni, lemondani (egy kényelmes, szép és gazdag életről) ma semmi kedvem. Újra fogom kezdeni tízszer és százszor, és ha kell — ezerszer. Nem szabad eltévesztenem a célt! Arra kell nézmem. Még mindig látom és előttem van az irodalmi világsiker, egy könnyű és fényesen dotált fürdőorvosi állás, szép hotelben terasszal, fehér teniszcipő, jó szivar, finom hálószoba, elképesztően elegáns rendelő, könyvek, finom, nem szorgalmas, de mindig előrehaladó irodalmi működés, zene, harmincöt éves kor körül az első opera vagy némajáték teljes nagyzenekari apparátussal, München, Párizs, utazások, német premierjei a színdarab-

jaimnak, később gyermeket, 1—2, mindaz a boldogság, ami e pillanatban, amikor gyenge hányingerem van a mai nagy dosis következtében (3,2 cgm M+3,8 cm Pantop.) elérhetetlennek, soha el nem jövönnek tetszik.

Nem szabad türelmetlennel lenned, drága fiatalúr. Tavaly ilyenkor anyagilag mennyivel rosszabbul álltál. Két év előtt nemileg is milyen nyomorult állapotban voltál. Három év előtt az egészségcomplex mennyivel nagyobb bajok közt volt! . . .

— Ma — az egészségcomplex rendbejött már a gaz *infectiosus* granuloma már nem fenyeget. A psych. imp. oldódott. Megmutattad, hogy képes vagy még egy nagyszerű carriermunkára. Tudsz pénzt keresni. Anyagi ügyeid eléggé rendbe jöttek. — Mit akarsz mindent rögtön. Miért akarsz magadnak *egyszerre minden complex-örömet beszerezni*? Várj a sorodra dolgosan, és örülj a küzdelemnek magának, amely szép, és — nem compromissumgondolat ez — magát az élet lényegét képviseli.

Gyakorlati tervszabályok

1.) Klinika továbbra is megtartandó. Egy év múlva még lesz alkalom a tanársegédi címet megszerezni. Sértődöttség professzorral szemben *nem* mutató. Dolgozni nem sokat, de a rivaldában.

2.) Novellák és cikkek: Az Újság, Nyugat, P. M., V. Ú., Az Élet és XX. Századhoz.

3.) Újabb fürdők után nézni. Előpatak ügyében Schverert mozgósítani.

4.) Társadalmi összeköttetéseket nagyobb figyelemmel ápolni.

5.) „Horváték”-at a Nemzetihez vinni.

6.) Kőművességben dolgozni.

7.) Coitus minden másnap.

8.) Fogak megcsináltatása.

9.) Új zsakett.

10.) Német színdarabok elhelyezése.

11.) A méregmentesítés. (Napi egy adag bevezetése, bármilyen szenvedések árán.)

12.) Energikus utánanézése a szerződéses hírlapi foglalkozásnak.

Jan 10., este 11 óra.

Megígértem Dezsőnek, Sándornak, Gyulának és saját magamnak, hogy búcsút mondok az improduktív, kéjelgő életnek, szakítok a narkotikus mérgek, nevezetesen az „M” és „P” használatával, és újra becsületes, munkás ember leszek. Valóban úgy érzem, hogy most van itt az idő, az utolsó óra, amikor még szárazon, következmények nélkül menekülhetek.

Elhatározásomat tehát vissza nem vonom. Az elvonási terv egyszerű. Holnap és holnapután éjjelre még 0,02 g „P”, és azontúl semmi. Ahogy megy, úgy megy. Lesz pokoli kétszer huszonnégy órám, de azután egy új élet, és minden, ami szép és nagyszerű, az újjászületés, az öröm! . . .

Soha soha többé nem térek vissza ezekhez az átkos anyagokhoz. Főleg azért nem, mert élvezésük 1 alkalomra, egy napra lehetetlen. Hetenként egyszer M-et vagy P-t fecskendezni nem lehet.

1.) Az első adagot nem élvezi az ember 2.) Mert nyomában a méreg-érzékenységi tünetek rohamosan jelentkeznek (főfájás), amik azután hanyatt-homlok bebuktatják az embert az örvénybe.

Miután sajnos *lehetetlen* a gazdaságos és mértékletes élvezésük — végképp le kell mondanom róluk. Fenntartom őket arra az esetre, ha az életben nem reperálható nagy szerencsétlenségek érnek, fenntartom őket az öregkor örömtelen napjaira.

Az alábbiakban pedig megírom, ma este 8 óra alatt el akarok ezzel készülni, a szenvedély történetét.

(Folytatjuk)

ÉLETEM TÖRTÉNETEI (II.)

ERŐS ISTVÁNNÉ KOVÁCS TERÉZ

APÁM HAZAVERGŐDÉSE

Valami betegség terjedt el, azt mondták, a háború hozta magával. Mindenki kapott írásos parancsot, hogy öt nap múlva az iskolában oltanak a betegség ellen. Vajon milyen iskola, milyen az az oltás? Megszúrnak, azt tudtam. Elkészültem, hogy most biztos meghalunk, ha már szúrnak. Eljött az izgalmas nap, de mindenki szépen felöltözött. A gyermekeket, felnőtteket, csoportba verődve, mintha valami nagy ünnep lett volna, csak kísérték. Aki ellenkezett, a kisbíró hajtotta őket. Ha más hajtják, akkor biztos valami rettenetes dolog lesz most. Megrökönnyödésekre, mikor egy nagy terembe beléptünk, nagy mosolyogva az ismerősök jöttek elénk: „Julikám, maga is elgyött?” Csak nők voltak abban a teremben, az orvoson kívül senki férfi, csak a kisbíró jelentette: „Doktor úr, ezt és ezt behajtottam!” Azok a gazdag, gyönyörű nők, akik ott voltak, nagyon finoman, elegánsan viselkedtek, de mind egy szálig fehér, hosszú ingben voltak. Nekünk is le kellett vetkőzni. Beálltunk a sorba. Csak bámultam a szebbnél szebb női ingeket, amilyeneket én addig nem láttam. Bekerültünk egy gazdag család társaságába, és akkor láttam csak, hogy a mi gúnyánk milyen szegényes, egyszerű. Az oltás, az nagyon lassan haladt: elbeszélgetett az orvos egy szép asszonnyal, a többi meg várhatott. Este, sötétben értünk haza, éhesen, holtfáradtan az álldogálástól, a várakozástól. Állni reggeltől estig éhen-szomjan, elcsigázva — először fáradtam el, még enni sem tudtam. Közben rájöttem, hogy nem kell azért meghalni. Akiket beoltottak, azok mondták, hogy nem fáj. Mégis minden gyermek már előre sírt.

Másnap makkegészségesen keltem fel. A szép nappal egyszerre készültünk a guzsalyosfogadásra. Én egész nap igyekeztem jó lenni, mindent segítettem. Az a minden meg — semmi volt, mert nem hagytak

semmit csinálni. Elvégezte egyedül az anyám, és mindig kért szépen, hogy „Ne lábatlankodj, édes fiam! Tudod, el kell végeznem estére mindent, nálunk van ma este a sor”. Minden este más háznál volt, sorban. a guzsalyos. Hát ezt a szokást anyoka vitte Debel-lácsra (de csak az Újsoron). Persze, senki nem szakította el a há mistrángot, kézimunkázott — kivéve az anyám: ő volt az egyetlen, aki ért valamit, hát ő ült az asztalfőn, előtte a könyv, és olvasta a *Bogár Imre* című ponyvaregényt. Százötven kis füzetkéből állt, a faluból kapták. Minden este egyet olvasott fel anyám, magyarázta, aki nem értette szóval. Bámultam, hogy milyen okos az anyám. Ha le is kellett feküdnöm, egy országért se aludtam el. Ültem a szép fehér párnák közt, csak a fejem látszott ki. Mikor kiolvasta a kis füzetet, elővette az napi készítményt: megterült az asztalokon sok tányér, kenyér, kanál, és nagy, gözölgő tál ételt hozott, benne paszur kolbásszal (bableves kolbásszal). Volt egy nagyon jó, beszédes kis barátnője anyámnak, Sára néni. Ő volt a központ. Jókat kacagott, úgy felderítette a társaságot, hogy borult fel a ház a roppant derűtől. Egyszer csak édesapám ragy képe nek, melyik az ágyam fölé volt akasztva, mondja, s nyújtja a kanalát Joska bátyám: „Gyéek kend paszurt!” Erre még nagyobb lett a derű, egyik jobban nevetett, mint a másik.

Egyszer csak behallott a kiskapunk nyikorgása. Ejnye, kicsoda jön, mondják, tíz után. Akkor Sári néni gyorsan ajtó farkához állt: „Bárki legyen is, én mögcsókolom!” Csend lett. Várták, hogy most milyen jó vicc lesz. Újra nyflott, lassan, az ajtó, és Sára néni roppant ügyességgel a nyakába ugrott, megcsókolta — és csak akkor látta, hogy kit: egy csupa véres embert! Sára néni gyönyörű fehér inge is csupa vér lett. Mikor felém fordult mind a két véres alak, iszonyú látvány volt. Megnémult az egész ház, megfagyott minden szája, míg végre valaki kiszólta: „Joska bátyám!” „Úgy, édes Juliskám, míg vérzek a háborúban, addig a házam tele van jókedvű társasággal?”

Én nem tudtam, ki az a Joska bácsi, én addig sohse láttam. Nem tudtam, hogy az édesapám. Kétéves sem voltam, és már elfelejtettem: el voltak válva. De hogy beleköltöztünk a házba, csak édesapámért imádkoztunk, hogy jöjjön haza, és én csak vártam... Nem gondoltam, hogy ilyen lesz a viszontlátás.

Édesapám Versecre rukkolt mint tüzér, és vitték rögtön az orosz frontra. Ott harcoltak valameddig, míg egyszer csak az oroszok közrefogták. Hat ló húzta az ágyújukat, és már nem volt semerre se kiút, sorban adta meg magát a legénység. Édesapám látta, hogy nincs menekvés, gyorsan elvágta mind a hat ló há mistrángját, és szélnek eresztette, azok meg a trombitaszóra visszaszaladtak. De az ágyút, azt fel-

robbantotta. Ő is elesett a légnyomástól, haslövést is kapott. Úgy ütötték, agyon akarták verni, de hogy, hogy nem, az jött a szájára: „Bože!” Ezt szerbül mondta. Az oroszok többet egyet se üttek rá, hanem gyorsan jöttek a szanitécek, az orvosi segély, és beszállították egy nagy város kórházába (aminek a nevét már nem tudom).

De nem azért kaptak rajta, hogy megszánták (mert a háborúban legolcsóbb az ember, úgy hullanak, mint a legyek) — azért gyógyították, hogy meghallották a „bože” szót, és mindjárt tudták, ha meghal, egy jó tolmács vesz el benne. Édesapám már akkor nyolc nyelvet beszélt: magyar, német, szlovák, cigány, román, szerb, horvát és lengyel (és felgyógyulása után az orosz). Vért kapott, az elvérzést megakadályozták, és a fiatalság győzött, élve maradt. De nem volt szabad aludni, és ő nagyon álmos volt. A nők állandóan őrködtek. Mikor már aludt volna, kérdezték, hova valósi; de nem sok szót értett. De mikor a gyermeket kérdezték, kiugrott a szeméből az álom. „Egyetlen, amiért élni kell, és hazamegyek, erre esküszöm, az én nagy lányomat még föl kell nevelni...” Így tartották benne az álmot, hogy kiugorjék a szeméből. És fölfogta, a hétfejű sárkánytól is megszökik. Hónapokig feküdt a kórházban, és könnyen elsajátította az orosz nyelvet. Használták mint tolmácsot addig, míg jött egy malmos, és tizenkét embert kért a malmába munkásnak. Az apám is jelentkezett, gondolta, könnyebb lesz a szökés. De jobban vigyáztak a rabokra, mint a szemük fényére. Volt a malmosnak egy gyönyörű szép lánya, az — apám vesztére — beleszeretett. S a lány még jobban vigyázta. Ahogy a „venger” (vagyis a magyar) rabok oda kerültek, hát állandóan ott lábatlankodott. És az apja örült leánya választásának. Ezért még éberebben vigyázták az apámat. A szökés mind nehezebbnek látszott. Nagyon jól kezdett menni sora, idők múlva mint munkavezető mindent megkapott; csak a szabadság, az volt drága. Bejárhatott a kastélyba, és a park fürdőjében a családdal együtt fürödhetett, csónakázott. Három évig otthonról semmi hír, egy madár se vitt semmi hírt. Mintha ki lett volna halva az egész világ, csak az ottani élet volt a mindenség.

Politika járta közben: kitört a kommunizmus. Édesapám beállt a kommunisták közé, s így megszabadult a nagy fegyelemtől. Két napig ott volt, akkor átszökött a fehérekhez, mert azok egy várossal arrább mentek. Mikor odaértek, azoktól meg megszökött, és a vörösekhez állt. Volt úgy, hogy hetente háromszor cserélt gazdát — de mindig közelebb volt a határhoz. Veszedelmes játék volt, de mindent elkövetett, hogy hazajöhessen. Utazott hamis útlevelemmel, utazott a vonat tetején, a vonaton női ruhában, de minél közelebb ért a határhoz, annál veszedelmesebb volt. Éjjel gyalog... Akkor elfogták, és visszavitték, honnét kiindult, és na-

gyon ütötte a saját fejét, és szidta magát hangosan, persze, magyarul, amit ők nem értettek. Minél jobban csendesítették, annál jobban kiabált — és, mitévők legyenek, becsukták a bolondházba. És Szibériából megszökni nehéz volt, de a bolondházból még nehezebb. Mégis sikerült a szökés.

De akkor már nagyon óvatos volt, és csak éjjel utazott, s ami ehető volt a földeken, azzal élt.

Így lassan közeledett haza, de volt úgy, hogy három napig is meg volt húzódva egy-egy völgyben vagy barlangban, étlen-szomjan. Három hónapig bujdokolt éjjel-nappal. Nappal csak akkor ment, ha senkit se látott. Ha mégis valakit meglátott, lehasalt a földre.

Azt sem tudta, mikor lépte át a határt. Csak meglátott a hegyoldalon egy kis házfélét (jobban kunyhó vagy csőszház lehetett); ki akarta kémleli, hogy mit kaphatna, vagy nincsenek-e katonák benne, lehúzódtott egy bokor aljába, ott várt, hogy vajon ki jön ki. S a hegyoldalon egy nyolc esztendő körüli gyermek meglátta, beleszalad — de kiáltotta: „Édesanyám, itt lappang egy koldus a bokrok közt!” Édesapám, hogy meghallotta a magyar szót, térden csúszva ment a házikó felé. Mire az asszony kijött, és nézték egymást. Az asszony úgy megrémült, hogy szóhoz se tudott jönni: egy rongyos, egy szakállas emberroncs, amit meglátott, csak a szeme csillogott. Az arca beesett, halvány emberijesztő.

„Hol vagyok, jó asszony, merre vagyok? Hol vagyok, mondja hamar! Hol vagyok? Ez már Magyarország?” „Jó ember, honnét jő?” „Három esztendőig fogságban voltam, most hazajöttem.” „Hova valósi, jó ember?” „Én torontálvásárhelyi.” Az asszony nem tudta. „Pancsovától még messzebb, Debellácsnak is mondják a szülőfalumat.” De az asszony azt se tudta, csak Versecet. „Hát, oda rukkoltam be tizenégyben.” „Hát, az nem messze van, ha oda akar menni. Dehogy akarok oda menni, haza akarok először menni. Három éve nem láttam a lányomat, azt akarom látni. Azt se tudom, él-e, vagy nem.”

És akkor elsírta magát az asszony. Megsajnálta. „Jöjjön be, jó ember, pihenje ki magát.” „Ha el nem árul a kislegény, igazán rám férne az alvás.” „Majd főzők egy kis paprikás csirkét a katona bácsinak, és a gyermeknek azt mondom, hogy az apjával együtt katonáskodott a bácsi. s eljött megmondani, hogy apa nem tud hazajönni... Gyere, kicsi Joskám, anya elmeséli, ki ez a bácsi.” Apám öröme határtalan: „Hát még te is Joska vagy, kisöcsém?” És nagy barátságot köttek.

De mire az étel elkészült, már nem volt, ki egyen: a nyugalom, hogy itthon van, úgy elaltatta, hogy nem tudták felébreszteni. A napot átaludta. Este megvacsorált jóízű hazaiból, de az asszony nem engedte éjjel elmenni, majd hajnalban. Így újra elaludt. Másnap a hazai földön bujdo-

kolt, egész Alibunárig. Ott egy magyar járőrscapat elfogta. Hiába esküdözött, hogy nem katonaszökevény, hanem orosz fogoly — majd az őrpáncsnokságon tisztázza magát, ahogy tudja. Mikor jött a vonat, felültették, s vissza Versecre, az őrpáncsnokságra. Apám kiugrott a robogó vonatból. De nem jól számította ki az ugrást — nekiugrott a villanykárónak. Összetörte az arcát a felismerhetetlenségig. Négykézláb mászott: ha jön vissza keresésére a járőr, ne találja meg. „Messze Szibériából hazaszöktem, most egy macskaugrásra vagyok hazulról, ne lássam a lányom? Aztán, nem bánom, ha febbe lőnek, vagy vissza a frontra, nekem mindegy, de hazamegyek!” A vetések közt bujkálva parasztkocsira felkérdezett; akkor, ha jött valaki, újra lehúzódott a vetések közt, így ért haza, véresen, elcsigázva, elfáradva az édesapám. Így ismertem meg vagy láttam meg először, mert elfelejtettem, nem emlékeztem rá. Kétesztendő voltam, mikor a háború kitört.

Édesanyám vizet melegített, hogy megmosakodjon, és hogy tisztát vegyen, ő meg csak mesélt, mesélt a szomszédasszonyoknak. Avval fejezte be a beszédjét, hogy bizony nagy falu Oroszország. Biztosan többször is mesélte, de én úgy emlékszek, mintha tegnap mesélte volna. Nem tudta, a szeretetét hogy tombolja ki, hát dörzsölte a szakállát hozzám, én meg szabadkoztam, egyre mondtam: „Édesapám, ne szúrj úgy a szakácsoddal.” Én addig olyan szakállas embert nem láttam, s ahogy suttogták egymásnak a szomszédok: „De megnőtt a szakállá”, én meg úgy értettem, hogy a szakácsa. Ő meg azért is szúrta a „szakácsá”-val.

De nem sokáig, mert másnap korán reggel ott voltak a tábori csendőrök. Elvitték vissza, Versecre, és azzal búcsúzott tőlem: „Ne búsulj, nagy lányom, egy halállal tartozunk.” De pár nap múlva jött a levél: „Mézédes kis feleségem, hozd el a lányomat Versecre, be vagyok a kaszárnnyába zárva. Amíg meg nem győződnek, hogy igazat beszélek-e, innen ugyan nem tudok megszökni a két kedden.” (Ez azt jelentette, hogy soká.) Mert elmesélte, hogy milyen furfangokat eszelt ki, és nagyon vigyázták. „Hozhatol egy kis elemózsiát, de a lányom a fontos.” Édesapám négy lánytestvére ugyan szorgoskodott: Sára néni, Trézsi néni, Julcsa néni és Roza néni, mind ott voltak. Reggel korán ki volt sülve a gyönyörű, pirosra sült kenyér, egy zsákot teleraktak mindenféle jó étellel: sonka, az csak elég lett volna cipelni, akkora volt; kolbász, szalonna meg kalács. Teli zsák. Nagyon nagy hó esett, nagy volt a hidege, engem meg nagyon felöltöztettek, egyik kendőt a másik után kötték rám. Nem tudtam menni, úgy fel voltam öltöztetve. Debellácstól Versec nincs száz kilométerre, de háború alatt nagyon messze volt, mert minden állomáson öt-hat órát állt a vonat. De fűteni elfelejtettek. Két nap telt el, míg Versecre értünk, holtfáradtan és megfagyva. Én már nem bírtam a vo-

natban az ülést, mindenáron haza akartam menni. Örül: az anyám, ha kicsit elaludtam. De a hideg felébresztett; nem győzött nyugtatni. Egy nagy, fekete kutya szaladt a havon, édesanyám kitalálta, hogy nézzem csak, milyen szép, fekete róka. Hát el kellett mesélje nekem a róka születését; és volt idő elég Versecig. Ott kiszálltunk. Nem a városba vezető úton mentünk, hanem egy katona vezetett a kaszárnyáig, ahol az apám be volt zárva. Ködös, zúzmárás, borzasztó hideg volt, de a kaszárnyakapu be volt zárva. Édesanyám az őrnek mondta, kit keresünk. Nekem óráknak tetszett, míg visszajött apámmal együtt. Akkor se eresztettek be, pedig látrák, hogy reszketek; és csak kis időt engedtek a kijövére. Hatalmas drótkerítés, három sor szúró s drót a tetején, így beszélgettünk egy darabig. Édesapám mindent tőlem kért: van-e mit együnk, van-e kisruhám, vertem-e meg az anyámat... Nem vertem, de ő sem vert meg engem, anyukám dolgozni jár, és van mit együnk, ruhám is van. „Hát tudol-e mán danolni?” „Mán hogyne tudnék!” „Hát akkor danolj, nagy lányom!”

Nem kérttem magam. Gyermekdalt, azt nem tudtam (nem is tudtam, az mi), de dalolni, azt tudtam. „Hát danolj, nagy lánya apjáié!” Én elkezdtem. Gyermekehangom belehasított a hideg levegőbe: „A húr is elpattan, ha nagyon feszítik, ne bánts a szívemet, fáj az nekem. Úgyis te engem nem szeretsz, te csak játszol énvelem, fizet a sors neked, ha majd én nem leszek. Álomban láttalak, én mentem, s te vártál, ölelő karodba engemet bezártál. Édes volt az álom, keserű az ébredés, szívem nem bírja már, megöl a szenvedés.” Amikor kész volt az ének, édesapám törülte a szemét, és nagyot, cifrát mondott: „Őrmester úr, ereszen ki, vagy eresszék be a lányom, mert összerágom a drótkerítést!” „Édesapám, ne rágja össze, én majd bemászok!” Anyám segített, de ha a katona bácsi nem segít, én nem tudtam volna bemászni. „De nagyon tudol te, lányom, mászni! De igen!” „Fölmék a fára is, de nem tudok lejönni.” „Na osztán hogy jössz le mégis?” „Hát... nehezen. Nagyon köll vigyázzak, hogy le ne essek.” „Vigyázzál is nagyon lányom, hogy sohase essél el az életben, még akkor se, ha egyszer én már nem leszek.” „Hát mán mért ne lenne. Vigyázok én édesapámra nagyon! Mondja, maga még se esett el?” „Nem, lányom, csak mikor a haslővést kaptam. De, látod, azt is kihevertem.”

A szeméből hulltak a könnyek. Kértem szépen, ne sírjon, de ő annál jobban. Én meg simogattam, s töröltem a könnyeket. Megint kért, hogy énekeljek valamit. Egy szóra énekelni kezdtem, hogy „Mégbántam, hogy elhagytalak, mégbántam már százszor, azt hittem, hogy a nyugalmam megtalálom máshol. Bocsásd meg, hogy bűnös lettem, nem tehetek róla, jóvá teszem minden bűnöm egyetlenegy megbocsátó szóval.

Nem vagyok én méltó hozzád, gonosz lett a lelkem, amióta elhagytalak, nyugalmam nem lelem. Egy békítő mosolyodra, jaj, de régen vártam, meg tudnád-e bocsátani azt, amit már százszor is megbántam . . .”

„Ej, de szépen daloltál! Hát ezt meg honnan szedted?” „Nem szedtem én ezt, anyukától tanultam. S ez nem dal, ez ének.” „Hát — mondja ő —, ez, fiam, dal. Édesapja éneket kért.” „Hát ez éneck!” „Nem, fiam, az az ének, amit a templomban énekelnek, ez meg csak egy dal.” „De nem úgy van ám — tettem csípőre a két kezem —, engem ne tanítson ilyesmire, én jobban tudom!” „Nem, lányom, én tudom . . .” „Hogyisne, hisz a templomnak csak tornya van, onnan szól a harang, ha valaki meghal, de ott nem is énekelnek. Az egy nagyobb ház, mint a többi, azért látszik hozzánk . . .”

Addig veszekedtem vele, míg jött az őr: „Letelt, Joska bátyám, a fél-óra.” Előre őt elvitték, s nekem a drótkerítés kapuját kinyitották, és kivezettek: „Eredj most, kislány, édesanyádhoz, menjetek szépen haza!” Dühös lettem a nagy igazságtalanságtól: „Hát ilyenek maguk! Hát nem szégyellik magukat? Van kiskapu, én meg be kellett azon a fagyos dróton másszak, s még édesanyámat be se engedték!” Apám visszaszólt: „Úgy, úgy, lányom, mondd meg nekik az igazat szemükbe! Azt is, hogy édesapád ártatlan van bezárva, nem hadiszökevény volt, hanem hadifogoly. De virrad még szép nap is rám . . .! Akkor elfelejtünk mindent, ami csúnya volt . . .”

Nem is kellett nagy biztatás, az állomásig csak járt a szájam, mint a jégeső. A katona bácsi meg csak úgy kötekedett velem, és megígérte, hogy eljön hozzánk egy kis tereferére. „Oda bizony ne jöjjön, mert én kiverem mind a két fogát!” De a katona megmutatta, hogy neki sok foga van. „Hát akkor mind kiverem . . .” Közben bejött a vonat. Mi felálltunk, s a katona nagyon lengette utánunk a zsebkendőjét.

AZ IZZASZTÓBAN

Mikor hazamentünk, édesanyám ágyat vetett. Lefeküdtem, és napokig lázasan hánykolódtam az ágyban. Végre otthagytam az ágyat — de sánta maradtam. Édesanyám sírdogált, hogy szép, egészséges kislánya sántít a hűléstől. Vitt a bábaasszonyhoz, az rángatta a lábam. Naponta vitt oda, rúgtam, mint a csikó. Nem engedtem rángatni a lábam, hárman se bírtak velem. Lefogtak, és lekötöztek, akkor meg ordítottam. A bábaasszony, az ő gyógymódján gyógyított, nekem kezdett fájni is a lábam, és napról napra jobban sántítottam. Az egyik lábam sorvadni kezdett, elkálíkoztam, rettentő csúnyán mentem. Elvitt anyám Kovasícra (Kováčičára) az orvoshoz, az meg azt mondta: „Nézze, Balogné, én nem tudok

rajta segíteni. Vigye föl Budapestre, ott vannak képzett orvosok — ha bírja a költségeket... „Bírom, doktor úr, van két lányom, és Her-telenden apám halála után két hold földem. Megkérem az apámat, adja el az egyik darab földet, én úgyis nekik hagyom, az egyiket az egyiknek, a másikat a másiknak.”

Ezzel kapott utasítást és címet Budapestre. Mikor hazajöttünk, össze-szaladt a szomszédság, a rokonság. Eltárgyalták, amíg odaleszünk, ki vigyáz a házra; de még azt se tudtuk, hogy öregapó ideadja-e a földet. Egyszer, csak — a hír szárnyon jár, mindenki a sántaságomat beszélte (nekem meg éppenséggel semmit se ártott, mert többet az anyám nem vitt a bábaasszonyhoz, s más nem is fájt úgy, ugráltam, mint a sánta ve-réb, az én szénám rendben volt, haragudtam anyámra, hogy mindenki-nek mondja) — egy öreg néni, de öreg, azt mondja: „Ne vidd te, Juli-kám, sehova ne vidd ezt a kislányt! Nem sántaság ez, hanem hűlés. Is-mentem én ezelőtt a lányodat, én majd kigyógyítom ingyért. Jó lősz majd neki az az egy láncc (?) föld, ha majd megnő. Ennek csak jó forró fürdő köll, és vigyázni rá, hogy ne járkáljon, S adol egypár liter tejet, mikor erre járok...” „Hát hogyan adnék én, adok én magának úgy is.” „Sző-gény öreg asszony vagyok, Julikám, de koldus, az nem vagyok. Majd csak akkor adol, ha ki lesz gyógyítva a kislány.”

Megegyeztek. Azt mondta az anyám: hát ha nem használ, nem is árt a fürdő. Én is örültem: fürödhetek mindennap! Alig vártam, hogy kezd-jék, mert fürödni nagyon szerettem. A néni egyre késelt a fürdővel. Már nem is törődtem vele. De mindennap odajött, hozott egy zsák parét, bur-jánt. Abban volt minden: cékla, lapi, útifű, akác, mályvagyökér, kamilla, még káposztalevél is. Másnap másfelé ment, akkor megint hozott, amit én nem ismertem. Egyre kértem, mikor fürdök. „Várj, fiam, sorjára!” Egy héti-g mindennap hozott valamit. „Vigyázz ám, Julikám, nagyon ezekre, nehogy valami megegye disznó vagy tehén! Erre mindre szükség lesz.”

Már anyám is kezdte türelmét veszteni. „Várjál hát! Ez árnyékban meg kell, hogy száradjon.” A napok teltek, én meg mindig jobban sán-títottam. Már az egyik csípőm jóval lejjebb volt, teljesen kimentem a formából. De nem fájt, Játszottam a többiekkel, anyám meg sírdogált. Nem tudtam, mért sír. Mit árt, ha én sántítok...

Egy napon a néni beállít: „Na, kislányom, rakáson az ervosság, most jó csak a haddelhadd! De ha jó, szófogadó leszel, akkor kigyógyít néni meg ez sok ervosság. — Hozzál egy dézsát, egy deszkát, egy kisszékét meg egy követ!” Elkészített anyám mindent. A néni, nyáron, mikor nagy-on süttött a nap, beparancsolta a szobába: „Hozzál, fiam, egy lepedőt meg egy dunnát, addig én majd beteszek a vízbe, ami az első fürdéshez kell.” Megfőzte a füveket, de letakarta, hogy gőz maradjon benne. A kö-

vet is megtüzesítette. Beleöntötte, de gyorsan, a vizet a dézsába, a forró követ meg a fenekére eresztette, hogy a víz ne hűljön ki. Hamar arra a kisszéket, a dézsára meg a deszkát, arra ráültetett, a székre a lábam, egy szép fehér lepedővel betakartak nyakig, a dunyhát úgy arra, hogy semmi gőz ki ne menjen.

Alig egy-két perc, már csepegett le rólam a víz, olyan melegem lett, hogy azt nem lehet elmondani. Addig tartottak a fürdőben, míg eszméletlenül össze nem estem. De ott voltak, tartottak. Mikor a néni akarta, levették rólam a dunyhát, tiszta lepedőbe csavartak, úgy dugtak az ágyba, a másik dunyha alá. Az öregasszony elment. Mire fölébredtem, nem kellett rám vigyázni, feküdtem, mint a csutak. Ki tudná, meddig voltam ész nélkül. Én úgy emlékszem, mintha csak másnap reggel ébredtem volna fel, de ebben nem vagyok biztos. Akkor éjjel láttam először álmot, amire emlékszek. A világ ment körbe — borzasztó álom volt —, engem meg vitt, vitt, addig, míg az ég leszakadt, s ott volt egy szentelt kút, de az olyan volt, mint mikor a káposztát sózzák, az a csavar, amivel leszorítják a deszkát... S jó Isten állt mellette, s az ujjával megfenyegetet, s mondta: „Vigyázz magadra!” Erre felébredtem. Úgy megijedtem, úgy reszkettem, hogy a testvérem nem győzött nyugtatni. Ott ült az ágyam mellett. Én főttem. A belső részem csupa forróság volt, haltam meg egy csepp vízárt, de még a fejem se tudtam fölemelni. Három nap őrztem az ágyat, s nekem mindig volt őrzőm, hogy fel ne keljek. Három nap múlva kellett volna a második fürdőt vegyem, de olyan gyenge lettem, hogy föl se tudtam kelni. A gőz szaga ölte meg a szívem. Az úgy dobogott, hogy meg kellett fogjam. Nyomtam, hogy ne olyan nagyon dobogjon.

Mikor egyedül fel tudtam ülni, jött az öreg néni. Nagyon meg volt elégedve, én meg kétségbeestem a látásától; és azt mondta, egy fürdő kimarad, meglátjuk a jövő héten. Egy hétig arrafelé se jött, aminek én nagyon örültem. Rohamosan kezdtem gyógyulni. Mikor öt napja volt a fürdés után, ki akartam menni, de nem volt szabad lábra állni. Anynyit kínlódtak velem, nekem meg pokol volt az ágy. Hát úgy nyolc nap uán kivittek, ölben, az utcára. Én repülni tudtam volna, de lábra se volt szabad állnom. Azt se tudtam, sántítok-e még, azt se tudtam, várjam-e még a nénit, vagy ne.

Egyszer csak megint jött, és kezdődött előről minden. A második fürdő után hamarabb gyógyultam, és még többet kínlódtak velem, hogy ágyban tudjanak tartani. Mesét mondtak, énekeltek, hogy teljen az idő — de a lábra lépni, az nem volt szabad még akkor sem. Közben — éjjel lehetett, mert nem emlékszek, mikor jött meg — hazajött az apám, hazaengedték szabadságra. Reggel fölébredtem, apám meg anyám kint

voltak a tehén körül. Mikor fölbredtem apám beszaladt: „Gyere, lányom, nézd meg, kisbornyúnk van!” Hát még olyan kicsi volt! Meg se volt száradva, még párolgott, akkor száradt lassan. Hát örültem a bornyúnak is, meg apámnak is. Kivittek az utcára, leültettek egy székbe, betakartak, hogy meg ne fázzak. Sorba jöttek a szomszédasszonyok: ők már hallották, hogy az apám hazajött. „Mi az, Trézsikém, hazajött apád?” Mondom: „Haza ám!” „Mit csinál?” „Most semmit, de reggel édesanyámmal csináltak ketten egy kisbornyút. Még füstöl.” Az asszony úgy kacagott, hogy a hasát fogta. Jöttek a nagy kacagásra a szomszédok, apám és anyám is, hát én mindenkinek elmondtam, nagy komolyan, még küldtem is be, hogy nézzék meg. Miért nevetnek?

És nap nap után megszöktem a székből, addig, míg rajta nem vesztetem. Természetesen elárultak. Elég sárga, sápadt, vékonyka lettem, beesett a szemem; és akkor még kaptam egy utolsó fürdőt, és még egypár nap újra nyomtam az ágyat, aztán lassan, mint egy beteg légy, úgy, lassan, segítettek menni. Megszenvedtem eleget, de többet soha egyet se sántítottam. Az öreg nénit se láttam soha, máshol volt elfoglalva. Fő, hogy meggyógyultam.

De most, hatvanesztendőskoromban sem bírom a gőzt. Soha gőzfürdőbe, de semmilyen fürdőbe, amit fürdőnek hívnak; én elkerülöm még a táját is. Folyó vízben fürödtem. De még a fürdőszoba gőzétől is rosszullét fog el.

DEBELLÁCSRÓL HERTELENDRE

Nagyon szép járásom lett, mindenki dicsért, hogy milyen szépen járok. De nem sokáig voltam a központ. Még nem voltam olyan egészséges, amilyen kellett volna. Édesapám a heti vásárba kiment, és nem jött haza éjszakára, átmulatta. A testvérei mindent elkövettek, hogy elegyenek bennünket a háztól, mindig gyóntatták ellenünk. Apám nem veszekedett, csak elment mulatni. Nem jött se ebédre, se vacsorára. Mikor hazajött, azt mondta, megöl mindegyikünket... Avval újra elment, nagy énekszóval. Édesanyám megfűrésztött, és maga is tisztát vett. Úgy fekdűtünk felöltözve mind a hárman egy ágyban, a testvérem a fal mellett, anyám közepén engem legkívül (hogy én legyek az első, vagy én védjem meg őket?).

Édesapám meg hajnal felé hazajött, megint csak nagy jókedvvel. Mikor belépett, anyokám a két lányát olyan nagyon magához szorította, hogy majd meg nem fulladtam. Nyögtem. Édesapám néz: vasárnapi ruhánkban az ágyban... Eszébe jutott, hogy mért is van ez a különleges

öltözködés. Befogta a száját, hogy hangosan ne kacagjon. Kacagta, hogy anyám komolyra vette, amit mondott. Nagyon szépen beszélgetett azután.

Mindenki nagyon dicsérte az anyámat, bárkivel beszélt, mindenki csak dicsérte, hogy ügyes, takaros, jó beszédű, szépen dalol, jókedvű — de annál nagyobb ellenségek lettek a testvérek: Péter bátyám és Lajos bátyám. Ők oda se jöttek soha, őket csak hírből ismertem, hogy van két nagybátyám is. Itthon meg addig csúrték-csavarták a dolgot, hogy sikerült őket verni a házastársak közé.

Egy szép nap a testvéremre rábízták, hogy vigyázzon a malacokra. Azok meg felmentek a vasútra, és ő játzsás közben nem vette észre. Nagy malacok voltak már. A koca erről maradt a vasúton, a malacok meg túl. A koca ment neki a vonatnak. Apám messziről meglátta, odaszaladt, az ostorral visszatartotta a kocát, nehogy a vonat elgázolja. A vonat elrobgott. A pásztorra meg az ostorral ráhúzott egyet. Meg is bánta rögtön, de már késő volt. Akkor engem kergetett, hogy lássák a népek, hogy én is kapok. Én meg hazaszaladtam, az ágy alá bújtam. Apám az ostorral mindent ütött, az ágy lábát, a földet, de engem nem ért el. Mikor kitombolta magát, én is kibújtam, szaladtam játszani. Kérdik: „Nagyon megvert, ugye, apád?” Azt már nem! Elbújtam az ágy alá, s nem tudott megverni; haragját valahogy mégis ki kell töltse...

A testvérem bejött, odasuttogta az anyám fülébe: „Adjon könyeret!” „Mit akar a lány? Mért sugdolódik?” „Hát éhes. Kell kenyér.” „Hát én nem tiltom el a kenyértől, mért nem kér hangosan. Azt hiszi más, hogy én sajnálom tőle... Anna, gyere csak ide! Állj elébem!” Odaállt Anna „De fél lábra. Na most, de nagyon hangosan, mondjad: apám, adjon könyeret, apám, adjon könyeret! Addig mondd, míg azt nem mondom, hogy elég.” A testvérem bátran, büszkén, hangosan mondta, mondta sokszor. Egyszer apám megelégette, s azt mondja: „Máskor tanuld meg, hogy hangosan kérjél, ha valami kell. Nem tűröm a sugdolódzást. Most állj a másik lábadra, és még nagyobbban mondjad: anyám, adjon könyeret.” A testvérem a másik lábára állt és kezdte mondani: „Anyám, adjon könyeret...” Elsírta magát. Édesapán megsajnálta, és mondja: „Jól van, nagy lányom, állj le szépen! De máskor igazán hangosan beszélj. Úgy szép az, nem sugdolódní... Mások azt gondolják, hogy mert én-nekem mostohalányom vagy, én tiltom tőled. Gyere, most bemegyünk a faluba. Amilyen nagy nyakba való kendőt választasz, azt megvegyük.” Be is mentek a faluba, és megvették a fehér berlinerkendőt. És szent volt a béke. Az olyan szép és drága volt, hogy az csak a nagygazdáknak jánta (az Újsoron nem volt senkinek). Csak édesanyám maradt komoly, és pénzt adott, hogy menjen ki a vonatállomásra, és vegyen vonatjegyet,

jöjjön haza Hertelendifalvára, három nap múlva mi is jövünk. A testvérem meg már volt olyan okos, tudta, ott jobb, de azért hazajött.

Ezen aztán újra veszekedtek, és három nap múlva tényleg felpakoltuk magunkat a kocsikra. Édesanyám négy kocsit rakott meg, fogadott fuvarosokat. Minden kocsira jutott. Elöl ment egy kocsi, rajta a kisboryú, utána kötve a tehén, és a másodikon a koca a malacsaival. A harmadikon a gabona, a negyediken a párnák, ágy és ami még volt apróság, Édesapám mindent ideadott, a háznak csak a négy sarka maradt; mi meg jöttünk haza Hertelendire. És másnap az apám kidoboltatta a házat, hogy eladó, és el is adta: nem akart többet abban a házban még lakni se. Bement a faluba, és ott vett egy szebb és jobb házat. És azt mondta: azért adtam el a házat, hogy a feleségem ne találjon haza. Tudta, hogy anyám őt nagyon szereti, és ő is az anyámat, de a gőg egyikben is, a másikban is olyan erős volt, egyik sem akart megalázkodni. Ennek meg én ittam meg a levét — mert apa nélkül nőttek fel. Nem gondoltam, hogy édes szüleim nem nézik, hogy közös gyermekük lelket, szerzetét összetörik, szétrombolják, mindegyik a maga igazáért harcolt, s ez vezetett a hazaköltözésre, az apanélküliségre, a kitagadásra, már hatesztendőskoromban a kétnyelvűségre: bár mind a kettő magyar volt, én nem értettem a hertelendiek nyelvét, s ők nem az én nyelvem. A kettős harc a nyelvért az iskolában ért véget, mert ott már az irodalmi nyelven tanultunk beszélni. Így három nyelvet beszélek magyarul, de igazán csak anyanyelvemen; vagyis a székely nyelvet beszélem és szeretem. Magunk közt, itthon csak így beszélünk. Hiába tanultam az iskolában: „Én is, te is, ő is, mi is, ti is, ők is”, csak azt mondom: „Én es, te es, ő es, mü es, tü es, ők es.” Akárhogy is hangzik, mi így beszélünk. Aki nem székely, annak nem áll jól, mint ahogy rajtunk is észreveszik, és tájszólásra magyarázzák.

Jobb lett volna, ha apám meghalt volna, akkor sirattuk volna egy darabig, aztán elfelejtettük volna. Így meg ő se volt nyugodt. Gyermekszerető volt, nagyon sűrűn eljött meglátogatni — akkor meg csak a szemrehányás volt.

Egy szép, nyári nap indultunk korán, hogy ne késsünk meg este. A piros korongját először láttam a napnak. Még nem süttött, és én álmosan néztem a nap feljöttét. Felültettek a párnák közé, belesüppedtem. Ahogy feltettek a kocsira, úgy maradtam. Nem mertem egy hangot se kiadni. Lassan kocogtak a kocsik, a nap egyre magasabbra ment fel az égre, egyre melegebb lett. A párnák átmelegedtek. Eleinte jó volt, jól éreztem magam — még el is szundikáltam —, de később, tizenegy-tizenkét órakor már olyan meleg volt, hogy szörnyűbb volt a pokolnál. Ami szenvedés van a világon, mind átszenvedtem azon a napon. Ha vi-

zet kértem, nagyot kiáltott az anyám: „Hallgass, mert agyonütlek!” Az én édes, jó anyám soha nem vert, soha nem szidott, de akkor el volt keseredve, és nem volt szabad még mukkanni se. Később is úgy emlékeztem rá, mintha hosszú évek lettek volna.

Anyám se éhes, se szomjas nem volt, vagy nem is vittünk, elég az, hogy szólnom se volt szabad. Ha kezdtem: „Édesanyám...”, könyörgőn, sírva — „Csend legyen! Elhallgass! Van nekem rajtad kívül is bajom.” Hát volt is. Most megint hazafelé a kocsi rúdja, két gyermekkel, s kétfelé... Ő az ülésen ült, nem a meleg párnák közé szorulva. Az egyik lábam lecsúszott, a másikon ültem egész hosszú úton. Mikor végre hazaértünk, a kocsi megállt, én nem tudtam lejönni a kocsirol. De nem is törődött velem senki. Mintha ezer bolha lett volna a lábamban, mikor kinyújtottam végre, csak későre. Idő telt el; hogy mennyi, azt nem tudom pontosan, de volt időm körülnézni az új otthonomban.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

KÉSŐN OKOSAN?

Bakunyinról és más költőkről

VARGA ZOLTÁN

Friedrich Nietzschét, átvitt értelemben természetesen, gyakran szokás nagy költőként emlegetni. Abból eredően, hogy a gondolat, a vízió, ha realizálhatatlansága folytán gondolatnak és vízióknak kénytelen megmaradni, szükségképpen „költészetté” lesz. Testet nem öltve kerül bele a kulturális örökség tárházába — vagy lomtárába. Anélkül hogy igazán halott lenne. Mert mintha vonakodna a merő esztétikumná szelfidüléstől, hiszen ha azzá csitulna, „nagy költészetről” sem beszélhetnénk, mivel a „nagy költő” és a „nagy költészet”, elsősorban lényegmegragadó mivolta folytán, nem egykönnyen válik ártalmatlanná. Főleg, ha lényegmegragadása alapvető társadalmi-etikai szférákat érint. Legyen bár antietikai fogantatású, „amorális”, mint Nietzsche esetében.

Nem mintha — bizonyos szempontból nézve legalábbis — nem lenne kívánatosabb, ha pusztán esztétikai fenoménné sápadna. Mert még jó, ha a történelem által nem igazolt „költő” csak a filozófus bőrébe bújik, nem pedig a korlátlan hatalomra törő vagy azt magának meg is szerző „gyakorlati emberébe”, uralkodóéba, diktátoréba. Vagy éppen forradalmáréba, mivel a forradalmárság mint történelem kiosztotta szerep nincs „költészet”, pontosabban túlfűtött képzelet nélkül. Ami persze máris arra figyelmeztet, hogy azért ezzel a „költővé bélyegzősdivel” óvatosan kell bánni, mivel a vele való játék szinte korlátlanul kitágítható, ezért is lett számunkra Nero figurája Kosztolányi nyomány „véres költővé”. És ugyan miért ne lehetne Hitleré is ilyené, gigászi költői életművet megvalósítóvá — ötvenmillió halottal? Lévén a dilettáns költő is költő. Legalábbis ami a költői szerepjátszást illeti, mivel éppen nála, a dilettánsnál teng túl a szerep igazán, mindent maga alá temerve, még a tehetséget is, ha ugyan van mit eltemetnie. Nem beszélve az erkölcsi felelősségtudatról, a valóságos elhivatottságról és az őszinteségről — értsük

ez utóbbi alatt akár a szerepjátszás őszinteségét. Amiótt is, ha ez a szerep nem csupán a köztudomásúan türelmes papírra íródik, hanem a „tettek mezején”, sőt a „történelem színpadán” kelhet életre, közvetlenül a gyakorlat számára kínálva (gyakorló)teret, alighanem akkor beszélhetünk igazán veszedelemről.

Mármost a dilettáns téboly veszedelméről.

Vagy a megszállottságéről inkább. Aminek lehet tiszteletreméltó indíttatása és tárgya is, úgyhogy mégiscsak meg kell különböztetnünk a dilettánságtól és a tébolytól.

Nyilvánvalóan az anarchizmus prófétájának mondott Mihail Bakunyin esetében is. Akinek két egymás után elolvasott könyve, az orosz anarchizmus bibliájaként számon tartott *Allamiség és anarchia* és a több mint húsz évvel korábban, a Péter-Pál erőd foglyaként, a cári kancellária III. Ügyosztálya, azaz a titkosrendőrség vezetője, Orlov gróf biztatására egyenesen minden oroszok cárijához, I. Miklóshoz intézett *Gyónás*, a fentieket kiugratta belőlem. Legfőképpen a megszállottság rejtett párhuzam folytán juttatva eszembe Nietzschét és „költő” mivoltát. Azt is mindjárt, hogy míg Nietzsche a felsőbbrendűség és a művészegénység megszállottja, a szellemi arisztokratizmusé, amitől mellesleg, bármennyire tiltakozna is ellene haló poraiban az őületében önmagát istenné kikiáltó filozófus, mégsem tagadható meg a „humanizmus” jelző sem, addig Bakunyin a nivellálásé: az egyenlőség mindenkefelettségéé. Amely ellentét mintha mégiscsak közös nevezőre lelne mindkettőjünkben — egy pontban feltétlenül: a rombolásban. Illetve a „rombolva alkotásban” inkább, bármennyire eltérjen is rombolásuk tárgya és célja egymástól. Abban mindenekelőtt, hogy Nietzsche elsősorban a részvéten és könyörületességen alapuló erkölcsi értékrendet, az „elközépszerűsítő” morált kívánja lerombolni (mindazt tehát, ami a kereszténységben gyökerezik, de a felvilágosodásban és a szocializmusban is folytatódik), mégpedig az alkotó és felsőbbrendű egénység érvényesülése érdekében, s a művészi alkotás lehetőségét tartva legfőképpen szem előtt. Nem sokat törődve a mindennapi emberrel, még kevésbé a mindennapi ember szabadságával, a hétköznapok lapos boldogságával, oly mértékben rugaszkodva el mindattól, ami a szó köznapi értelmében földi, hogy szinte mit bánja ő. legyen akár rémuralom, háború és rabszolgaság, csakhogy művészet is lehessen — nagy és tragikus művészet természetesen. Ellentétben Bakunyinnal, aki viszont jóllehet, mély ismerője és birtokosa az európai kultúrának, nem látszik különösebben aggódni érte. Annyira nem, hogy késznek mutatkozik feláldozni azt holmi ősközösségi társadalomért, vagy inkább, egészen odáig visszamenve, kész lenne mindent előlről és másképpen újrakezdeni.

Ennek megfelelően is vall legkegyelmesebb uralkodójához fordulva. „Gyónó”, de akaratlanul is „agitáló” szavaival szólva arról, hogy számára az emberek fontosabbak az emberek létrehozta dolgoknál, s hogy ennek ellenkezőjét voltaképpen sosem értette. Meg hogy szervezett „iszonyú és példátlan” forradalma „inkább a dolgok, semmint az emberek ellen” irányult volna, „dolgok” alatt a fennálló rendet és az azt szolgáló intézményeket, pl. a jelzalogot és a kiszipolyozás egyéb eszközeit értve mindenekelőtt. De ugyancsak uralkodójának gyónva írja le azt is, hogy: „Valahol az amerikai rengetegben, a nyugati telepesek között kellett volna születnem, ott, ahol a civilizáció éppen csak elkezdődött, ahol az élet megállás nélküli harc a vademberekkel, a vad természettel, nem pedig egy berendezett civil társadalomban.” Úgyhogy Őfelsége alighanem jogos gúnnyal kérdezhetné meg bűnbánó alattvalójától, ugyan miért tartja embernek még a nyomorgó orosz muzsikot, s miért nem már a szabadságát védelmező „vadembert”, vagyis hol a civilizáltságnak az a határa, amelyen innen — ha térben vagy időben visszalépünk — már nem kell embernek tekintenünk a benne élőket. Ámbár nem is ez az igazán érdekes itt, hanem hogy Bakunyin indulati töltete alighanem e ponton találkozik Nietzschéével. Gyökereiket tekintve „civilizációs csömörükből” fakadó, rossz közérzetükben, hogy aztán ki-ki a maga költői szerepébe bújva keresse a maga kiútját. Nietzsche valahol az európai kultúra bölcsőjénél, a görögországban, ott, ahol az apollói ráció és a diónüszoszi mámor egyensúlya, meglátása szerint tragikus-heroikus művészetet teremt, Bakunyin viszont a forradalmár szerepében: akár térben, akár időben gondolkodjunk is, mindenképpen a civilizáció egy kezdetlegesebb fokához, sőt a civilizáción „innen” világához kapcsolódva. Látszólag Rousseau közelébe kerülve, csak hát a francia felvilágosodás racionalizmust ellenpontoszó „vademberének” plebejus érzelmessége és szelíd természetkultusza hozzá viszonyítva feltétlenül rokkoló pásztoridill csak. Ahogyan optimizmusa is naivan felvilágosult optimizmus, úgyhogy emocionális eredőit tekintve Bakunyin kétségbeesés hajtotta forradalmiságához éppúgy nincs köze, mint Nietzsche kiút-talanság szülte nagyságkereséséhez. Ahhoz a Nietzschéhez, akivel, minden indulatbeli analógián túl, mintha másképpen is találkozna még: közvetve, a szintén „nagy költőnek” számító Richard Wagner révén, akivel Bakunyin együtt küzd az 1849-es drezdai forradalom barikádjain, és aki a maga grandiózus vagy inkább grandomániás művészetkoncepciójával éppúgy, mint közvetlenül gyakorolt amoralizmusával később Nietzsche ihletője lesz. Egy időre legalábbis, amíg csak mesterével Nietzsche, alighanem jogosan marasztalva el korábbi bálványát, hatalmi támogatást leső és közönségét elkápráztatni igyekező kóklerekedésben, szembe nem

fordul, nem csupán a wagneri dagályosságot és a mögötte rejlő üzletieséget lepezve le, hanem saját világának menthetetlen „költészetté” válását is egyúttal. Tulajdon utópiáját, ha úgy tetszik, egy művészetcentrikus világ megteremtésének lehetetlenségét végeredményben. Nem is annyira azt példázva, hogy „nagy” művészet az ő korában nem létezhet már, hanem inkább azt, hogy minden művészet csakis akkor látszhat igazán nagynak, ha olyan távolról tekintünk rá, hogy nagyon is embertelen indulatokból és kisszerű érdekekből fakadó lérehozóit nem egykönnyen vesszük már észre.

•

Nem mintha nem élvezhetnénk a művészetet, akár az elmúlt időkét, akár a magunk koráét. Ám ha zavartalanul kívánunk gyönyörködni benne, jobb, ha sok mindentől eltekintünk, ami megszülte. Értsük ez alatt akár a kegyetlenséget, a kizsákmányolást, a rabszolga- vagy robotmunkát, akár csupán a szatócsszellemet vagy a sznobizmust. Más kérdés, hogy a forradalmár képtelen erre az eltekintésre. Úgyhogy, bármennyire értelmiségi legyen is (vagy éppen ezért), nem csupán a művészet és a kultúra ellenségének látszatát kelti, hanem olykor valóban az is lesz, mintegy az emberi civilizáció egészével is szembekeverülve. Éppen mert azokkal vállal közösséget, és azokért küzd, akik a civilizáció alá szorultak, vagy rajta kívül rekedtek. Amiért is az önmagát veszélyeztetve érző hatalom, illetve az uralkodó osztály rendszerint igyekszik is a kultúra védelmezőjeként fellépni a „barbár” veszedelemmel szemben. Bármennyire is a maga értékeit tartja szem előtt, mégsem egészen alaptalanul, mivel a forradalmi ideológia a megdönteni kívánt társadalmi berendezkedés értékrendjének általában jóval nagyobb hányadát kiáltja ki pusztán az uralkodó osztály értékrendjének, mint amennyi valóban csak az, és semmi több, számos olyan dolgot is elvetve, amit az elnyomottak is sokkal inkább a magukénak éreznek, mint amennyire azt mozgósítók feltételezik róluk, vagy amennyire azt ők, az elnyomottak maguk is hinnék. Ezért is, hogy a győztes forradalom, a mézes-hetek kezdeti mámorának hatása alatt többet igyekszik megvalósítani „szűzi álmaiból” vagy „költészetéből”, mint amennyi megvalósíthatónak bizonyul — hogy egy idő múltán hozzálasson a történelem szemétdombján való kotorászáshoz. Elkerülhetetlenül a megdöntött világ túlélő híveinek kárörömére, de a forradalmi eszmék körültekintőbb és előrelátóbb hordozóit is igazolva.

Mármint azokat, akik kevésbé bizonyultak „költőnek” — Bakunyinnál például. Annál a Bakunyinnál, aki egyszerre szeretett, irigyelt és

gyűlölt barátját, mesterét és ellenfelét, Marxot nevezi „javíthatatlan álmodozónak”. Éppen mert nem eléggé álmodozó az ő szemében. Vagy mert álmai mások.

Amde miben is áll ez a „másság”? Illetve Marx „álmodozó” mivolta — Bakunyin szerint.

Nyilván abban, hogy Marx vár valamit az államtól, abban, hogy a társadalmi forradalom szolgálatába kívánja állítani az államhatalmat. Ellentétben vele, Bakunyinnal, aki egy csapásra meg akarja szüntetni, hogy azután alulról, a kisközösségek felől indulva teljes egészében újrászervezze. Mint „társadalmat”. Vagy netán mégiscsak az államot, a társadalom fedőnév alatt? Mivel ha kissé belegondolunk az *Allamiség és anarchiában* olvasottakba, hamar oda lyukadhatunk ki, hogy nem egészen értjük, miben is különbözne végkifejletét tekintve ez a Bakunyin képzelete szervezte társadalom mégiscsak holmi államtól. Eltekintve attól, hogy Bakunyin nyilvánvalóan hosszú külső és belső konfliktusokkal teli úton jut el az általa elképzelt teljes újrakezdésig. Átmenetileg egy minden addiginál „államibb” állam koncepciója mellett kikötve. Mert *Gyónásában* nemcsak arról vall, látszólag bűnbocsánatért esedezve, hogy „le akartam rombolni minden várat és palotát”, s hogy „egészen kivetkőztem magamból, a rombolás ördöge vert fészket bennem”, hanem egyebekről is: „Azt gondoltam, hogy Oroszországban inkább, mint bárhol, erős, diktatorikus hatalomra lesz szükség, amely kizárólag a néptömegek fölemelésével és művelésével foglalkozna — egy irányát és szellemét tekintve szabad hatalomra, de parlamenti formák nélkül; szabad tartalmú könyvek kinyomtatására, de a könyvnyomtatás szabadsága nélkül; az azonos nézeteket vallók által körülvett, az ő tanácsaik által támogatott, önkéntes közreműködésük által megszilárdított, de senki által nem korlátozott hatalomra. Azt mondtam magamban, hogy egy ilyen diktatúra és a monarchikus hatalom közt mindössze az lesz a különbség, hogy az előbbinek, létrejötté szelleménél fogva, arra kell törekednie, hogy mielőbb szükségtelessé tegye létét, hiszen célja csakis a nép szabadsága és fokozatos felnőtté érlelése; míg a monarchikus hatalomnak arra kell törekednie, hogy sohase váljék fölöslegessé, ezért alattvalóit örökre gyermeki állapotban kell tartania.”

Vagyis sok mindenről gyón itt Bakunyin. Sőt annyira „mindenről” is, hogy aligha könnyű külön azon ütközni meg, hogy a „könyvkiadás szabadsága nélkül” hogyan is festett volna a „szabad tartalmú könyvek kinyomtatása” — annál kevésbé, mivel rég tudjuk már, hogyan festett vagy fest sokfelé még napjainkban is. Akkor is komolyan véve az itt leírtakat, ha ismerve e különös, éppen „félőszinteségében” megrázó írás megszületésének körülményeit, bűnbánatának valódiságában ké-

telkedni ugyanúgy okunk lehet, mint a cár atyuskának, aki természetesen nem is hagyta elaltatni magát féltve őrzött foglyának ama kijelentésétől, miszerint ahelyett hogy efféléken törné a fejét, úgy kellett volna szólnia önmagához, mint minden igaz alattvalónak: „Nem az én dolgom ezekről a témákról elmélkedni. Ófelsége és tanácsadói tudják a teendőjüket, az én dolgom engedelmeskedni.” Nem, Miklós cár semmiképpen sem annyira gyerek, hogy átverni engedné magát ilyenféle gyerekségekkel, erről margóra rótt megjegyzései is tanúskodhatnak. Olyanfélék, mint: „mindenféle bűnöst megmenthet a megbánás, de csak ha tiszta szívből való”, vagy: „a személyes sértést mindig tiszta szívből megbocsátom!” Tökéletesen játszva szerepét ebben a furcsa komédiában. Egyetértésben Orlov gróffal, aki szerint a bűnbánónak „Arra a kívánságára vonatkozólag, hogy az erőd helyett örökös kényszermunkán tölthesse büntetését — Bakunyiban a legnagyobb mértékben veszélyes embert látva, aki véleményem szerint nem szakított igen ártalmas gondolkodásmódjával —, úgy vélem, sorsának végleges eldöntéskor Felsőgednek nem volna szabad jó szíve sugallatára hallgatnia...” Ezért is a Legkegyelmesebb jóváhagyása: „Teljesen osztom a véleményedet, nem lehet vele másképp bánni, valóban ezt érdemli!” Am ezzel a végkimenetellel alighanem maga Bakunyin is előre tisztában van, mindössze a magánzárka elviselhetetlenségét igyekszik talán az írás göröcsoldó hatásával ellensúlyozni. Szerepéről a 48—49-es európai forradalmakban olyasmit említve csak, amiről a cár és a cári hatóságok amúgy is tudnak. Am aligha lehet oka igazi elméletei helyett holmi álelméleteket bevallani, éppen mert az alattvalóit gyermeki állapotban tartani kívánó atyuskának sem lehet oka kisebb veszélyt látni olyan nézetekben, amelyek az általa óhajtottal homlokegyenest ellenkező célra használnák fel az államhatalmat, mint olyanokban, amelyek azt azonnal megszüntetni akarnák. Am még ha nem lenne is őszinte itt Bakunyin, még ha „falból” tálalta volna is fent idézett passzusát az államról, akkor is nyilván olyasmit tálalt csak, amin túljutott már, de amit korábban őszinte nézetként vallott. Több, mint valószínű azonban, hogy csupán jóval később, az *Allamiség és anarchiában* sokat emlegetett és gyűlöltve csodált bismarcki nagynémet államiség körül tapasztaltak után jutott túl azon, ami itt nagyon is az „övé” még — és ami számunkra, „későn okosak” számára, roppant érdekes. Éppen mert bár egy vágyálom szolgálatában született, a rendkívüli veszélyre figyelmeztető jóslat erejével hat. Nemcsak mert az iljicsi államkoncepció körvonalai is kirajzolódnak benne, hanem mert szavaiból már Visszarionovics is visszavicsorog. Mintegy a „világnézeti állam” elkerülhetetlen következményeként, azzal együtt, hogy ha már egy bizonyos „világnézeti előjel” adva van, miért ne lehetne az

egy másikkal, annak a homlokegyenest ellenkezőjével is felcserélhető. Akár azzal a célzattal is, hogy az államot az előbbi előjel veszedelmétől megvédelmezze. Ahogyan ez századunkban valóban történt.

Úgyhogy — kicsit talán elszakadva a földtől — akár az is eszünkbe juthat, hogy vajon nem éppen az ilyen kibontakozás lehetőségétől megriadva lépett-e túl Bakunyin végül is a maga töredelmesen meggyőnt államkoncepcióján, s tette fel Marxnak azt a kérdést, amit nyugodtan feltehetett volna korábbi önmagának is.

•

Mert a Bakunyint már maradéktalanul kiteljesedetten, vagy ha úgy tetszik, végleges „költői nagyságában” megmutató *Allanúság és anarchiában* azok a legizgalmasabb részek, ahol a szerző Marxszal vitázik. Nemcsak érvelése miatt, hanem okfejtésének szenvedélyessége miatt is — ez teszi indulat és keserűség elrajzolta Marx-portróját is élvezetessé. Bármennyire nem teszi is alkotóját Marxnál nagyobb gondolkodóvá.

Ámbár sem a gondolkodónak, sem a gondolatnak nem lehetnek végérvényesen adott dimenziói. Csakis koroktól és korok felvetette szempontoktól függően változóak — aszerint, mi történt „közlen”. Ezért is lesznek Bakunyin gondolatai újragondolásra késztetően időszerűek.

Amiért Bakunyin szerint: „A kérdés az, hogy ha a proletariátus lesz az uralkodó rend, vajon kin fog uralkodni? Marad mellette egy másik proletariátus, amelyet alávetnek majd ennek az új uralkodónak, az új államnak. Például a paraszti csőcselék — amely, mint ismeretes, nem élvez a marxisták jóindulatát, s a kultúra legalacsonyabb fokán áll — bizonyára a városi és üzemi proletariátus irányítja majd.” Úgyhogy: „Mit jelent az uralkodó renddé vált proletariátus? Talán az egész proletariátus a kormányzat élén áll majd?” Mert: „Ha az egész nép irányítani fog, irányítani pedig nem lesz kit, akkor nem lesz kormány és nem lesz állam. Ha viszont lesz állam, akkor lesznek kormányzotok, lesznek rabok.” Tehát: „bármelyik oldalról nézzük is a kérdést, mindig ugyanoda a szomorú eredményre jutunk: a kiváltságos kisebbség irányítja a néptömegek óriási többségét. De a marxisták azt mondják, hogy ez a kisebbség dolgozókból áll majd. Igen, talán egykori dolgozókból, akik a nép kormányzóivá vagy képviselőivé válásuk pillanatától nem munkások többé... Úgyhogy... bár itt azért meg kell állnunk egy pillanatra. Kissé meglepődve, amiért Marx ellenvetése, miszerint „ez éppúgy nem áll, mint az, hogy egy gyáros már nem tőkés, ha községi tanácsnok lett”, inkább analógiára támaszkodó érvelés csak, s nem igazán elmozdító cáfolata Bakunyin állításának, mivel a kérdéses „kiemelt” dolgozóban még na-

gyon is ott élhet a vágy, hogy ha tőkés nem is, de valamiképpen kiváltságos egyén váljék belőle. Miért is ne lehetne hát igaza Bakunyinnak, aki szerint az „egykori” dolgozók „már nem a népet képviselik, hanem önmagukat, és a nép irányítása iránt támasztott igényüket érvényesítik”. Sőt akár abban is igaza van, hogy: „Aki ebben kételkedik, az egyáltalán nem ismeri az emberi természetet.” Joggal olvasva a még diktátori ambíciókkal is megvádolt Marx, valamint követői fejére: „Ők azt állítják, hogy egyedül a diktatúra — természetesen az övék — képes a népszabadság létrehozására. Mi azt feleljük, hogy egyetlen diktatúrának sem lehet más célja, mint önmaga megörökítése és nem képes másra, mint hogy a népben, amely eltűri, létrehozza és kinevelje a rabszolgaságot; szabadságot csak szabadság teremthet, tehát össznépi lázadás és a munkástömegek szabad megszervezése alulról felfelé.”

Mert ez így csakugyan logikus. Még ha a diktatúra célja miért ne lehetne más is, nem csupán „önmaga megörökítése”, mivel úgy tűnik, inkább csak az *eredménye* nem lehet más. Annak megfelelően, hogy maga az állam sem azzal az elvetemülten kitűzött céllal hozatott létre, hogy az osztálytársadalmat fenntartsa, inkább elvégezte csak ezt a feladatot is — amúgy másodállásban. Nagyon is a Bakunyin szerint, Marx által nem ismert „emberi természet” következtében. Annak a sokáig reakciós csengésű fogalomnak a következtében, amit tudvalevőleg „önzőként” szokás megjelölni, ám ami aligha csupán rá jellemző, „fajspecifikus” tulajdonsága az embernek, inkább minden élőlény közös sajátja. Amiért is az emberi természet, ha egyáltalán meghatározható, leginkább még úgy határozható meg, mint a minden élőlényre jellemző „önzés” megnyilvánulása, meghatározott, földünk élővilágában egyedül az ember által képviselt értelmi fejlettség mellett. Mert többet aligha mondhatnánk róla.

Csak hát nem is annyira az „emberi természet” valamilyen meghatározása érdekes itt. Az sem, mennyire ismeri vagy nem ismeri Marx, jobban-e vagy kevésbé Bakunyinnál. Hanem hogy mennyire ismeri azt Bakunyin, amikor a mindent lerombolás és az alulról felfelé szervezés, azaz a „mindent újrakezdés” mellett tör lándzsát. Amikor felteszi, hogy az újrakezdés után nem ugyanaz kezdődne, ami előtte történt. Még ha a válasz kézenfekvő is — egyértelműen elszomorító. Vagyis zsákutca.

Úgyhogy kettejük közül mégiscsak a „javíthatatlan álmodozó” Marx mondható kevésbé álmodozónak. Amikor minden benne rejlik „hibalehetőség” ellenére az államhatalom lerombolása helyett annak megragadása mellett döntve nem a „visszaút”, hanem a „pályakorrekció” kísérletet választja.

Az ösztönösség helyett az értelemét, a romantika helyett a tudományét. Egyben pedig a civilizációét, mindazzal együtt, amit kultúrának neveznek. Az ember emberré válásának egész addigi útját véve figyelembe, arra ébredve rá, hogy a szociális forradalom kérdése semmiképp sem oldható meg a mindent nivelláló, egyszerre rigorózus és durva egyenlőséghez való visszatéréssel. Azzal, aminek lehetőségét a termelőerők, konkrétan a technika fejlődése amúgy is túlhaladta már, és aminek bekövetkezése — feltéve, de meg nem engedve, hogy egyáltalán bekövetkezhet — feltétlenül a kultúra felépítményének összeomlásával, jobbik esetben leépülésével lenne egyenértékű. Mert akárhogy nézzük is, Marx utópista elődeinek minden modellje egy ilyen fenyegetést is magában rejtett. Annak veszélyeztetését, amit Marx minden szenvedélyes forradalmisága és romantikától sem mentes prófétasága ellenére a magáénak érez, világosan átlátva, hogy az osztálytársadalom kultúrája, ami az adott pillanatban „burzsoá” civilizáció és kultúra mindenekelőtt, egyben a civilizáció és kultúra is — az is tehát, ami tulajdon osztályalapjainak tagadását is magában rejti. Ha összeomlik, elpusztul, aligha teremthető helyébe utólag másik, bármiféle másság csakis belőle fejleszthető ki. Semmiképp sem visszafordíthatónak látva a történelem egészének menetét, hanem módosíthatónak csak, tehát a társadalmi forradalom is csupán akkor győzhet és érheti el célját, ha nem a történelem korábbi menetével szembefordulva és azt megszakítva következik be, hanem annak folytatásaként és betetőzéseként, s nem valamilyen, az ipari társadalom és az urbánus életforma előtti állapotba való visszacsúszásként. Ezért is, hogy az utópia „utópiátlanítására” vállalkozik, s mindannak tudományos alapokra helyezésére, ami eladdig álomországokat festő irodalmi alkotásokban vagy eleve bukásra ítélt telepalapítási próbálkozásokban igyekezett testet ölteni. Ezért lesz Marx vállalkozása, ha nem is kétségbeesett, de elszánt kísérlet a forradalom és a kultúra szintézisének megteremtésére: nem lemondás semmiről, a vegetatív „kisemberi” boldogságról éppúgy nem, mint az ember alkotói képességének kibontakoztatásáról — attól a hittől vezéreltetve, hogy a kettő összeegyeztethető egymással. Mindenképpen az emberi totalitást képviselve. Nemcsak Bakunyinnal szemben, aki ha a „rabszolgaság” fennmaradása és a kultúra lerombolása, azaz az alkotás lehetőségének megszűnése közt kellene választania, figyelembe véve, hogy minden ősközöségi kultúra utáni kultúra szükségképpen az államhoz is kapcsolódik, habozás nélkül az utóbbit választaná. Hanem azzal a Nietzschével szemben is, aki még ezután következik csak, és aki a kultúrát, azt a bizonyos „nagyot”, „heroikusát”, „tragikusát” akár rabszolgaság árán is nem annyira fenntartani kívánja (hiszen nem is létezik), hanem inkább újra

megteremteni. És akihez hasonlatosan Marx ugyanolyan megvetéssel tud szólni kisszerűségről és filiszterségről, mint Bakunyin is.

Nyilván érzelmileg is kötődve ahhoz, aminek részese és birtokosa. Mindahhoz, amit tőle, Marxtól, kissé talán idegen szóhasználattal európai szellemnek mondunk. Személyiségét tekintve is az európaiságnak egyfajta szintéziseként.

Szemben a kívülről jött Bakunyinnal. A perem-európaival.

•

Mert hát honnan is jött Bakunyin? Milyen világból?

Kétségtelenül olyanból, ahol az államot a hivatalnoki apparátus és a hadsereg jelenti mindenekelőtt. Alig kötődve szervesen ahhoz a társadalomhoz, amelyet viszonyaiban konzerválni és védelmezni hivatott, magasan fölötte lebegve és mégis elviselhetetlenül ranehezdedve. Kora minden európai államát felülmúlóbban önmagáért létezve, annyira, hogy még hatékony sem tud igazán lenni. Messze lemaradva a mögött a porosz-német állam mögött, melynek elemzésében — s az államiság eszméjéhez szerinte vétkesen kötődő német alattvalói mentalitás elemzésében is — Bakunyin nemcsak remekíróként mutatkozik meg, hanem új-fent félelmetesen jósnak is egyben. Izgalmas párhuzamot vonva korának német és orosz viszonyai közt.

Mondván, hogy:

„A német állami szolgálat eredményei rútak, kellemetlenek, mondhatni, visszataszítóak, de hatásuk pozitív és komoly.

Az orosz állami szolgálat eredményei éppoly kellemetlenek és rútak, formájukat illetőleg pedig gyakran vadabbak, s egyszersmind meddők is. Vegyünk egy példát: tételezzük fel, hogy Németországban és Oroszországban a kormány ugyanabban az időben egy és ugyanazt az összeget, mondjuk, egymilliót utal ki valamilyen ügy megvalósítására, legyen az egy új hajó építése. Gondolják, hogy Németországban ellopják? Lehet, hogy ellopnak százezret, mondjuk kétszázezret, viszont a nyolcszázezret már az ügyre fordítják, amelyet a németekre jellemző pontossággal és tudással végeznek el. Hát Oroszországban? Oroszországban először is a felét ellopják, negyede elvész a nemtörődömség és a tudatlanság következtében, úgyhogy sok, ha a megmaradt negyedrészen összetákolnak valami korhadékot, ami alkalmas ugyan, hogy mutogassák, de rendeltetésének nem felel meg.”

Hogyne lenne hát gyűlöletes Bakunyin szemében az *ilyen* állam? Sőt az állam, mivel szükségképpen ez lett az állam modellje, „archetípusa” a számára. Meddőséggel külön is bősztító, bárgyú önhittségével provo-

káló, azért olyanként, amilyen, mert az európai abszolút monarchia (Bakunyin korában már megdöntött vagy leépült) állammodelljét utánózza, lényegében még kapitalizmuson inneni, ipari társadalom előtti termelési és társadalmi viszonyok fenntartása érdekében létezik. Nemesi földbirtokokat védelmezve, faluközösségekben élő jobbágyokkal, robottal és kancsukával, jogilag is intézményesített társadalmi osztályokkal, azaz „rendekkel”. Olyan társadalmi berendezkedést amely a nyugat-európaihoz viszonyítva valahogy egyszerre mutatkozik embertelennek és emberségesnek. Embertelennek kíméletlen brutalitása folytán, „emberségesnek” viszont egyszerűbb szerkezete, áttekinthetőbb mivolta következtében: amiért patriarkális-organikus felépítése folytán „elvben” mindenkinek megvan benne a maga helye és feladata, nemcsak a jobbágy tartozik terméssel és robottal szolgálni a földesúrnak, hanem a földesúr is tartozna gondoskodni jobbágyaitól, akiknek sorsa ilyenformán inkább függ a földesúr jó- vagy rosszindulatától, emberségétől, vagy embertelenségétől, mint ahogyan az a korabeli nyugati gyáros és bérmunkásai esetében történik, ahol e vonatkozásban is a piac törvényei a legfőbb meghatározók. Vagyis a feudális rend embertelenségei ezért látszanak bűnök következményeinek, a „birtokon belüliek” és a hatalomtartók pedig bűnösöknek mindenekelőtt.

Bűnösöknek, akik rászolgáltak gyűlöletünkre. És akik a nekik szánt sorsot a Bakunyin elképzelte „újrakezdés” után büntetésképpen is megérdemelnék.

Igaz, Bakunyin ezt illetőleg szemérmes, óvakodik teljes egyértelműséggel megnyilatkozni:

„Bármennyire nagy létszámú legyen ez a kategória, hasztalan vele a párbeszéd. A forradalomig még csak le lehet őket leplezni, meg lehet szegényíteni; a forradalomban... nos, akkor, reméljük, a forradalomban majd maguktól eltűnnek.”

Am ez a három pont jelezte sokatmondó „nyelés” okkal hat félelmetesnek. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy e „kategóriát” emlegetve, Bakunyin nem is az uralkodó osztályra gondol, hanem a tőle eltérően gondolkodó forradalmárookra vagy reformerekre. Azokra, akik „nagy hangon a tudomány bajnokainak, pozitivistáknak, most meg marxistáknak nevezik magukat”, vagyis mindazokra, akik szerinte „a maguk drága személyét mindennél jobban féltik és óvják, ám azért minden vonatkozásban haladó emberek hírében akarnak állni”. Éppen fogalmazásának homályosságával kínálva lehetőséget — lehet, hogy a félreértésre, de lehet, hogy a „túláságosan jól értésre” is. Mivel a fent idézettek nagyon is magukban rejtik a kérdést, ugyan mi legyen a sorsa azoknak, akik még csak haladó ember hírében sem akarnak állni. Nem be-

szélve a szorosán vett uralkodó osztály tagjairól, akik között sokaknak egyéb bűnük sincs, mint hogy természetesnek veszik saját társadalmi helyzetüket, amelybe egyszerűen beleszülettek, és akik közé eredetileg Bakunyin is tartozott. Tekintve, hogy az állam teljes és azonnali lerombolása elkerülhetetlenül együtt járna az emberirtással. Aligha Bakunyin által végig nem gondolt következményként, annál kevésbé, mivel 1867-ben Genfben egy békekongresszuson elmondott beszédében Bakunyin nyíltan is a régi rend képviselőinek könyörtelen kiirtását követeli, ki is váltva a véletlenül jelen lévő Dosztojevskij ítéletét önmaga ellen. Talán még hisztérikusan forradalom- és forradalmárellenes, de éppen karikatúraszzerűségében zseniális regényének, az *Ördögöknek* indulatsírait is ekkor keltve életre. Abban a Dosztojevskijben, aki ugyanabból a világból nőtt ki, mint Bakunyin is — ezért hihet egy másik, semmivel sem kevésbé bakunyini méretű képtelenségben: a Bakunyin által kiirtani kívánt bűnösök lelki újjászületésében, a lelkek átformálódásában látva kiutat a társadalom átformálása helyett, míg Bakunyin szerint az átformált társadalomnak, nyilván később kellene a lelkeket átformálnia. És hát Dosztojevskij attól a pravoszláv-szlavoifil ideológiától várja a lelkeknek ezt az átformálását, amely menthetetlenül az európai élvonal mögött lemaradt társadalmi rendhez kötődik.

Újabb változataként a „nagy költőnek”, a „javíthatatlan álmodozónak”. Lévén ő, Fjodor Mihajlovics is Európa peremének szülötte. Azé a világé, melynek durva embertelensége a maga egyszerűbb szerkezetével nem látszott még annyira visszafordíthatatlanul és személytelenül determinálnak, mint amilyenek a „központ” bonyolultabb és „finomabb” szerkezetű embertelensége már akkor megmutakozott. Ezért is tetszhetett amannál sokkal inkább erkölcsileg minősíthetőnek és morális meggyőződésből fakadóan megváltoztathatónak is egyúttal. Mintegy az emberi rosszakarat és gonoszság következményének, olyan erőnek, amivel mindenekelőtt egy másik erőt kell szembehelyezni —, hogy azután hirtelen, egy csapásra jussunk el a csodáig. Történjen ez a csoda, akár benn a lélekben, mint Dosztojevskijnél, akár kinn a társadalomban, mint Bakunyinnál. Mert mindkettőjük víziójának gyökere közös: az újrakezdés lehetőségének illúziója.

•

Mindenekelőtt talán kétségbeesésből fakadóan.

„Különös, feszült érzés a kétségbeesés. Kiemel a férlalomba tompult szenvedésből, és feltételezi egy még egyáltalán elérhetőnek vélt jobb helyzet pusztá lehetőségének többé-kevésbé világos tudatát” — írja Ba-

kunyin. Nemcsak annak jeleként, hogy őt motiválja kétségbeesés, hanem arról is árulkodva, hogy éppen a kétségbeesésre épít, annak feszítőerejére számít mindenekelőtt. Kétségtelenül valóságosra, de alapvetően irracionálisra is egyúttal.

Minden elemző racionalizmusa ellenére a mögötte rejtve meghúzó-dó fogalmakra alapozva. Amelyek közül egyet-kettőt nem árt talán közelebről is megvizsgálni.

Kezdve akár a fecskékkel is. Mivel házunk pár évvel ezelőtti fészek-építő fecsképarja is ezért jut most eszembe. Fáradhatatlanul ingázó repkedése, ahogyan szabályos időszakokra el-elszállnak valahová, majd csőrükben egy-egy sárcsomócskával újra feltűnnek. Nyilvánvalóan a fészeképítés kezdetekor már rég uralkodó aszály következtében mindig elég hosszú idő után, vagyis messziről szállítva a fészekhez szükséges sarat, feltehetőleg a Tisza partjáról. Am azután hatalmas felhőszakadás áztatja el városunkat, úgyhogy ekkor már hordhatnak a sarat akár az udvarunkból is — amennyiben fészeképítő munkájuk korábban rögzült programját „felülvizsgálják”. Csak hát madárkám láthatólag nem élnek ezzel az időt és fáradságot megtakarító lehetőséggel: fészekükhöz a kötőanyagot nyilván ugyanonnan hozzák továbbra is, aligha ésszerűen, ám annál inkább nem eléggé rugalmas magatartásbeli programjuknak megfelelően. Amit, jobb szó híján, ma is ösztönnel mondunk.

És ami Bakunyinnál nem csupán kulcsfogalom, hanem egy kicsit megváltást kínáló varázsszó is egyúttal. Nem egyedül az ő hibájából, mivel az ösztön fogalma a múlt század gondolkodóinál általában is gyakran kap ilyen szerepet, alighanem éppen ködösségének köszönhetően. Vagyis Bakunynak korának tudománya, nem ismerve még igazán az ösztön mibenlétét, jobbára annyit tud róla csak, hogy az ösztön biztosítja a faj fennmaradását, pontosabban a faj azon egyedeit, amelyek számukra megfelelő, azaz a beléjük rögzült magatartásprogrammal összhangban lévő életkörülmények között maradnak. Mivel a megszokott közezből kikerülő sorsa akkor is a pusztulás, ha az új körülmények élettanilag lehetőséget nyújtanának a továbbélésre — amennyiben az egyed ezt észlelni tudná. Vagyis az ösztön szabályozta magatartás mindig óriási „hibaszázalékkal” biztosítja csak a fennmaradást, még hozzá minél merevebb, minél inkább ösztön, annál inkább. Akár észreveszik ezt a kor természettudósai, akár nem. Bár jószerevével észreveszik, Darwin elmélete is sokban erre épül, csak hát az embert és az emberi társadalmat szemrevételezők mintha nem figyelnének igazán rájuk. Legkevésbé éppen a társadalmat megváltoztatni kívánók és az ennek érdekében munkálkodók, a forradalmár szerepét élők, hasonlóan az ösztönösség mai — romantikus — rajongóihoz. Szem elől tévesztve, hogy a

környezetre való reagálás merevebb és kezdetlegesebb formája aligha lehet célravezetőbb a rugalmasabbnál és fejlettebbnél, amiért is az ösztön az értelmet és tudást legkevésbé ott helyettesítheti, ahol az értelem és tudás sem kínál megoldást. Ezért is válik a sokszor amúgy is átvitt értelemben használt és közelebről meg nem határozott „ösztön” fogalma bizonytalansági tényezőket önámítóan elkendőző, csodatévő erővé. Ugyanezért beszélhet biztató távlatokat sejtetően Bakunvin is a „nép ösztönéről”, sokszor valamilyen, a népet valóságos érdekei felismerésére képessé tevő, rejtélyes erőt értve alatta, már-már természet feletti képességet tulajdonítva annak, ami — ha létezik egyáltalán — inkább „értelem alatti” vagy „tudás előtti”, s így legfeljebb „természetes” lehet mindössze. Sokkal inkább a természet részeként az értelemnél, mivel azt, még ha nem is kívánjuk a természettel szembehelyezni, „természet feletinek” inkább mondhatnánk.

Feltéve, hogy a fogalmakkal kívánunk eljátszadozni.

Amit Bakunyin aligha kíván, mert amire vállalkozik, szó szerint „véresen komoly”. Sőt kétségbeeséstől űzötten kíméletlen is:

„A burzsoá világ legjobbjai, akik származásukat, de nem meggyőződésüket és törekvéseiket tekintve burzsoák, csak úgy válhatnak hasznosná, ha feltétel nélkül alámerülnek a népben, belevetik magukat a tisztán népi ügybe. Ha viszont létük továbbra is a népen kívül folytatódik, nemcsak haszontalanok, de egyenesen kártékonyak lesznek.”

Ugyhogy miért ne jegyezhetnénk meg kissé fanyarul, sőt talán bánató éllel is: Alámerülni a népben? Rendben! De hát hogy is kell azt csinálni? ... Vagy éppen miért ne érezhetnénk szükségét egy kicsit elidőzni a „nép” szó mellett is? Mert mit is jelent ez a szó -- abban a naivan tisztázatlan értelemben, ahogyan azt a maga idejében Bakunyin és annyi más kortársa is használta? S mit jelent ma, napjainkban, a mi számunkra?

Vagy egyes számban, az én számomra csak.

Amiért egyszerre jelent mindent és semmit. Mivel jelentheti a közös nyelv, a valóságos vagy vélt közös származás által együvé tartozók összességét, függetlenül attól, hogy az ide soroltak vagy a magukat ide sorolók politikailag egységes közösséget alkotnak-e, vagyis amit ma, ha tudományosan precíznek akarunk lenni, etnikumnak nevezünk. És ami a görögben *ethnosz*, a latinban *gens* volt. Szemben a *démosszal*, illetve *populusszal*, a lakosság összességével vagy inkább nagy többségével egy-egy közösség keretein belül, egy város, tartomány, ország népességével. Bár akárhogy nézem is, a hangsúly itt mindenképpen a városos van, mivel a *démosz* elsősorban mégiscsak a görög városállam, a *polisz* népét juttatja az eszembe. És a demokráciát éppúgy, mint a demagógiát

és a demagógot, ám mindenképpen bizonyos „osztályharcos” tartalommal telítődötte. Amint az a Róma népét idéző *populus* esetében is történik, bár ez már a zsúfolásig megtelt amfiteátrumok képét is életre kelti, gladiátorküzdelmek látványát és a *publikumét*, a közösség helyett a közönséget, sőt a hordává lett nép lidércét is, az „ezerfejű cézárét”, amelyet egyfejű, de fejek ezrei felett rendelkező cézárok táplálnak kenyérrel és cirkusszal. Ahogyan az ki is jár a „szabad”, azaz nem dolgozó, de nincstelen római polgároknak: a *proletároknak*, ahogyan a maguk idején nevezték őket. Nem éppen heroikus képzettársításokat eredményezve, azokat inkább a köznépet jelentő *plebs* keltheti fel, az ide sorolt, egyént jelölő *plebejussal* együtt, a *natiót*, „nemzetet” alkotó patrícius nemesség ellen küzdővel, amiért is e két szónak sokkal inkább megvan a maga, akár a Grachus-fivérekét is megidéző, nemes tartalma... Egyszóval így, a gyökerek körül kaparászva, különösen is szerteágazónak látszik az a jelentéstartalom, amiről szólva mi hol erre, hol arra gondolva, magyarul jobbra népet emlegetünk csak. Majdnem ugyanolyan elnagyoltan gyömöszölve bele mindent ebbe a szóba, ahogyan az a szláv nyelvek népet és nemzetet egyaránt jelölő *narod* szava esetében történik. Ámbár itt a gyűjtőfogalom jelleg talán még szembe-tűnőbb, mivel a *genst* magyarra fordíthatnánk talán nemzetnek is, akár a „polgári” értelemben vett nemzet kialakulása előtti korszakra is vonatkoztatva, etnikumot értve alatta. Hiszen a középkori latin krónikák *genus hungarorumát* többnyire magyar nemzetként emlegetjük, még ha ez jobbra a nemesi nemzetet jelentette csak, a „nép nélkülít” — mivel a köznépet, sokszor még származásbeli magyarságát is kétségbe vonva, egyszerűen száműzték a nemzet kereteiből. Mármin a jobbágysorba kényszerítettek tömegét, a közönséges halandókat, azokat, akiket az „egyszerű”, „közönséges”, „durva”, „faragatlan”, sőt „együgyű”, már-már „buta” jelentésű szláv *prost* szóból eredően parasztnak mondunk. Ezért is, hogy a „nép” szó mögött történelmileg nagyon is indokolt áthallással, akaratlanul is a parasztságot érezzük, s minél inkább perem-európaiak vagyunk, annál inkább.

De hát végtére is kinek és kinek a számára kívánja véghezvinni a maga forradalmát a népet emlegető Bakunyin, ha nem az orosz paraszttal, a muzsikkal és az orosz muzsik számára. Ki más sorsa felett kétségbeesve és ki más kétségbeesésére számítva mondta volna ki, hogy „a mi zászlónkra véres, tüzes betűkkel írták fel: minden állam lerombolása, a burzsoá civilizáció megsemmistése, szabad szervezet megalakítása alulról felfelé, szabad szövetségek útján — a zabolátlan bérmunkás tömeg, az egész felszabadított emberiség megszervezése, egy új, összemberi világ létrehozása”. Mintegy a romantika és az öszönösség meg-

testesüléseként nemcsak az állam mindenáron való megerősítését hirdető „pángermán zászló” ellenében, hanem a vele, Bakunyinnal szemben a realitást, észet és tudományt képviselő Marxszal szemben is.

Némileg leegyszerűsítve a képletet: a *várossal* szemben és a *falu* nevében. Aligha sejtve, hogy a lemaradás, amit ekképpen be kellene hoznia, immár behozhatatlan. Mert így, utólag visszatekintve rá, alighanem sokkal inkább behozhatatlan volt ez már akkor is, mint amennyire azt az ő korában bárki, ideértve Marxot is, egyáltalán gondolta volna.

*

„Az orosz népben a legnagyobb mértékben megvan a két legelső elem, amelyet a szociális forradalom nélkülözhetetlen feltételének tekinthetünk. Rendkívüli nyomorral és mintaszerű rabsággal dicsekedhet. Szenvedéseinek se szeri, se száma, s ezeket nem türelmesen, hanem mély, szenvedélyes keserőséggel viseli, amely történelmileg már két ízben, két szörnyű robbanásban fejeződött ki: Sztjenka Razin felkelése volt az egyik, Pugacsové a másik; és máig is szakadatlanul megnyilvánul a parasztlázadások végelethetetlen sorában” — írja Bakunyin.

Félreérthetetlenül a „minél rosszabb, annál jobb” jegyében szólva az orosz parasztságról. Annál kevesebb elismeréssel, illetve a német parasztságot, amelyet egyébként készséggel ismer el Európa legműveltebb parasztságának. Féltelensége tükrében találóan látva úgy, hogy „a nép szabadságának, erejének és szenvedélyének megőrzésére a tudatlanság is alkalmasabb, mint a polgári civilizáció”. Ezért szól általában is elkeseredéssel a „német ösztönre” jellemző alattvalói mentalitásról, kíméletlenül lényegre tapintó elemzését adva kora német valóságának. Azon kezdve, aminek „vendégforradalmárként” maga is aktív részese, az 1948—49-es „népek tavaszának” német eseményeivel, s halad tovább a német munkásmozgalom alakulásának főbb állomásain át, egészen a Bismarck által létrehozott német császárság létrejöttéig: ezért lesz számunkra az *Allamiség és anarchia* izgalmas történelmi olvasmány. Éppen mert fenyegető jövővizióként is igazolódott. Amiért: „Uralkodója, hercege, királya, most pedig az össznémet császár iránti viszonyában a német tisztelet meggyőződéses és szenvedélyes rabszolga. Egyetlen intésére mindig és mindenütt kész a legszörnyűbb gonosztettet végrehajtani, a városok és települések tucatjait, százait kiirtani és földűlni, nemcsak idegen területen, de még saját hazájában is.” Úgyhogy nyilván ezeknek a tetten ért jelenségeknek is tudható be, hogy Bakunyin egyidejűleg tekint gyűlölettel és félelemmel vegyes tisztelettel az újonnan született egyes német államra, amely „fenségesen és félelmetesen emelkedett (...)

kinevetvén irigyeit és ellenségeit”, és amelynek megdöntése „nem a petyhüdt orosz erőknél való”, úgyhogy ameddig „a forradalom nem ül diadalt Oroszországban vagy Európában, addig az etatista Németország fog diadalmaskodni”. És mivel a németek „az államban találják fel életüket és szabadságukat”, a szlávok számára „az állam maga a halál”. Ezért érzi magához és ügyéhez közelebb állónak a szlávoké mellett a szintén „ösztönösebb” latin — francia, olasz, spanyol — népmentalitást. Azt, ami, ha a széles néprétegek akkori szintjét vesszük figyelembe, a németeknél mindenképpen kevésbé civilizált, elmaradottabb, „primitívebb”, hogyha úgy tetszik.

Számunkra érthetően, de mégsem egészen értve, miért hiszi Bakunyin, hogy ami ilyenformán szervezetlenebb is, s így számára „ösztönösségénél” fogva elsőprő erőt képvisel, képes szervezett erővé válni. Mert hiszen álma megvalósításához, a mindenütt egy időben kirobbantott s valamennyi államot egyszerre elsőprő, világméretű „szociális forradalomhoz” ez kellene mindenekelőtt. Vagy talán nem kellene összekevernünk a kétféle szerveződést, a világforradalom utáni „alulról felfelé” történőt s az azt megelőzőt, azt a nagyon is központositottat, tehát felülről lefelé irányulót, amin éppen ő, Bakunyin munkálkodik? Csak hát miért hiszi Bakunyin, hogy ez az általa és eszmetársai által létrehozott szervezet elkerülheti azt az elnyomó szerepet, aminek veszélyére Marxtól és társait figyelmezteti? Az állammá válás szerepét. Csak nem, amiért ő a szervező? Vezér, aki azt várja önmagától, hogy egy általa elképzelt kritikus pillanaton túl megszűnjön vezér lenni. Átadva helyét a „nép ösztonének”.

Nem mintha kritikátlanul tekintene az „öszton” hordozójára. A népre általában és külön az orosz népre is. Ugyanolyan jól ismerve a nyáj-szellemet, mint a paraszti társadalom patriarkális felépítésének buktatóit. Harcba állva kora narodnyikjaival, ám a parasztságban mégis egyfajta „öserőt” látva.

Bármennyire nem is használja ezt a kifejezést — ami azonban mégsem véletlenül szaladt ki most a tollam alól.

Mert a parasztság mindenképpen „ösi” társadalmi réteg. az „östermelők” osztálya, „ösfoglalkozások” űzője, „ösi erények”, romlatlan erkölcsök hordozója, a szintén „ösi”, természetes egyszerűség, vagyis sorolhatnám tovább még az „ösi” dolgokat, s azokat az „ös” elötagú, nemegyszer pusztán díszítő szóösszetételeket, amelyekkel az uralkodó osztályból kiábrándult, a városi életformától és a gépi civilizációtól megcsömörlött értelmiségi a parasztságot sokáig teleaggatta. Hol hanyatlóban lévő vagy csak valaha létezett, eseteg sosevolt dolgok megújítását remélve tőle, mindenekelőtt a „hitét” és a „hűségét”, sőt a „ka-

tonai erényekét”, elvégre parasztból lesz a jó katona, hol pedig valami új létrehozását. Miért is ne, hiszen a lelke „üres lap”, állítólag azt írhatunk rá, amit akarunk. Ám mindkét esetben azt a tulajdonságát magasztalva és igyekezve hasznosítani, amiben önhibáján kívül maradt meg: tudatlanságát. Ezért lesz, nem csupán Kelet-Európában, de ott tovább és inkább, valóságos, vagy csak reménybeli bázisává a konzervatív-romantikus antikapitalista erőknél éppúgy, mint a voluntarista forradalmi pátosznak. Egyaránt jelentve egészen a legújabb időkig a világ minden országában a lakosság többségét és az „osztályok alatti osztályt”, a lentmaradottakért. Szükségképpen legtöbb vonását őrizve meg az osztálytársadalom előtti ősközösségi társadalomnak — ott, ahol az ősi, a földet, a földesúrit is közösen művelő faluközösség sokáig fennmaradt, mint Oroszországban, különösképpen. Nemcsak az ősközösség nivelláló igényeiből, illetve ebből eredő igazságnormáiból konzerválva sok mindent, hanem a vele egyet jelentő törzsi társadalom hierarchiájából is, mivel a parasztság patriarkális rendje voltaképpen ennek folytatódása. Ahogyan kultúrájában is sokáig megtalálhatók az ősi, pogány kori hiedelmek maradványai, varázslatok, vajákosságok, természetesség-szerartások, ezeket is építi bele —, hogy Európában maradjunk — a sokszor tudatosan is igényeihez alkalmazkodó kereszténységbe. Abba, amit megtértített fejedelmei kényszerítenek rá, nemegyszer tűzzel-vassal is, kíméletlen vérfürdők árán, nagyjából egy időben erőszakolva rá a jobbágyságot, és ajándékozva meg, mintegy kárpótlásképpen az elveszett szabadságért, az örök üdvösség reménységével. Annak a vallásnak a tanításaként, amit a paraszti nép hosszú időn át nem is ismer igazán (bár a középkor nagyhatalmú főpapjai sem mindig ismerik), illetve annyira csak, amennyire azt a vasárnapi prédikációkból és a templomok képeiből megismerheti. Mert amint megismeri — ott, ahol a könyvnyomtatás és a nemzeti nyelvekre lefordított Biblia ezt lehetővé teszi számára —, hála a kereszténység kiirthatatlan egyenlőségmítoszának, ráébredve (ős)erejére, nyomban veszedelmessé válik. Annyira, hogy rombolóerejétől megriadva a reformátor Luther is a felkelő parasztság ellen fordul — okkal váltva ki Marx utólagos ítéletét, ám úgy tetszik, nem csupán a fejedelmek hatalmát féltve okkal, hanem azzal együtt mindazt is, amit ma kultúrájának nevezünk. Mindazt, ami szükségképpen a „nép”, vagyis a parasztság „fölköt” van, nem csupán a várakban és kastélyokban, templomokban és kolostorokban, hanem már a városokban is: a céhműhelyekben, kereskedő- és bankházakban, egyetemeken, mindabban, ami már rég nem az „őstermelés”, a paraszti életforma felépítménye. És ami a maga hosszú időn át felhalmozott ismeretanyagával egyfelől bele sem illeszthető már semmiféle, akár a Bibliára, akár másra alapozott paraszt-

paradicsom egyenlőségálmába, másfelől mert az anyagi és szellemi javak, sőt a lelkek hatékonyabb kezelését teszi lehetővé hordozói számára, magát az álom megvalósulását is megakadályozza egyúttal. A fejlettebb Nyugat-Európában először a parasztfelkelés veszelemét számolva fel, majd időszerűtlenként lépve túl mindennemű elképzelésen is holmi paraszttársadalomról. Hogy azután a parasztkultúrát is felszámolja, fokozatosan, az iparosodással és városiasodással párhuzamosan, tömegkultúrává alakítva át, megszüntetve végül magát a parasztságot is: nemcsak őstermelői jellegétől fosztva meg, hanem többségi mivoltától is — még csak nem is földművessé, hanem farmerrá formálva át a föld mellett megmaradókat.

Megszüntetve a „népet”, hogyha úgy tetszik, megfosztva a „nép” szót romantikus-misztikus kicsengésétől. Úgyhogy napjaink legfejlettebb társadalmainak van ugyan lakossága, s annak ilyen-olyan-amolyan felosztás szerinti többsége is, amit akár még dolgozó (vagy munkanélküli) tömegekként is emlegethetünk, van továbbá, minden megváltozott jellege ellenére, munkásosztálya (méghez a kettő, egy valóban létező és egy, amelyet elképzelünk magunknak), ám proletariátusa már inkább csak volt. Van viszont közvéleménye, nagyon is manipulálható, ezért is kell rá nagyon odafigyelni. Na meg amint időnként kiderül, van nemzete is a maga mind kevésbé vegyítiszta, sőt egyre inkább elszegényedő nemzeti kultúrájával. Ámde népe, amolyan istá'lómelegetől összetartottan „istenadta”, melynek szava „Isten szava” lehetne, s ugyanakkor „bunkócskát” ragadóan félelmetes... Hát nem, kedves Mihail Alekszandrovics, ebbe a népbe azért aligha lenne érdemes a mindent újrakezdetés reményében és ösztönöket keresve belemerülni.

Kelet-Európában viszont a polgári, de egyúttal az ipari-technikai civilizáció peremvidékén, a parasztfelkelések ideje tovább tartott és a parasztforradalmak lehetősége sokkal hosszabb ideig fennállt még. Még ha egyetlen parasztfelkelés sem győzött — egyszerűen mert nem győzhetett. Alapjában véve ugyanolyan okokból, mint Nyugaton, az itt inkább arisztokráciának és nemességnek, semmint burzsoáziának nevezhető uralkodó réteg anyagiakkal mindig együtt járó szellemi fölénye miatt sem, illetve a paraszti tömegek igényeit kifejező és szolgáló felépítmény hiánya miatt. Tehát a tudás elégtelensége miatt, éppen mert a tudással itt nagyon is az ösztönösség állt szemben, a beléje vetett reményekkel együtt természetesen. Ám a „nép” és a „népi kultúra” itt tovább élt, annyira, hogy egyes országokban napjainkban van eltűnőben csak. Bár ugyanakkor megfigyelhető itt egy megfelelő felépítmény, elméleti meg-

alapozás létrehozására irányuló erőfeszítés — a nagy létszámú és jó-részt nyomorban tengődő parasztság létezéséből, illetve a földkérdés megoldatlanságából fakadóan, elkerülhetetlenül valamilyen paraszttársadalom létrehozását célzó elképzeléssel, „parasztutópiával” a középpontjában. Olykor forradalmiságtól is áthatottan, ám többnyire a polgárinak nevezett reformpolitika részeként inkább. Az Oroszországon kívüli Kelet-, illetve Közép-Európában az első világháború utáni időkbe is átnyúlva, egyes leágazásaiban még a fasizmushoz is csatlakozva, egészen a második világháború végezetéig, a kelet-közép-európai országok fiókforradalmainak beköszöntéig. Máskor viszont, az elmélet síkján, mint egy a minőség jegyében lépve fel és a világtörténelem menetétől elszigetelt külön út illúziójától sem mentesen, mint Németh Lászlónál.

Oroszországban ellenben... Amde miért ne csináljunk itt egy kis bakugrást, bármennyire természetesnek tűnjék is a folytatás, miszerint a parasztforradalom itt sem győzött, ha hirtelen fel nem merülne a kérdés, miért ne nevezhetnénk az 1917-es orosz forradalmakat, mind a februárit, mind az októberit, győztes parasztforradalmaknak. Hiszen az orosz forradalmat, ha a győzelmet kivívó tömegeket vesszük figyelembe, tulajdonképpen katonák, a világháború öldöklésbe és ehezésbe belefáradt orosz katonák hajtották végre. Akiknek zöme paraszt volt, sokkal inkább „fegyveres paraszt”, mint „fegyveres munkás”. Nélkülük, a parasztkatonák nélkül ez a forradalom, ez a győzelem soha meg se született volna. Amiért is kezdeti spontán szakaszát illetően valóban az volt, ami Oroszországban századokon át érlelődött, és amitől a maga „szociális forradalmát” Bakunyin is remélt. Ámbár itt már joggal hangozhatna el az ellenvetés, hogy ha az azt követő polgárháborúból az ellenforradalom kerül ki győztesen (akadt néhány pillanat, amikor így látszott alakulni a helyzet) vajon akkor is a parasztok győzelméről beszélhetnénk-e, netán győztes „paraszt-ellenforradalomról”. Egyszerűen mert a másik oldalon is parasztkatonák tömegével találkozhatunk. Sőt e logika szerint a francia forradalom esetében sem beszélhetnénk a burzsoázia győzelméről, hanem bármennyire is a reakció és az ellenforradalom bázisa lett sokfelé a vidék, szintén a parasztkéről. Vagy egyszerűen a „népéről”, ahogyan azt a forradalom (burzsoá?) vezetői hirdették és jószerével hitték is. Ami természetesen képtelenség lenne. Semmi szükség hát újfent bizonyítani, hogy egyetlen győztes forradalom győztesei sem lehetnek maradéktalanul azonosak a győzelmet kivívók nagy többségével. Vagyis a „néppel”. Úgyhogy miért is ne kesereghetnénk afelett, hogy lám, a néppel mindig kibabrálnak, a nép mindig másnak kaparja ki a gesztenyét, és így tovább, ha lenne értelme. Csak hát annál törvényszerűbb ez, minél inkább „nép” a nép, minél „ártatlanabb” és

„öszönösebb”. Minél inkább írástudatlan — értve ez alatt nemcsak a szó szerinti értelemben vett analfabétát. Minél fegyvertelenebb — benn, a fejekben. Minél inkább kiszolgáltatottja (még fizikai értelemben fegyveresen is) a felfegyverzettebbeknek: az „írástudóknak”. Akik lehet, hogy önzetlenül a javát akarják, lehet, hogy nem, ám ha akarják is, többnyire úgy, hogy ki is akarják mozdítani írástudatlanságának ártatlanságából. Megterhelő és károsnak tetsző követelményeket támasztva vele szemben, sőt igazságtalanokat is egyúttal. Hacsak az „írástudó” olyan utópiamodellt nem kínál, ami éppen naivan nivelláló egyenlőségével hat, alighanem a paraszti világ patriarkális hierarchiájával szemben is, alapvetően igazságosnak. Ahogyan azt a népben elmerülő Bakunyin is teszi, holmi ősközösségi édent álmódva.

Vagy inkább, mivel a valóságos ősközösség sosem volt ilyen, holmi kereszténység és általában vallás nélküli, őskeresztény édent inkább. „Megalázott és megszorított” népének s azon belül is a legalul lévőknek igazságosményét tartva szem előtt.

•

De azt végcélként félelmet keltően abszolutizálva is mindjárt. Bizonyos szükségképpen zátonyra futott, gyakorlati kísérleteket érintő bírálatából kiindulva.

„Mások falusi kolóniák alapításával foglalkoznak, amelyekben a parasztjaink előtt jól ismert közös földhasználaton kívül bevezetik és alkalmazkazzák a számukra még teljesen ismeretlen, de gazdaságilag feltétlenül szükséges alapelvet: a közös föld kollektív megművelését és a termékek vagy a termékek árának egymás közti elosztását a legszigorúbb, nem jogi, hanem emberi igazságosság alapján, vagyis több munkát követelve a tehetségesebbektől és az erősebbektől, kevesebbet a kevésbé alkalmasabbaktól és gyengéktől; a keresetet pedig nem a munka, hanem az egyes ember szükségletei szerint osztják el.”

Mert talán sehol sem annyira „költői” Bakunyin, mint éppen itt. Ezért is érzem magam képtelennek ellenállni a kísértésnek, s elsőként nem abba kapni bele, amit Bakunyin „gazdaságilag feltétlenül szükségesnek” mond. Mivel de szép is lenne, ha a javak „nem jogi, hanem emberi igazságosság alapján” történő elosztása nemcsak morális, hanem gazdasági követelmény is volna egyúttal, ha a gazdaság törvényszerűségei összeegyeztethetőbbek lennének az etika szempontjaival. Mert napjainkban mintha inkább az a feltevés igazolódna, miszerint az erkölcsi és gazdasági kategóriák, ahelyett hogy erősítenék, inkább gyengítik, sőt kioltják egymás hatását, alighanem mert lényegüknél fogva állnak szem-

ben egymással. De hát Marxtól is rég tudjuk már, hogy amit az üzlet szelleme jóváhagy, arra „vallás néne” és „morál néne” nem mindig adja áldását. Mivel „Az elidegenülés lényegében van megalapozva (...), hogy minden szféra más és ellentett mércét alkalmaz rám, mást a morál és mást a nemzetgazdaságtan”. De mintha még Marx is csak azért nyilvánítaná ezt a Bakunyin által nemcsak ideálisnak, hanem gazdaságilag szükségesnek (!) mondott állapotot, az ember igazi történelmének nevezve, „történelmen túlivá”, hogy mintegy a túlvilágiság reményt nyújtó cselével játssza ki az itt rejlő ellentmondás fenyegetését. Ami mintha még a „szocializmus = szövetkezetek + villamosítás” didaktikusan leegyszerűsítő lenini formulájában is benne rejlene. Ha a szövetkezetekbe beleértjük mindazt, ami közösség, összefogás, egyenlőség, tehát morális követelmény, s a villamosításba, ami tudomány és technika, vagyis civilizáció, s ilyenként sokkal inkább az egyenlőtlenség, a rivalizálás, a versenyszellem terméke, mint az egyenlőség, amiért is kissé nehéz elképzelni, hogy ne ugyanezek a tényezők legyenek fenntartói és továbbfejlesztői a jövőben is. Sajnos, de kétségtelenül mindaz, amit Bakunyin azonnal és egycsapásra kíván, a számukra keretet biztosító államisággal együtt, földig rombolni. Csakhogy létrehozassa, amit „nem jogilag”, hanem „emberileg” érez igazságosnak, mondhatnánk, a visszanyert ártatlanság állapotának. Pedig hát ez az ártatlanság állapotában leledzők számára tetszik csak igazságosnak. Am mivel ártatlanságunkat rég elvesztettük s nem is egykönnyen nyerhetjük vissza, amint kevésbé ártatlanként kezdünk el gondolkodni, hamar kiderül, hogy az „emberi igazságosság” normái sem alapozhatók erre a naiv egyenlőségre. Egyszerűen mert az igazságosság nem holmi tudatunktól függetlenül létező magánvaló, hanem a fejekben létező képzet, s akkor is ahány fej, annyiféle, ha néhány általános érvényű alapelv nélkül semmiképp sem lehet igazságról beszélni. Vagyis hogy mit tartunk igazságosnak, nagyon is függ a helyzetünktől, érdekeinktől és képességeinktől, nem utolsósorban a helyzetünktől és érdekeinktől való elvonatkoztatás képességétől, amiért is ez a fajta, Bakunyin által mindennél többre tartott egyenlőség végső fokon a legelnyomottabbak és legínségesebbek igazságképzetének egyetemes érvényűvé emelését jelenti. Ámbar ami a végzendő munkát és a javak elosztását illeti, még ha a legdurvább fizikai munkánál maradunk is, félt, hogy az erősebbek a rájuk kirótt minden előny nélküli többletmunkát, éppen mert itt, „primitív szinten” szokás a testi erőt magától értetődő előnynek, „jognak” érezni, aligha éreznék igazságosnak. Sőt tartok tőle, hogy a tehetségesek és tehetségtelenek közti egyenlőség megértésében az előbbieket felette tehetségteleneknek bizonyulnának. Képtelenek nem észrevenni, hogy ebben a Bakunyin álmolta közösségben

legjobb volna egyszerre lenni tehetségtelennek és gyengének is. Mivel ezt az állapotot alighanem joggal mondhatnánk a nietzschei formulának megfelelően a testileg és szellemileg egyaránt gyengék zsarnokságának. Ami megint csak igazságtalanság lenne ugyebár — végső fokon arra figyelmeztetve, hogy olyan közösségmodell megalkotása, amelyet annak minden tagja elismer igazságosnak, elméletileg is meddő vállalkozás csak.

Úgyhogy mivel a fentiek értelmében egyetemes érvényű, „objektív” igazságosságról aligha beszélhetünk, marad a kérdés: kinek az igazsága előbbreváló? A tehetségesek tulajdon érdekeiket is szem előtt tartó, szubjektív igazságosság normái-e, vagy ellenkezőleg. Kiknek az igazságai előnyösebbek az egész számára?

Am itt a kérdésben rejlő válasszal együtt, úgy tetszik, az utópia határai is megmutatkoznak.

Főleg ha újra emlékeztetünk rá, hogy a történelem, miután eltávolodott az inkább csak látszólag „igazi” közösséget jelentő ősközösségi állapottól, sokkal messzebb jutott már, semhogy akár elméletileg is fennállna a visszaút lehetősége. Nem utolsósorban a kulturális örökség óriási ismeretanyaga következtében, aminek elsajátításában és gazdagításában tudvalevőleg nem vagyunk egyformán tehetségesek. Amiért is nemcsak szükségünk van tehetségekre, hanem éppen kibontakoztatásuk érdekében szükség van személyes előnyökre, *horribile dictu*, bizonyos előjogokra is az átlagosnál tehetségesebbek számára, egyszerűen mert többségükben a tehetségek is maguk felé hajló karú szentek, akiknek legkevésbé akkor van kedvük szentnek lenni, ha ezt elvárják tőlük. Vagyis kerteles nélkül kimondva, szükség van szelekcióra. Amiből viszont az következne, hogy a „kiselejteztetteknek” be kellene látniuk, hogy jogosan részesülnek mérsékeltbben a földi javakból. Ámde nem lenne-e éppen ez az „utópiák utópiája”? Figyelembe véve, hogy főleg az önálló gondolkodásra és elvonatkoztatásra kevésbé képesek, a művelődés iránt kevésbé fogékonyak, végső fokon a „tehetségtelenek” hajlamosak a hibát mindig a kívülágban keresni, velük szembeni igazságtalanságként átélni. Ha meg „hibájukat” mégis belátják... hát, igen, akkor is igazságtalanság történik, végső fokon embertelenség. Holmi emelkedett elvonság kilátótornyából tekintve ugyanolyan embertelenség, mint ha a tehetségekkel szemben vagyunk embertelenek, ha ugyanolyan elbíráiásban részesítjük őket, mint a mögöttük elmaradókat — csakhogy az utóbbiak önérzete meg ne sérüljön. Amiért is semmiféle társadalom se tehet mást, mint hogy az egyenlő esélyekkel indulás lehetőségét igyekszik mindenki

számára megteremteni, hogy azután a versenyből kiesettek számára létrehozza a maga szociális védőhálóját, hogy a „kiselejtezettség” állapota ne az ínséget és nyomort is jelentse egyben. Nem kis szerepet kívánva ezzel az etikai szempontoknak, sőt a jótékonyágnak.

Ami az utópia korlátainak ez a belátása aligha hozható összhangba azzal a népi-paraszti igazságérzettel, aminek jegyében Bakunyin gondolkodik. Mintegy foglyaként ennek a szemléletnek, ám mert a nagy többségét tekintve állati sorban élő nép sorsa felett esik kétségbe, s az ő sorsának megváltoztatását érzi parancsolóan sürgetőnek, igencsak érthetően, sőt tiszteletet ébresztően is — ugyanazért, amiért nyilván mélységes megvetéssel is tekintene némileg talán álszent tiszteletünkre. Ahogyan bizonyára az igazságosabb lehetőségeink imént megmutatni próbált korlátait is elviselhetetlennek érezné, elfogadhatatlannak és ellenszenvesnek. Mintegy a romantikus forradalmár szerepének, a „mindent vagy semmit” pátozának megfelelően.

Ugyanazért, amiért Marx tudományos forradalmiságával sincs kibékülve. Mint ahogy a tudománnyal általában sincs. Tehát a tudósokkal sem.

Mivel szerinte: „A tudós eredendően hajlik a szellemi és morális romlottságra, legnagyobb bűne pedig saját tudásának, tulajdon agyának felmagasztalása, a nem tudósok iránti megvetés.” Valamennyire fején is találva a szöveget, mivel az üresfejűség göggyével szemben ez valóban nehezen leküzdhető érzésnek bizonyul sokszor. Ám a „tudósgög” ellen Bakunyin nyilván azért háborog, mert akarva-akaratlan az akadémikusi pózba merevedett, „vaskalapos” tudóst teszi meg prototípusnak. Holott a szellemi kiválóság és a szerénység összeegyeztetésének legszebb példáit mégiscsak a tudós koponyák egyikénél-másikánál találjuk. És mintha mégiscsak ez az emberfajta törne legkevésbé hatalomra, alighanem jól tudva, ha ezt tenné, önnön lényegét veszítené el, s azok egyikévé válna, akikről Bakunyin megállapítja: „Adjanak nekik teljes szabadságot — nyomban hozzálátnak, hogy az emberi társadalommal azokat a kísérleteket végezzék — a tudomány javára —, amelyeket most nyulakkal, macskákkal meg kutyákkal folytatnak.” Nem mintha nem tapintana itt rá nagyon is lényeges igazságokra. Csak hát nem az emberi társadalommal folytatott kísérletezés-e minden forradalom, változásokat célzó intézkedés vagy mozgalom, induljon ki akár felülről, akár alulról, végső fokon ilyen kísérletezések története akár a történelem egésze is? Az is, amit elméletben és gyakorlatban Bakunyin is folytat, azzal is, hogy mindazt, aminek az államhatalom elpusztítása után kellene következnie, rábízta a „nép ösztönére”. Ennek ellenére vélve úgy, hogy „nagy-mértékben tévednek, akik azt képzelik, hogy a szociális forradalom

után mindenki egyformán tudós lesz”, s helyesen látva úgy, hogy a tudomány ezt követően legfeljebb „osztálykülönbség nélkül elérhetővé válik valamennyi személy részére, aki hivatást és kedvet érez a vele való foglalkozáshoz”. Am ismét csak gyermeteg túlvilágiságba lendülve át, amikor mondatát így fejezi be: „de nem a mindenki számára kötelező kétékezi munka rovására”. Elsősorban mert itt megint csak azok igazságképzetei tükröződnek, akik számára, mivel részükről a szellemi munka mibenléte megközelíthetetlen, csak a fizikai munka számít munkának.

Vagyis a robot.

•

Mert Bakunyin korában, s Bakunyin muzsikjai számára, csakis ez számíthatott. Míg a másik, az alkotó, de többnyire csak idegölő inkább afféle csalás, szemfényvesztés, naplopás, bolondéria, „úri luncutság” — mint ahogy sokszor valóban az volt. Sőt sokszor az még napjainkban is. De ugyanakkor napjainkban, legalábbis a világ fejlettebb részében, amihhez a fejletlenebb rész is csatlakozni kíván, mert kénytelen rá, „kétékezi munkáról” egyre kevésbé beszélhetünk már. Sajnos vagy hála istennek, nehéz lenne eldönteni, de mindenképpen a tudománynak köszönhetően, aminek fennmaradását és továbbfejlődését holmi kísérletezgető-barakácsoló amatőrök működéseként elképzelni alighanem már Bakunyin idejében is gyerekségnek tűnhetett sokak szemében.

Ahogyán másokéban bizonyára rokonszenvesnek — akár képtelennek, akár nem, de mindenképp gondolatnak. Emberi agyszüleménynek tehát, vagyis annak, amivel szemben Bakunyin az „ösztonimádó” gondolkodók jellegzetes ellenszenvreflexével viseltetik:

„Nagy szerencsétlenség érné az emberiséget, ha a gondolat valamikor az élet egyetlen irányítójává, forrásává válna, ha a tudományok és tudósok állnának a társadalom élére. Az élet elapadna, az emberi társadalom pedig néma rabszolganyájjá változna. Ha a tudomány irányítaná az életet, az nem vezetne más eredményre, mint az emberiség egyetemes elbutulására” — írja ugyanis, nyomban működésbe hozva fordított előjellű ellenszenvreflexünket. Annak ellenére, hogy a bakunyini utópia a maga tudományiszonyával valahogy vészjóslo antiutópiának is hat egyben. Számos áldásos-átkos tudományos eredmény mellett korunk tömegkultúráját is előrevetítve, világunk látzainformáltságát, dezorientált tömegeit és a szakadékot tömegkultúra és elitkultúra között — mert ennek kapcsán csakugyan beszélhetünk elbutulásról. Bármennyire is nem a tudomány irányításának következménye ez (mert abból inkább több kellene, mint kevesebb), inkább csak a tudományos ismeretek fel-

szaporodásé és vele összefüggésben a technika fejlődéséé. Ám mivel ez elkerülhetetlen és feltartóztathatatlan folyamat, tetszés szerint hibáz-tathatjuk érte a tudományt éppúgy, mint azokat, akik képtelenek fejlődésével lépést tartani — nem is mindig külső okokból. Mert még azok közül is, akiknek erre minden lehetőségük meglenne, ugyan minden hányadik ember számára izgalmasan vonzó terület a tudomány, és minden hányadik ember találja a gondolkodást megterhelő feladat helyett élvezetesnek, amiért is alighanem ez az a pont, amiben Bakunyinnal maradéktalanul egyetérthetünk. Ám abban már aligha, hogy azért mondjunk le a tudományról, sőt annak mindinkább követelményként jelentkező irányító szerepéről, mert sokakból — riasztóan sokakból — hiányzik minden hajlam a vele való lépéstartásra. Főleg mert napjainkban már nem annyira az „élet elapadásától”, hanem inkább annak ellenőrizetlen túlburjánzásától kell féltanünk a világot. És ez a világ, féltő, hogy akkor is rabszolgatartónak tűnik a lemaradók számára, ha mi nem érezzük ilyennek, azaz „ők” miért is ne nevezhetnék így, ha ilyennek érzik. Mivel a tudomány kiderítette róla, hogy „nem egyszerű”, vagyis sokak számára elviselhetetlenül bonyolult, s emiatt fenyegető és félelmetes, mások számára viszont ugyanezért izgalmas, további kalandokra csábító, végeérhetetlen rejtvény sorozat, ám mindenképpen olyan, hogy „egyszerű emberként” csak eltévedni lehet már benne.

Eltévedni is gondolkodóként. Úgy is, ha nem vesszük észre, hogy az egyszerű emberrel, a hagyományos értelemben vett népiséggel, a paraszti életformával sok minden elveszett vagy elvész, olyan értékek, mint a közvetlenség, egyszerű jóság, az összetartó segítőkészség, meg az a semmivel sem pótolható színesség is, amit népi kultúrának nevezünk, de úgy is, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy az ártatlanságnak ez az állapota nem nyújthatja többé a megújulás kiapadhatatlan forrásának azt az illúzióját, aminek a tizenkilencedik század progresszív gondolkodói többnyire még rabjai voltak. Azok számára sem igazán már, akik a „civilizációs centrumon” még kívül élve bizonyos értelemben Bakunyin örökösének tekinthetők, és akik „költőként” a szintén anakronisztikusá vált karizmatikus vezér szerepébe szédülve, nem feltétlenül Bakunyin tanainak hatására, de bakunyini kétségbeeséstől indítva és azt meglovagolva egészen a közelmúltig kergették utópiafantomjaikat. Népi kommunákat vagy „dzsamahiriákat” szervezve, kulturális forradalmakat szítva, hasznavehetetlen acélt termelő népi kohókat üzemeltetve, mérnökökkel végeztetve „kétkezi munkát” rizsföldeken és mérnökök nélkül építve termésük számára silótornyokat, amelyek az ötödik-hatodik kísérlet után még csak nem is omlottak össze, cserekereskedelemmel helyettesítve a pénzt, meghirdetve a falu világháborúját az átkos és bü-

nös város ellen, de csupán saját városaik lakosságát mérsékolva le — mindenekelőtt tulajdon értelmiségük ellen folytatva hadjáratot. Feltehetőleg a „nép ösztönében” bízva és kínálva alantas ösztönök számára kiélési lehetőséget. Egyben pedig romantikus megvetéssel köpve le a számukra elérhetetlenül távolinak látszó jóléti-fogyasztói társadalom irigyelt-gyűlölt gazdagságát — ezt a sajnos megvalósíthatónak egyedül elképzelhető, legjobb világot.

Mielőtt, kifulladásra és rogyadozó léptekkel, maguk is futva igyekeznének mihamarabb az elektronikus akolba térni.

AZ ÖNMAGUNKHOZ VEZETŐ ÚT KERESÉSE

Hermann Hesse regényei

VAJDA GÁBOR

Hermann Hesse életművének a harmónia zaklatott keresése, az egyensúlyteremtéssel való kísérletezés a legszembetűnőbb tulajdonsága. Mivel az individuum korabeli válságának és a kiútkeresésnek legeredményesebben regényeiben adott formát, ezért nagyepikai műveit vesszük sorra, hogy megfigyelhessük: vajon miben látta a válságot s esetleg a kiutat századunk e kiemelkedő írója.

Ha szem előtt tartjuk a közismert tényt, hogy Hesse költői kibontakozása az újromantika égiske alatt ment végbe, akkor első regényének, a *Peter Camenzindnak* (1904) a városellenességét is könnyebben megérthetjük. Igaz, a német író nem az Alpesek járhatatlan csúcsai közvetlen közelében született, és világszerte kalandorozatait követően sem kényszerül beérni a falusi vendéglős igénytelen életformájával, mint regényének hőse, mégis önmagáról vallott általa. Tehát már itt, e huszonhét éves korában írott művében saját témáját írta meg, csak hogy a romantikus és szentimentális írókkal szemben meggyőzően sikerült tárgyiasítani a kínzó életpélményét. Nem elsősorban a forma vagy az alkotó világlátása romantikus tehát, hanem a főhős tudatvilága és magatartása. Ez viszont azt jelzi, hogy Hesse már egészen korán rendelkezett az önmaga fölé emelkedésnek, az önvizsgálatnak a képességével. Igaz, nem tartott ítéletet önmaga fölött, nem számolt le radikálisan romantikus énjével. Ehelyett inkább azt mutatta meg: milyen társadalmi szükségszerűségek teszik eleve lehetetlenné a túl érzékeny lelkek számára a polgári társadalomba való beilleszkedést. Ilyenformán Hesse írói realizmusa azt példázza, hogy azok, akikben a származás is befolyásolja a kivételesség tudatát, képtelenek beilleszkedni a polgári életfeltételekbe. Peter Camenzind ugyanis nem azért tér vissza a hegyekbe, ősei falucskájába, mert felsőbbrendűségének tudata eleve távol tartja a civilizációtól, a városi közösségtől. Nem, Hesse hőse afféle modern Rastignacként sokat tesz annak érdekében, hogy sikeres és boldog ember legyen. Azon-

ban mind a magán-, mind pedig a közéletben elbukik. Robusztus testalkata és korszerűtlen erkölce részben félenkké, részben pedig gátlástalanná teszi. A szerelemben túl óvatos, az irodalmi élet harcaiban pedig túlságosan heves. Olyan platonikus rajongó, akit a létfenntartás problémája és a dicsőség szomjúhozása könnyen szélsőségekbe sodor az irodalmi viták során.

A külső és a belső megoldatlanság visszatérésre, meghátrálásra kényszeríti Peter Camenzindet. Döntése meghökkenítő, mert az egyszerű, a korábban hiú elhagyott életformának a vállalása még a művészi ambíciónál is fontosabb számára. Kétségtelenül kihívás is van abban, hogy Hesse hőse az anyagi gyarapodást szolgáló italmérést előnyben részesíti az alkotói önkifejezéssel szemben. Ne feledjük el azonban, hogy itt nem csupán annak az ösztönnek ad hangot a német író, mely a századfordulón egzotikus tájak és népek felé irányította a civilizációban megcsömörlött művészeket. Peter Camenzind elhatározásának tudniillik erkölcsi jelentősége is van, nem függetlenül az Assisi Szent Ferenc iránti rajongásától és az elesettekkel szembeni megértésétől. Az egyszerűség iránti nosztalgiaja szeretetigényt is rejt magában. Hesse hőse ugyanis csak azok között lehet teljesen közvetlen, akik hozzá hasonlítások, akiknek a vezetékneve többnyire azonos az övével. Vajon pesszimizmusról van itt szó? A társadalmi haladást illetően mindenképpen, de az ember önmegvalósításának lehetőségére vonatkozóan is. Peter Camenzind ugyanis csupán veresége önkéntes vállalása által nyugodhat meg. Meneküléssel, különbékével.

A hagyományok és a nevelődés első éveit alapvetően meghatározzák az ember sorsát: ez Hermann Hesse első regényének üzenete. Peter Camenzind végső döntésének tanulsága értelmében az ember csak akkor lesz szabad, vagyis akkor találja meg önmagát, ha tudomásul veszi származásából és alkataból eredő kötöttségeit. Miután Hesse hőse a halál, a szenvedés és a bukás különféle formáival szembesült, az egyszerű életet, a szolgálatot, a szeretetet választja.

Romantikus antikapitalizmus? Részben igen. Peter Camenzind ugyanis a zord természetben nevelkedett ember eredendő jóságát példázza a polgári életmód mesterkéltségével és romlottságával szemben. A tételt azonban az író elmélyült emberlátása jelentős mértékben ellensúlyozta. Ez az emberkép nem csupán a főhős lelki életének összetettségét foglalja magában, hanem a többi szereplő jellemének előítélettől független megjelentését is. Hesse tétele magában a témaválasztásban rejlik, abban, hogy egy ízig-vérig romantikus különcöt állított regénye középpontjába.

Ha Hesse első regényében csupán közvetve vallott önmagáról, a polgári életformától való idegenkedéséről, akkor második regényében már fokozottabban juttatja szóhoz ifjúkori élményeit. *Kerék alatt* című regényének (1906) cselekménye ugyanis olyan közel áll hozzá, hogy Hans Giebenrath sorsa, első személybe áttéve, s néhány kisebb változtatással, önéletrajzi regényként lenne olvasható. Hessét természetesen nem a

szemérme akadályozta abban, hogy a vele egykor megtörtént eseményeket közvetlenül tárja fel, hanem esztétikai meggyőződése, realizmusigénye. Egyéni eset helyett tipikus sorsot akart felmutatni, s miként a mű által kiváltott visszhang jelzi, ez maradéktalanul sikerült is neki.

Hans Giebenrath élethelyzete egészen hasonló Peter Camenzindéhez. Az eltérés mindössze annyi, hogy míg a hegyek szülöttének volt hova visszatérnie, addig a *Kerék alatt* hősének, egy korlátolt filiszter fiának nem adatott meg a szabad választás lehetősége. A kisváros ugyanis nem a korszerűtlenül tovább élő, a tékozló fiút visszaváró hagyományoknak a világa, hanem a sivárságé, a fojtogató unalomé. Emellett azonban az is szerepet játszik Hans Giebenrath tragédiájában, hogy túlságosan éretlen lévén, művészként vagy értelmiségiként nem oldhatja meg válságát. Ha Camenzind jogosan reménykedhet nagyszabású irodalmi műve későbbi megírásában, hiszen már kiállta a próbát, és tudatában van saját értékeinek, addig az apa és a kisvárosi értelmiség által tévútra vezetett kisfiú tragédiáját legkevésbé saját maga akadályozhatja meg. E szomorú történet által Hesse arra a mély szakadékra mutatott rá, amely az eleven élet és az öröklött kötelező formások a műveltséggel összetévesztett vaskalaposság között tátong. Giebenrathnak, a rendkívül tehetséges kisfiúnak azért kell elpusztulnia, mert képtelen elviselni a rárótt felesleges terheket. A holt nyelvek tanulása és a hittételek magolása megmérgezi gyermekkorát, s ennek következtében tudatlasadás hatalmasodik el rajta. Tanárai és támogatói váratlan betegséggel magyarázzák bukását, miként ezt megelőzőben szorgalmának lankadása mögött is csupán egyik költői hajlandóságú társának a rossz hatását látták meg. Saját ostobaságuk és embertelenségük akadályozta meg őket: annak felismerésében, hogy avult eszményeik megnyomorítják az ifjúságot. Szatirikus nyomatéka van annak a ténynek, hogy Hans Giebenrath temetésén a suszter mutat rá az apa előtt azokra a gondosan öltözött urakra, akik szerinte szintén okozói a diák tragikus halálának. S az is jellemző, hogy a suszter bogaras bibliкуssága őszintébb és emberibb a vallásban már csak a formásokhoz ragaszkodó pap pozitivista tudásánál.

Hesse *Kerék alatt* című regénye a legkiválóbb értékek veszélyeztettségéről és a polgári világ úrhatnamságáról, elgépiesedtségéről szóló vallomás. Azért hiteles, magával ragadó megvalósulás, mert sajátos lélektani módszere számára a pozitivista emberkép csak látszatnak bizonyul, mely elfeledi a mélyebb emberi tartalmakat. Ugyanakkor az is szembeütő, hogy Hesse művének egyensúlyát nem bontja meg a tételszerűség, noha az író a jellemzés során közvetlenül is kifejezi a szereplőről alkotott véleményét. Am maga a helyzet, az emberi viszonyok valósága érdekli, ezért óvakodik a romantikus túlzásoktól. Tudja, hogy az emberek nem rosszak, hanem csupán korlátoltak; az ostobaság pedig a tettekben, a tényekben tükröződik legegységelműbben. Ezért a *Kerék alatt* című regényt ma is a századforduló legjelentősebb ifjúsági témáiú regényei között tartják számon.

Hermann Hesse első két regényében a művészlét kérdései nem játszanak elsőrendű szerepet. Camenzind számára nem feltétlenül fontos, hogy tehetségét művészként értékesítse. Ugyanakkor ismeretlen marad számunkra a *Kerék alatt* Heilnerének sorsa, azt követően, hogy környezetét fertőző komolytalan elemként eltávolították a kolostorból. Ő ugyanis a laposságokkal és hazugságokkal szembeszegülve költői eszményekért és nagy tettekért rajongott, szertelenségei által mutatva meg romantikus énjét.

A következő Hesse-regény, a *Gertrud* (1910) már nem az életet, hanem a művészetet avatja témává. Pontosabban: ez is az életről szól, mint minden regény, ám az életet hiányok összességéként tárja fel a főhős vonatkozásában. Így aztán azok a lehangoló élmények kerülnek előtérbe, amelyek előhívói és éltetői a művészetnek. Hesse saját poétikájának ad itt formát, nem függetlenül a szecessziótól, ám annak túlhaladási kísérletétől sem. Platonikus és klasszicista elemek szintén találhatók a műben. A platonizmus abban nyilvánul meg, hogy a zeneszerző számára a művészet az igazi, a mindennapi élet fölötti valóságba, egy isteni harmóniába való visszaemelkedés lehetőségét kínálja. A klasszicizmus viszont az érzelmi elfogultságon való túlemlelkedés, a szubjektívizmus legyőzésének s a megfelelő forma gyötrelmes keresésének igényeként jelentkezik. A zeneszerző felfogásában a művészet a léttapasztalatnak, illetve a létteljesség iránti nosztalgiaának érzéki formája. Az igazi nagy művész meg is teremti azt, aminek a kisebb csupán vágykifejezésként ad hangot. Ily módon a szenvedés és az öröm kiegyenlítődik egymással, az életbeli kudarcok pedig a teljesség élményhez vezető lépcsőfokokként válnak nélkülözhetetlenné, sőt kedvesekké. Ez ad magyarázatot: vajon miért elégedett az életével az az ember, akinek sorsa szerencsétlenül alakult. A zeneszerző ugyanis egy balesetben még fiatal korában megnyomorodott, s ennek következtében gátlásossá lett, élete nem alakulhatott úgy, ahogy szerette volna. Még súlyosabban érinti, mikor rájön: bátorsággal és nyíltsággal testi csonkasága ellenére is megteremthette volna boldogságát. Így viszont bele kell törődnie, hogy akit szeret, másé lesz, míg aki érte rajong, az ő közönye miatt boldogtalan.

Hesse nagyobb művész annál, semhogy beérné a fájdalomból, a lélektanilag túl könnyen érthető műveknek az ő idejében már sémává lett elméletével. A zeneszerző ellenpólusaként ugyanis a művészeknek egy másik típusával is találkozhatunk a regényben. Az operaénekes mindannak bővében van, ami a boldog élethez elengedhetetlen. Gazdag, népszerű nők rajongják körül — mégis boldogtalan. Nem tud csak a felszínen maradni, képtelen nem gondolkodni, ideges, kiegyensúlyozatlan. S ennyi már elég, hogy ne találhassa meg helyét a polgárok világában, s hogy csak az alkohollal szövetkezve nyújthassa a tőle elvárt művészi teljesítményt. A regény igazi meglepetéseként nem a nyomorék zeneszerző lesz öngyilkos, hanem ő, akinek szörnyereg természete boldogtalaná teszi barátja szerelmét.

Hesse ezzel nyilván a következőket akarta kifejezni: az általa ragyogóan művelt tudomány és művészet, a pszichológia tehetetlen a lényegre illetően. Szorgalmasan és becsületesen kielemezhet egyet s mást az emberből, de a titok mélyebben rejlik. Hogyan teremthette meg végül is a reménytelenségre átkozott zeneszerző a saját egyensúlyát? Miért kell ugyanakkor önként halálba mennie az élet dédelgetett gyermekének? E kérdésekre nincs megnyugtató magyarázat. Annál kevésbé, mert a szélsőségekre, brutalitásra is hajlamos regényhősnek, az operaénekesnek lelki életéből alig tudunk meg valamit. Az egymást átható racionalitás és irracionális egyidejű megjelenésére Hermann Hesse még nem vállalkozott. Ehhez az első világháború józanító örületére volt szüksége. Előbb azonban azt mutatta meg belülről, amit *Gertrud* című regényében az operaénekes házasságának példáján csupán kívülről láttatott: a sikeres és látszólag boldog polgári művész válságát, a családi élet nyomorúságát.

Szóban forgó regénye, a *Csillagsors* (1914) a Hesse-regények között a legtöbbet árul el az író magánéletéről. Talán ezért érezzük gyöngébbnek, nem eléggé tipizáltnak. Mélyről feltörő vallomásként hat, s ezért a maga módján így sem hatástalan. E mű cselekménye is az újrromantika élményanyagára épül, s nyomatékosan jelzi az addig szentnek, normálisnak hitt életformáknak a tarthatatlanságát, a külső és a belső valóság közötti eltolódás élményeit. Főhőse festőként világhírnévre tett szert, s anyagilag biztonságban, a családi bensőségtől is támogatottan, békésen dolgozgat tóparti kastélyában. Ez lehet a benyomása a külső szemlélőnek, s ez a véleménye az Indiából hozzá ellátogató barátának is. A lényeg részben az elbeszélő, részben pedig a barátának tett vallomás leplezi le: a férfi elszigetelte magát az asszonytól, művészete a tudatosan vállalt magányélményben gyökerezik. Alkatilag különböző emberek sorsa nem lehet bensőséges, sugallja az akkor még nem közhelyszerű igazságot az író, anélkül, hogy részleteiben mutatná be azt a hónapokig, évekig tartó folyamatot, mely a két embert végzetesen eltávolította egymástól. A tény és annak következménye fontos itt. Az állapotnak a művészeti-történelmi idővel való összefüggése a festőnek, Veraguthnak az alkotó törekvésében is tükröződik. Ebben az impresszionizmusnak egy különösen tudatos változatára ismerhetünk: a festő a színfoltokban tükröződő jellegtenség mögött az élet nagy, általa egyébként elfeledett, vitális pillanatait keresi. A nyílt küzdelem iránti nosztalgiaja abban az érzelmi realizmussal megfestett halban ölt testet, amit éppen egy arc nélküli horgász ránt ki a vízből.

A szenvedés és az unalom tölti be e polgári hermetikus világot, ahol a művészettel való foglalkozás pótcselekvésként lepleződik le. Veraguth intuícióval keresné az élet közvetlenségének pillanatait, miközben a reális világnak azt az egyre szűkülő területét is elveszíti, melyben az ocsúdás pillanataiban még úgy-ahogy megkapaszkodhat. Hesse hőse a szeretetért, s ezen túlmenően a tapasztalható valóságért vív drámai harcot. De jelképeség is van abban, hogy az apa csak akkor vághat neki távol-

keleti útjának, amikor a számára legkedvesebbnek, a fiának az elvesztésén átesett. A valóság az újromantika gazdag polgára előtt természetesen nem a prózai körülmények közötti helytállással, osztállyal, csoportokkal való szövetkezéssel, hanem magával a kalanddal egyenlítődt ki. Veraguth tehát nem a saját társadalmába tér vissza, hanem miként a mese hőse, elmegy Indiába szerencsét próbálni.

Annak ellenére, hogy írónk egész munkássága során pacifista magatartást tanúsított, az első világháború évei az ő művészetébe is változást hoztak. Ennek az időszaknak a terméke a *Demian* (1919) című regény, amely nagy visszhangot keltett a kortárs német irodalomban. Az ezúttal álnéven jelentkező író világképe összetettebb lett, mint korábbi műveiben volt. A pszichoanalízis elmélete és a keleti filozófia hatása tükröződik benne. A romantikától és a realizmustól tehát a lélek mélyrétegeiig, a miszticizmusig jutott el az író. A felszín alá ereszkedve azonban korántsem fordított hátat a kor kérdéseinek, illetve saját élettapasztalatainak. A *Demian* ugyanis nevelődésregény, s mint ilyen azokból a szellemi és pszichológiai gyökerekből táplálkozik, amelyek az akkori ifjúságot az első világháború vérengzésébe sodorták. A korszellemről fakadó tragikus szükségyszerűséget tárja fel. A lényegyet keresi tehát, ezért hiányzik belőle az életlátatásnak az előző regényekben tapasztalt közvetlensége. Ha akkor az egyént (a főhőst) inkább csak mint individuumot vizsgálta az író, a *Demian* nevű hőst mozgó személyiség feletti (illetve: alatti) erők azokra a törvényekre utalnak, amelyek a közösség többi tagját is meghatározzák. E mozgatórugók azonban végső soron sem társadalmi jellegűek, ezért a külső emberlátás hívei, a politikai csoportosulások szóvivői mit sem kezdenek ezzel az izmusok tapasztalataitól sem független mélylélektani látomással.

A *Demianban* az álomszerűség fokozatos eluralkodása az okkultista elemek túltengésével is összefügg. A varázslatosság hangulata lengi be tehát a regényt, s a csodálatos véletlenek a szülő házbeli védettségtől egészen a világháborúbéli megsebesüléséig kísérik végig a főhőst. Eközben nemegyszer kétségeink támadnak: vajon az író valóban reális létezőként akarta-e szuggereálni a Sinclairt környező világot, vagy eleve a hős belső drámájának kivetítéseként, a lelki folyamatok szimbólumaként fogta fel. Legvégül arra kell rájönnünk, hogy a *Demian* című regénynek a nagysága abban a rendkívüli alkotói erőben rejlik, amelynek köszönhetően a szubjektum és az objektum, a főhős és környezete teljes mértékben áthatja egymást. Eszerint nem beszélhetünk önmagában Sinclairról, szellemi nevelői, elsősorban *Demian* említése nélkül. S ugyanakkor az utóbbi szellemalakja is semmibe foszlik, ha megelégedünk a Sinclair irányításában betöltött szerepéről. Ők ugyanis annak a szellemi dialektikának a hordozói, mely a teljességgel kapcsolatos képzelgésektől a tömeggyilkosságokban való helytállásokig vezet. A regény ironiája akkor válik először érezhetővé, amikor a *Demian* anyjába szerelmes Sinclairnek közvetlenül vágyai beteljesülése előtt kell hadba vonulnia.

Hesse regényei között kétségtelenül ebben van a legnagyobb mértékben jelen Nietzsche szelleme. Am olyan értelemben, hogy rajongóinak egy része hipnotizáltként engedte magát sodortatni a német militarizmus nacionalista politikájával. A *Demian* című regény tehát elsősorban azokról szól, akik kritikátlanul, vagyis a kor által rájuk kényszerített elidegenedéseményüknek engedve falták a német filozófus műveit, s az akkor antihumanista prófétákként olvasott irracionalistákat. Hesse is vonzódott az akkor nagy hatású misztikusokhoz, s talán ezzel magyarázható, hogy regényének iróniája nem nyomatékos. Ámde vonzódása csupán pszichológiai és esztétikai jellegű volt, különben aligha haragúthatta volna magára pacifizmusával társadalmi manipulált közvéleményét. A *Demian* című regény annak köszönheti maradandóságát, hogy a benne megteremtett realitás, noha egyes részleteiben az író ifjúkori élményeit is kifejezte, azokat az emberi helyzeteket tükrözte, melyek a kor ifjúságát túlzottan képzeltgővé és fanatikusá tették.

A kor ifjúságának szellemi élményei azonban nem a valóság felől, hanem az ideák világából kerülnek a regénybe. Ez pedig azt jelenti, hogy a romantikus-realista Hesse, nyilván indiai tapasztalataitól sem függetlenül, az emberen túli összefüggésekkel kapcsolatos sejtelmeinek is formát adott e művében. Főhőse szakaszokban fejlődik, ám e folyamat ugrásokként, szinte kész eredményekként kerül elének. Sinclair nincs és nem is lehet sokoldalú kapcsolatban a világgal. Ő polgári származék, aki számára eleve adott a jónak és a rossznak, a törvényességnek és az alvilágnak a fogalma. Számára a tapasztalatszerzés a saját ösztöneivel való küzdelemre s ezzel összefüggésben a barátja által szuggerált mitológiai tanítás elfogadására korlátozódik. Ám igazi, hitelesebb eszmények után kutatva kerül konfliktusba környezetével. E jóhiszeműség, a bátor eszményvállalás a következményeiben azonban egyáltalán nem ártatlan, hiszen átszellemített formában a teljes gátlástalansággal kacérkodik, az ösztönöknek azzal a felszabadításával, mely ha nem hozható is közvetlenül oksági összefüggésbe a háborúval, természetesnek veszi azt. A filozofálgatásokból való ocsúdást mégis az objektív valóság, a háború hozza. „A kötözés fáj. Minden fáj, ami ezután történt velem” — olvassuk a regény utolsó soraiban. A káini ösztön vállalása bumeráangként üt vissza. Ez már a nagykorúság fájdalmas beköszöntését ígéri, úgyhogy a mű befejezése a következőképpen hangozhat: „Ám, ha néha rést találva teljesen önmagamba merülhetek, oda, ahol a sötét tükörben a sors képei szunnyadnak, akkor elég csupán a fekete tükör fölé hajolnom, s máris saját képet pillanthatom meg, mely teljesen Rá, az én Barátomra és Vezéremre hasonlít.” Ez ironikusan hangzik, ha szem előtt tartjuk, hogy Sinclair nevelkedése során főleg az azonosságokkal és a különbségekkel bajlódott, az anyag és a szellem misztikus egységének megteremtésében reménykedve. Az egyensúly valóban megteremtett: a saját valóságos sorsára ismerő ember háború miatti szenvedésében.

A *Demian* gondolatvilágának elmélyültebb megértéséhez a nem sokkal

utána íródott *Siddharthának* (1922) az ismeretére is szükség van. E mű azért is fontos, mert távol-keleti tárgyú lévén, közvetlenül mutatja meg, hogyan viszonyul Hermann Hesse az ősi indiai filozófiához. Ebben is a nevelődésen van a hangsúly, ám a főhős nem kamasz, hanem fiatal férfi, aki változásai során az aggkort is megéri. A brahman fia által tapasztalt magatartásmódok és életformák az író kísérletezéseit is szemléltetik, kezdve attól, hogy ő is idejekorán szakított a szülői ház erkölcsével. Eszerint tehát Hessének e műve a gondolatíságnak egy magasabb szintjén szemlélteti azokat a konfliktusokat, amelyek csíráként az előző regények közül háromban már helyet kaptak. Azért csupán csíráként, mert a szülőkkal és az iskola intézményével való konfliktus, tehát a *Kérék alatt*, a *Demian* és részben a *Peter Camenzind* témája a *Siddharthában* csupán egy mozzanat; kiindulópont. Innen nézve az előtte született *Demian*hoz kapcsolódik legközvetlenebbül. Azt ábrázolja: milyen újabb megpróbáltatások előtt állott Sinclair, akinck története az első világháború sebesültkórházában ért véget.

Azonban mégsem elsősorban ebben tekinthető a *Siddhartha* a *Demian* folytatásának. Inkább olyképpen, hogy míg Sinclair története nemzeti önkritikaként a felnőttek által manipulált s ezért önmagával túlzottan elfoglalt ifjúság tévelygését, zsákutcában vergődését példázta, s idealista képzeletkörei ellenére is a valós élet szellemi tartalmait érzékeltette, addig a *Siddhartha* teljesen elvont példázat. Nem olyképpen elvont, hogy az olvasó nehezen élheti bele magát hősei sorsába, vagy hogy a mű értelmezése rendkívüli feladat elé állítaná a kritikust. Ilyen szempontból a *Siddhartha* jóval könnyebb olvasmány a *Demiannál*, sőt az archaizáló stílus eredményeként klasszicisztikusan egyszerű formájú. Az elvontság abban rejlik, hogy a főhős sorsfordulatai az író által néhány fontosnak tartott emberi magatartásmódot, az embernek önmagához és másokhoz való viszonyulásának egy-egy lehetőségét testesítik meg. Más szóval Hessének e műve dedukciónak az eredménye. Kevésbé álomszerű a *Demiannál*, ám a meseszerűség által indokolt véletlenek belőle sem maradnak el. Az anyaghoz, a legenda és a mítosz világához való hűség egyben teljes önkifejezésre nyújtott lehetőséget az írónak. Es Hesse csodálatosan oldotta meg feladatát. Regényét olvasva, mindvégig az a benyomásunk, hogy egy olyan bölcs szövegét olvassuk, aki évezredek távolából szól hozzánk, mégis időszerű a mondanivalója.

Önkeresésének kezdetén Siddhartha a nagyrahitottság tudatával a kétely, a belső bizonytalanság állapotában él, mint általában az újabb kori ifjúság egy része. Helyzetét azért érzi megoldhatatlannak, mert egyszerűen képtelen azonosítani a szorgalmasan tanult vallásos dogmákat saját élményvilágával. Amit hall és olvas, s amit ennek megfelelően mond, mert (mint illedelmes és szépreményű brahmannak) mondania kell, az rajta kívül van, az nem az övé. Így aztán végül is saját békéjének, emberi szerepének megtalálása reményében hagyja el a szülői házat, mi-

közben azt is megtudja: apja is tőle vár választ a benne egész addigi életében megoldatlanul maradt alapkérdésekre.

A *Demian* fentebb már idézett befejező mondata a tudatalattiba ereszkedéssel a személyiség harmóniájának megvalósulását sugallta elérhetőnek, a *Siddhartha* című regény pedig annak a demonstrálásával kezdődik, hogy az álomba, a tudat mélységeibe való merülés nem teremtheti meg a személyiség egyensúlyát, nem kapcsolja vissza az embert ősegyiségébe, miként azt a brahmanok tanítása hirdeti. Am az úrifíú második csalódásaként az önként vállalt szegénység, a világ javainak elutasítása, a zarándok életforma sem hozza meg a kívánt nyugalmat. Nincs az önkínzásnak, a nélkülözésnek olyan hatásos módja, mely megszüntetné az ént, megsemmisítené a megvalósulásához ragaszkodó személyiséget. Ennek — s itt villan ki Hesse regényéből először az európaiság — a racionális gondolkodás képessége biztosít fölényt. Olyannyira, hogy ennek alapján Siddhartha még a világot okok és következmények végtelen láncolatában látó Buddhát is fölülbírálja. Századunk szellem-történeti és vitalista axiómájával érvel, mikor azt hangoztatja a nagy vallásalapítóval szemben, hogy általános érvényű tünhoz való igazodás helyett a saját tapasztalathoz való jog alapján az élet tetszés szerinti megélése a legfőbb feladat. A külső, illetve a kívülről hangzó szavak nem befolyásolhatják lényegesen a saját helyét, egyensúlyát kereső ember lelki életének minőségét. A belső igazság bent és főleg belülről keletkezik, mert a külső igazság csak azé, aki naivan vagy számítva saját belső igazságát emeli általános érvényűvé, üdvöztetővé.

Az önmaga előli menekülés két kísérlete után az önvállalás első formájára kerül sor Hesse hősenek életében. Ez az élet öröneivel és a lét-fenntartás feladatával való megismerkedést jelenti. Az élvezetekben és a munkában való feloldódás azonban már csak azért sem jelentheti a többséghez való igazodást, mert jóllehet Siddhartha kivételes lelkiismeretességgel tesz eleget kötelezettségének, az ő világát nem tölti ki a mindennapi élet. Kezdetben, amikor még fiatal, játéknak fogja fel mind a szerelmet, mind pedig a munkát. Ez azt jelenti, hogy életében sem az érzelmeknek, sem pedig a haszonelvűségnek nem juttat szerepet. Később azonban egyre inkább rabja lesz annak, amit kezdetben fölény-nyel szemlélt, úgyhogy csak fausti elszántsággal, ismét földönfutóként törhet ki elpuhult életmódjából. Az író hősenek a l'art pour l'art magartartásával és annak bukásával nyilvánvalóan azoknak az újarisztokratikus törekvéseknek a tisztavirág-életűségét bírálta, amelyek (az izmusoktól sem függetlenül) az első világháború éveiben, majd pedig azokat követően tűntek fel az etikában és a művészetben. Játékosság és etika csak addig támogathatja egymást, míg az ember fiatal — sugallja az ekkor már negyvenöt éves író. Azután lassan mindkettő elenyészik.

A már megöregedett Siddhartha egy révészhez társul, s az embereket szolgálva igyekszik magáévá tenni annak primitívtségében mély természetmisztikáját. A folyó az életnek, sőt magának a létezésnek a szimbó-

lumaként a múltat és a jövőt teszi folyamatosan jelenvalóvá számukra, s neki köszönhetően mentesülhetnek a felesleges és megválaszolhatatlan kérdések súlyától. Siddhartha elégedetlensége azonban csak addig tart, míg egykori kedvese és fia be nem toppan hozzájuk. Az asszony meghal, a fiú pedig gyötri a gyermekéért öreges korlátoltsággal rajongó apát.

Siddhartha ennek ellenére is eljut ahhoz a derűs bölcsességhez, amely csupán az erős akarató, de sokat szenvedett öregemberek sajátja. E bölcsesség a brahman valláshoz és a buddhizmushoz egyaránt közel van, ám egyikkel sem lehet azonos, mivel Hesse, százada individualista vitalizmusának szellemében, az élet tanulásával szemben az élet élésének ad előnyt. Hősnének fejlődése spirálisnak mondható, hiszen öregkorában ugyanazt valósította meg, amit fiatalként képtelen volt elérni. Úgy találta meg önmagát, hogy szelleme az idő, a természet és az emberi sors teljességével azonosult, hogy tehát hátat fordított a társadalomnak. Nihilizmusa következtében nem hisz a szavak jelentésében és a gondolatok igazságában; számára csupán a lelki élet hihető valóság. Ha ehhez még az öreg Siddhartha szeretetkultuszát is hozzátesszük, akkor máris ugyanazzal az etikával van dolgunk, amelyet a nagyvilági élet hiúságai-ban csalódott Peter Camenzind vallott magáénak, Assisi Szent Ferencet tűzve zászlajára.

A mű utolsó bekezdéseiben leírt látomások bizonyítják, hogy itt a létezés teljességének egy egészen különös változatával állunk szemben. A főhős barátja előtt feltáruló szimultaneista kép a jón és a rosszon túli nagy látószögnek az eredménye. Hessenek a tapasztalaton túlihoz való vonzódása, melynek a haláltudat és a szorongás legyőzése a feladata, már az előző regényben, a meditáló Demian ábrázolásában is jelen volt, noha a főhős számára rejtélyes módon. Ha ott és itt az átváltozás még áhítatosan komoly, addig *A pusztai farkas* mágikus színházában és az *Üveggyöngyjáték* agytornáiban játékossággá, az ironia eszközüvé alakul. E létélmény jellegű szimultaneizmusnak a fontossága azonban túlnő Hermann Hesse regényírói opusán. Annak a varázsszem-érzékelésnek az európai előfutára, amely egy J. L. Borges prózaművészetében immár sajátos mód-szerrel fejlődhetett.

(Folytatjuk)

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (III.)

*Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz**

BELA DURANCI

A Medgyessy Ferenc által 1913-ban Verbászon felkínált új formát és a tájjellegű ösztönzést senki sem fogadta el a Vajdaságban. Palavičini 1922-ben alkotott Don Quijote-jának, a modern szobrászat 1927. évi újvidéki szemléjének vagy Ivan Meštrović óriási, immár nemzetközi sikerének sem volt semmilyen visszhangja ezen a vidéken. A forma megrekedt valahol Đorđe Jovanović virtuóz akademizmusa és Baranyi Károly stilizálása között. A formaváltást főleg a polgárok körében népszerű „kispasztika”, valamint az emlékművek, köztéri szobrok „hivatalos stílusa” gátolta.

Az angazsált alkotás, amelynek Balázs G. Árpád és Hangya András volt a hangadója, a szobrászatban Fran Menegel Dinčić (1900—1985) újvidéki tárlatán villant fel, amikor Balázs G. szociális tematikájú realista képei mellett a jogfosztottakat ábrázoló szobrait állította ki. Irányvétele azonban nem azonos a szabadkai Népkör 1938-as „fiataljainak” a törekvésével, s Tóth József, Almási és Gottesmann sem látta szociális témájú szobrait.

A háború után Baranyi nincs itthon, Tóth József régóta halott, és az 1945. szeptember 16-án Zrenjaninban megnyílt tárlaton, ahol „az élő vajdasági képzőművészek” állítottak ki, a szobrászatot csupán Baranyi Markov Zlata háború előtti kerámiái és Stevan Bodnarov egy mellszobra képviselte. Almási Gábor munkái sem szerepeltek ezen a kiállításon, habár autodidaktaként tökéletesítette mesterségbeli tudását, tehetségét pedig már korábban bizonyította; a kiállítás idején a szabadkai figurális rajztanfolyam szorgalmas részvevője volt.

A zrenjanini tárlat előtt, 1945 nyarán Szabadkán Željko Kujundžić (1921) szoborkiállítását láthatta a közönség. Zágrábban tanult szobrászatot, majd Budapesten szerzett diplomát. Egy évvel a szabadkai kiállítás után külföldre távozott.

* Folytatás a márciusi számunkból

Almási Gábor: Fatörzs (Tanulmányfej), 1946

Tóth István, aki Tóth Józseffel együtt vett részt a zentai tehetségek bemutatkozó kiállításán, szintén Budapesten diplomált szobrászattól, de nem tért vissza.

A háború alatt a vajdasági művészek kiállításain rajta és Baranyi Károlyon kívül részt vett még Bezerédy (Lajos) Lujo és Sz. Veszely Ilonka, korábban a zágrábi Akadémia hallgatója, aki azután eltűnt a vajdasági művészeti életből. A vajdasági szobrászok új nemzedéke Belgrádban végzi tanulmányait: Ana Bešlić, Glid Nándor, Zoran Petrović, Jovan Soldatović, Aleksandar Zarin, s őket még néhány tehetség, köztük Almási Gábor követi.

A háború előtti és utáni vajdasági szobrászat választóvonalán, a felszabadult ország teljesen új alkotói légkörében ezen a tájon csupán Almási Gábor munkásságával találkozunk. Almási Gábornak (1911), az egykori műbútorasztalosnak és fafaragónak, a fiatalon elhunyt Tóth József szobrászati „vonala” folytatójának, aki angazsált szobrait a haladó szellemű sajtó és a *Híd* ösztönzésével készítette, minden előfeltétele megvolt arra, hogy a háború után a szocialista realizmus áramlatába kerüljön. A „realista” szobrászat híve azonban az első békeévben a felszabadultság általános mámorában „kubista” szobrot készít!

Sokak emlékezetében (így e sorok írójában is) megmaradt a Szabadkai Népszínház oszlopsora előtt felállított tizenegy méter magas kompozíció, amely deszkákból készült a város felszabadulásának évfordulója alkalmából, 1945. október 10-én. Tulajdonképpen az anyag határozta meg a leegyszerűsített formát, a kubista szerkezetet. „A munkás, a parasztnő és a becületes értelmiségi képviselője” fehérre festett kompozíciója, amelynek tetején este vörös ötgújú csillag volt, monumentális „modernista” szoborként hatott. Mivel a szerző külön törekedett arra, hogy impresszív volumenű művet alkosson, ne pedig csupán szögletes, ládaszerű emberi alakokat, a szabadkai főteret hosszú ideig sajátos hangvételű emlékmű uralta. Sajnos, az akkori fényképezőgép-hiány, no meg a szokatlan formától való idegenkedés miatt is a kompozícióról egyetlen felvétel sem maradt ránk. Ez az alkotás azonban nem volt csupán a véletlen és a rendelkezésre álló anyag eredménye. Almási már a következő évben, 1946-ban megalkotta a *Fatörzs* (Tanulmányfej) című szobrát — ma a Városi Múzeum tulajdona —, amely akkor a figurális rajztanfolyam résztvevőinek kiállításán a legnagyobb méretű alkotás volt. Meggyőződésem szerint Almási Gábor alkotása sajátos fordulópontot jelent a vajdasági szobrászatban; mindenképpen a szabadság légkörében alkotó művész spontán elkötelezettségének és azon hitének az eredménye, mely szerint a művészet a „nép művészetévé” vált, s nem valamilyen esztétikai megmondolásnak vagy kitűnési törekvésnek a megvalósulása. A fa kiváló ismerőjének ösztönével a szobrász széles vésetekkel „szabadította ki” a göcsöntös fában rejtőző formát, expresszíven közvetítette az új korszakban „a harmincnyolcas” fiatalok alkotói „hitét”. Az anyag és az alkotó szándék találkozásának, a zavartalan szen-

Almási Gábor: Tito, 1948

zibilitásnak a pillanata, s a hagyományos formával való szembeszegülés gesztusa volt ez. S mindez annál az időszagnál jóval korábban történt, amikor szobrászaink elvetik majd a szocialista realizmust, de azt megelőzően, amikor az antropomorf hagyományok fokozatos stilizálásával a szabad forma hódít teret. Almási szobra az emberi alakhoz való némi hasonlóság ellenére is szabad forma, amelyen érezni a görcsös anyag belső feszülését, s amely kiemeli a fa anyagszerűségét, a kéreg érdekességét, a csomók és a reves részek árnyalatait. Az érdes, durva szerkezet taktilis értékét s az anyagban levő foltok vizuális látását csupán aktualizálja a szobrász expresszív beavatkozása. A fatörzsből kibontakozó titán alakjának sejtésével ez a darab fa összetett jelentésű tárggyá változott. Az amorf, természetes környezetből az emberi alkotóte-

rébe kerülve a *Fatörzs* a modern vajdasági szobrászat megszületését jelentette be.

Almási Gábor 1948-ban a szabadkai Városi Múzeum novemberi megnyitójára Tito mellszobrát készíti el. A szocrealizmust elkerülve a tehetséges szobrász egyéni hangvételével, plasztikusan és az akkori időkben szokatlanul nagy kifejezőerővel alkotja meg a harcos és élő legenda iránti tisztelet szobrát.

Legközelebb majd csak 1962-ben, a Palicson megrendezett Első Képzőművészeti Találkozó tárlatán bemutatott *Bika* című kis terrakottájával emlékezett Almási a már elfelejtett *Fatörzs* eruptív feszültségére. A *fatörzs* feledésbe merült: Almási Gábor a hagyományos formáznál átlapodott meg, a háború előtt elsajátított mesterség útján haladt, s hálás tanítványként tiszteletben tartotta a belgrádi akadémia tanítását, ahová a fiatalok kiállításán részt vevő nemzedék álmai megvalósulásának köszönhetően jutott el. 1962-ben, tehát ugyanabban az évben, amikor szinte egyetlen lélegzétvételrel alkotta meg terrakottából a *Bikát*, megmintázta Oláh Sándor festő portréját, s ettől kezdve a vajdasági szobrászat legjobb portrékészítői között tartjuk számon. A *Fatörzs* varázslata, amely nem az elnagyolt faragású antropomorfizmusban, hanem a tárgy sajátosságában és a rajta látható alkotói intervenció életszerűségében rejlik, majd az utána fellépő szobrásznemzedék művein támad fel újra.

1944 októbere, amikor a szabadság lelkesedése eltörölte a múltat, és a szebb holnapok ígéretét hozta, valamint az 1954. esztendő, amikor a Szerbiai Képzőművészek Egyesületének újvidéki tárlatán valóban első ízben mutatkozik be a vajdasági szobrászok csoportja, olyan megismételhetetlen évtizedet határol, amely sorsdöntőnek mondható a vajdasági képzőművészet fejlődésében.

Milan Konjović *Ljudi* (Emberek) című belgrádi kiállítása, Milivoj Nikolajević egyénisége továbbra is a festészet elsőbbségét bizonyítja; Sáfány Imre a fellépő nemzedék kíváncsiságának és lázadásának megszemélyesítőjévé válik. A szobrászatban, amelyet két grandiózus mű fog közre, Augustinčić *Batinai emlékműve* 1947-ből és Stojanović *Venaci emlékműve* 1951-ből, nincs lehetőség az új eszmék kibontakoztatására. A szocialista realizmus, noha valójában sohasem eresztett gyökeret az itteni képzőművészetben, a kétségtelenül művészi értékkel is bíró két emlékmű jelenléte miatt sokáig gátolja az itteni szobrászok érvényesülését a legmaradandóbb és leghatásosabb művek, az emlékműszobrászat terén.

Az 1952-ben a palicsi Bácska Galériában megrendezett kiállításon csupán négy szobrász, Almási Gábor, a néhai Tóth József, a Belgrádban élő Fekete József dekoratív szobrász művei s mintegy „erősítésként” a csáktornyai Bezerédy (Lajos) Lujo terrakottái szerepelnek. A szervezők nyilván nem ismerték Husvéth Lajos kiváló, a vajdasági szobrászat-

Almási Gábor: Bika, 1962

ban egyedülálló állatszobrait, ezért csupán festményeit állították ki. Baranyi és a korábbi időszak többi művésze hiányzott.

Az 1952-ben egymás után létesülő művésztelepek sokáig nem tudnak feltételeket biztosítani a szobrászok munkájához, habár a résztvevők között őket is ott találjuk.

A szobrászat mostoha körülményei ellenére, tanulmányai befejeztével 1953-ban visszatért a Vajdaságba Jovan Soldatović, és vele az itteni szobrászatnak új fejezete kezdődik.

A felszabadulás tizedik évfordulóján, 1954-ben Újvidéken megrendezett tárlaton részt vesz Ivanka Acin-Perović, Almási Gábor, Ana Bešlić, Stevan Bodnarov, Glid Nándor, Radmila Graovac, Slavka Petrović-Sredović, Jovan Soldatović és Aleksandar Zarin. Mellettük önálló vagy csoportos kiállításokon jelen van még Stefan Dukić (önálló kiállítás Banatsko Karađordevón, 1952-ben) és Božidar Jovović neve is (Pancsova, 1954). Jelentkezik Kalmár Ferenc is, s a művésztelepen hamarosan Zoran Petrović is rátalál saját kifejezési módjára. Ugyanabban az évben fejezi be tanulmányait Oto Logo, Matija Vuković pedig első önálló tárlatával hívja fel a figyelmet sajátos hangvételű alkotásaira.

Ugyanekkorra esik Olga Jevrić első absztrakt kísérlete. Toma Rosandić Mesterműhelyének tagjai pedig, köztük Jovan Soldatović és Ana

Bešlić, már a modern európai plasztika folyamatait követik. Ne feledjük, 1955-ben nyílik meg Henry Moore belgrádi kiállítása, amely felkavarja a hazai szobrászműtermek hangulatát. Az emlékinű jellegű, szocialista beütésű szobrászat — amely kötelezően szerepelt a művészeti iskolák tananyagában is — egyszerre ellenszenvet kiváltó, üres retorikává változott. Főleg a fiatalabb szobrászok érezték, mennyire semmitmondóak „bombavetőik”, „sebesültjeik”, „munkásaik”, sőt még az „egészséges és haladó szellemű” leányok aktjai is. A témaválasztásban korlátozott művészek a dogma burkát a felületeknek, a külsőnek a megmunkálásával igyekeztek áttörni.

S mi változott még? Az agyagban megmaradt nyom, amelyet leggyakrabban csupán a gipszöntvény őrzött meg, kétségtelenül a mozdulat egy pillanatának a megörökltéséről, az alkotói szándék és az engedelmes anyag dialógusáról tanúskodik. A koponya szilárd részeinek a tenyér egyetlen simításával történő „kihúzása”, az arc lágy részeinek az elővarázsolása, a hajnak mintegy „hanyag” megmintázása, és a formázás sok más fogása, amely nem „gyötri” az anyagot, hanem kiemeli annak sajátosságait, és meghagyja a kivitelezés számos jegyét. Szobrászaink kezdik a taktilis érték esztétikai jelentőségét a megadott téma fölé helyezni. A szenzibilitásnak az anyagba lehelt „topográfiai térképeivel” az alkotók a saját kifejezőmódjuk felismerhetőségére törek-szenek, mindegyik a maga módján fedezi fel az anyagnak életet adó feszültséget, tömörséget, lüktetést — a forma és az anyag autentikus életét.

A formának a belső feszültségből történő háttérbe szorításával a felismerhetőség követelményén esik csorba. A forma tapintással, s nem csupán vizuálisan történő értelmezésével a szobrászok „visszatértek” a művészi valóság mindent átfogó felismeréséhez, belső törvényszerűségeihez, humánus tartalmaihoz, s az embernek az arányok, a harmónia, a jelképes asszociáció, az expresszió és a mágikus jelentések utáni örök vágyakozásához, az egyéni sajátosságok alkotó kifejezésének szabadságához. Saját érzékenységük autochton felülvizsgálatával az itteni szobrászok is az időszertű nemzetközi történések áramlásába kerültek.

A vajdaságiak, akik tanúi voltak a hagyományos és a modern szobrászat közötti átmenetnek, tanulmányaikat többnyire Belgrádban végezték. Az akadémiaira a szabadság megismételhetetlen légköréből jöttek, rejtett útravalóként gyermekkori élményeiket, a háború emlékét vagy az átélt szörnyűségek fájó sebeit, de ugyanakkor a művésznek a jövő társadalmában betöltött szerepéről kialakított lelkes elképzeléseiket hozták magukkal. Mélyen átélve a szabadság jelentőségét, a szocializmus művészetét nem azonosították a művészet szocialista realizmusával. A társadalmi-politikai események úgy alakultak, hogy a művészet dogmatikus korszaka éppen tanulmányaik befejezésével esik egybe. Ana Bešlić, Glid Nándor, Jovan Soldatović és Aleksandar Zarin nem sokáig tanult e dogmák nyomása alatt, s — szerencséjükre — már nem volt alkalmuk

behódolni az akkori csábító nagy megrendeléseknek sem. Úgyszólván érintetlenül sikerült megőrizniük egyéni szenzibilitásuk ihlető forrásait. Opusukban jelentéktelen a hagyományosan antropomorf művek felületi megmunkálásának önigazolási görcse, amely az ötvenes évek elejére volt jellemző. Ők már tiszta lappal léphettek az új szobrászat szigetére.

KARTAG Nándor fordítása

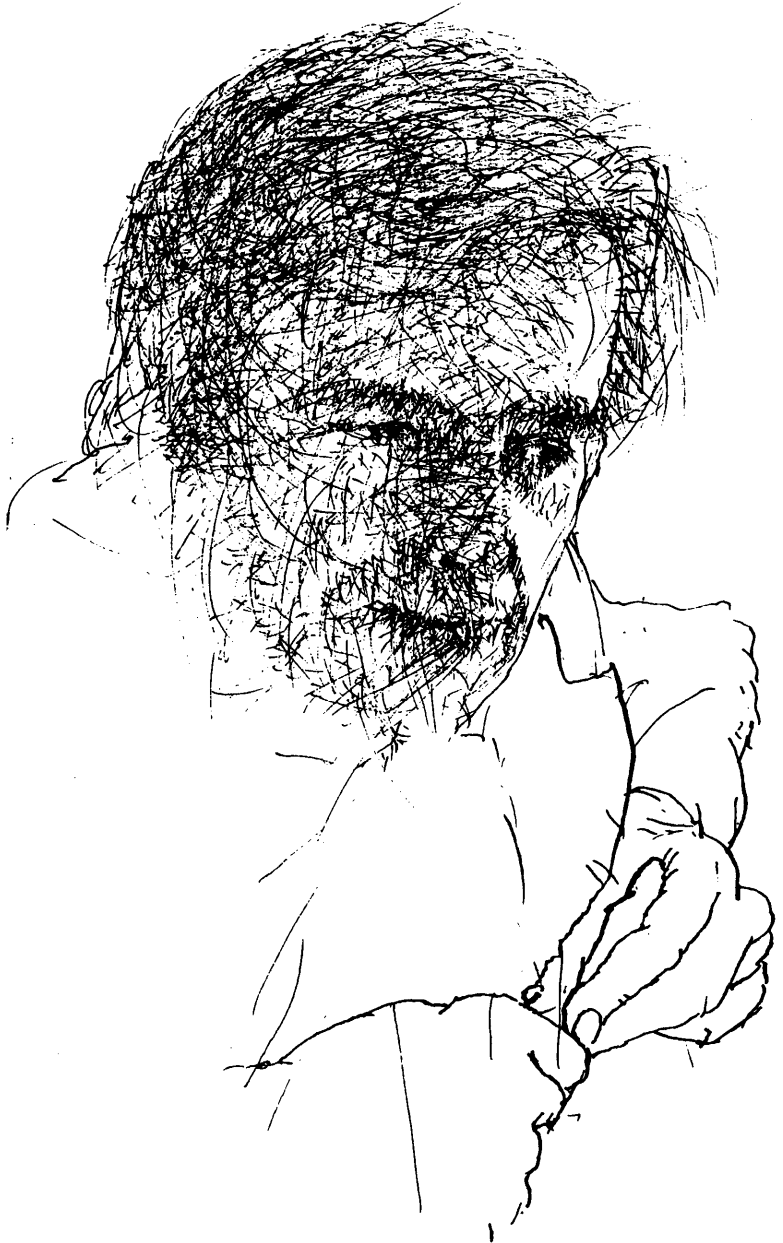
(Folytatjuk)

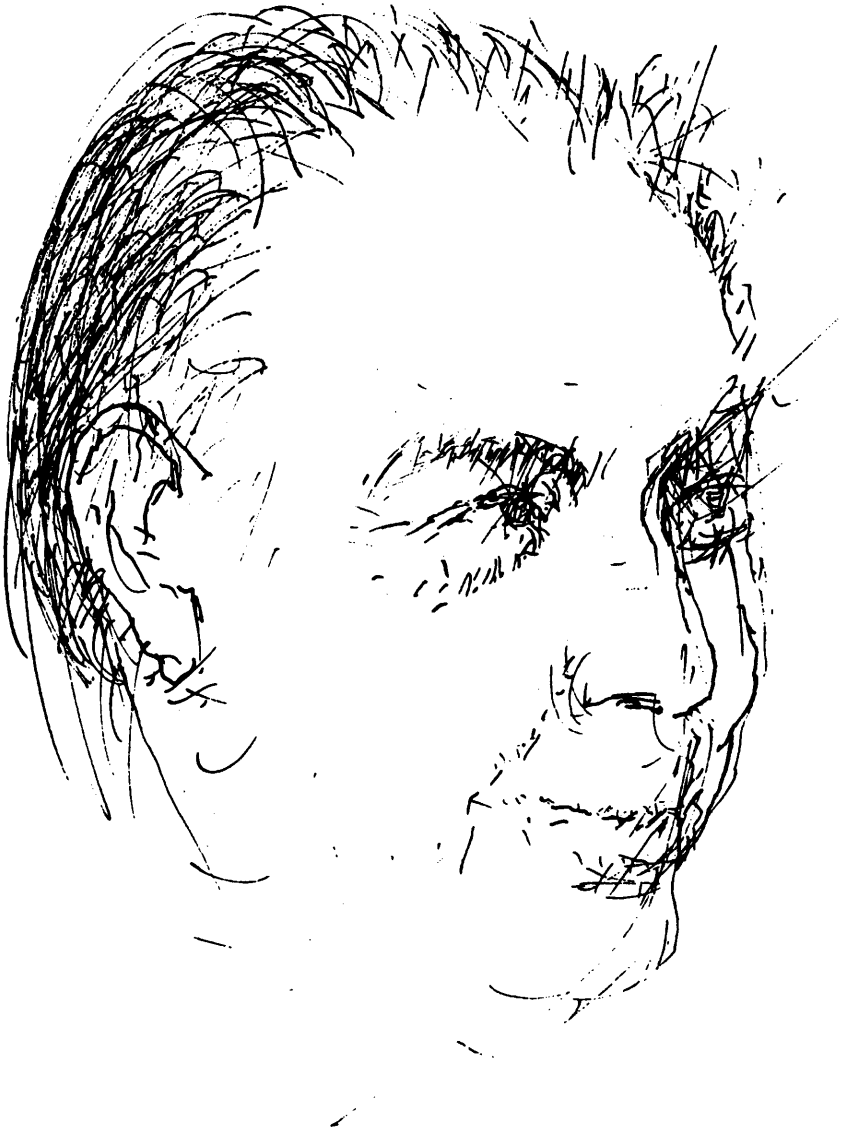
ÍRÓPORTRÉK

SZAJKÓ ISTVÁN RAJZAI

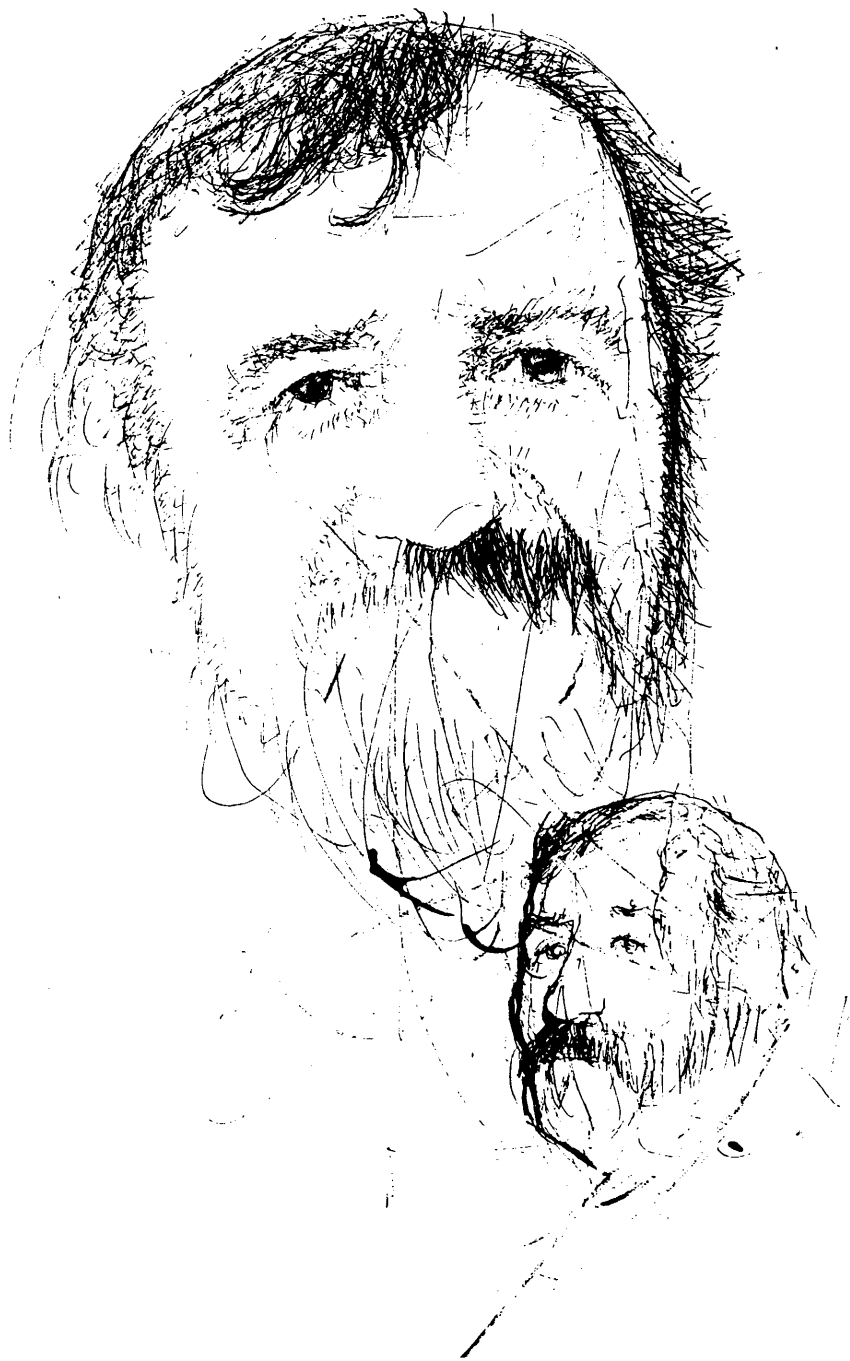
**ÁCS KÁROLY
BÁNYAI JÁNOS
BORI IMRE
BOSNYÁK ISTVÁN
BRASNYÓ ISTVÁN
DOMONKOS ISTVÁN
FEHÉR FERENC
FEHÉR KÁLMÁN
GION NÁNDOR
KONCZ ISTVÁN
KOPECZKY LÁSZLÓ
TOLNAI OTTÓ**

SMITH

Amirhossein

JEGYZET A PORTRÉKHOZ

Elöttem kitergetve Szajkó István jugoszláviai magyar írókról készített portrészorozata. Nézegetem őket napok óta, és mindinkább zavarban vagyok. Bármennyire is kényelmes volna: ezeket a rajzokat egyszerűen lehetetlen egyetlen minősítő jelzővel összefoglalni. A rajzok ugyanis mind határozottabban két táborba húznak. Az egyikbe a „szajkós” rajzok sorakoznak fel, s ezek a szívemhez nőttek. A másik táborral nem tudok mit kezdeni. Ezek az „ismeretlen” Szajkó rajzai, aki persze nem a szó köznapi értelmében ismeretlen. De valahogy megszoktuk, hogy a festészetben Szajkónak minden sikerül. Vagy majdnem minden. Ne kerteljünk: Szajkó viszonylag gyorsan óriási lépéselőnyre tett szert nemzedékével szemben. Gyorsan s előítéletektől mentesen, szinte magától értetődő természetességgel tanulta meg azt, amit mások lassan, éveken keresztül tanultak el, esetleg jöttek rá maguktól. Tudott és mert egyszerűsíteni, s furcsa hangulatú, letisztult képekkel lepte meg a közönséget, s férközött kegyeibe. Ezért meglepők azok a „nem szajkós” rajzok, amelyeken egy-egy arc szinte naturalista kidolgozásával annak megfogalmazására vagy éppenséggel szép megmunkálására törekedve kudarcot vall. Meglepők, mondom, mert sikertelenek, mert van közöttük egyértelmű melléfogás, de mindamellett — furcsamód — nem kiábrándítóak. Inkább erősítik amazok hitelét. Ebben a különös kettősségben keresendő ennek a portrészorozatnak a kulcsa, amellyel egyrészt a tetszetős, dekoratív, könnyed ábrázoláshoz hajlik, másrészt az indulatoktól, kölcsönhatásoktól sem mentes, lélekláttató megfogalmazáshoz. Ahol csak lerajzolta az alakot, de nem alkotott a portréval egyenértékű, öntörvényű kompozíciót, ott, ahol nem tudta saját magát is „meglátni” a másikban, ahol csak a képet kereste, nem az egyént, ott igyekezett kibontakozás nélküli vívódás maradni. A másik oldalon viszont itt van ez az alig több mint fél tucat portré, amelyeken megkapó, megdöbbenő, a másik ember teremtő átélése. Ezek azok, amelyekről valóban azt érzem, „meg kell írni őket”, s azt is tudom, hogy ez nálam lassú és körülményes munka. Mégis egyre sürgetőbbben és határozottabban ve-

tődött fel bennem a kérdés: hogyan s mit mondjak ezekről a rajzokról? Mi az, ami emlékezetesekké, igazakká teszi őket? Bőngészem az idevágó irodalmat, többnyire kitűnő művészettörténészek munkáit, s közben megkísérlem mindezt a magam tapasztalataival is tetézni — talán így megteremtődik az a többszólamú hangulat, amely e rajzok sajátja, amelynek alakját Szajkó rajzai képezik, de amelyet ugyanakkor a megörökített írók személye, a kor, az adott pillanat is gazdagít.

Tudom, csak a mű érdekes, csak az számít, egyéb körülmények legfeljebb az alkotás lélektana miatt lehetnek érdekeseek, végső soron a művön nem segítenek, nem is rontanak. Mégis legsikerültebb portréi éppen azok, ahol ez a lélektani mozzanat válik hangsúlyossá, ahol (itt nyilván szerepet játszik a személyes ismeretség is) megkísérli az embert belülről meglesni, s amennyiben ez sikerül, úgy a jellemeket kevéssel, ám feledhetetlenül varázsolja papírra. Ilyenkor eszközei a kifejezés szolgálatába szegődnek, szálkás vonalkái többé nem öncélúak, nem önmagukért vannak, hanem meggyőzően közvetítik a megformált személy jellemét. Hogy ezt megértsük, ahhoz Szajkó vonalainak „élettanát” kellene megközelíteni. Szalay Lajos mondta egy ízben, hogy „a rajz igyekszik drámai módon részt venni abban, amit mutat, a vonalaknak eszerint nincsen okuk arra, hogy ábrázoljanak, hiszen ők maguk a cselekvés”. Végső soron, leegyszerűsítve, a szóban forgó portrékat is ezek a „cselekvő, ragozható” vonalak teszik könnyedekké, igazakká. Nem egyetlenes rajzok ezek, izgalmi csomópontokra bomlanak, s ugyanazt a rajzot többfajta természetű vonalhól álló „érzelmi rács” hatja át, fokozza, tompítja vagy éppenséggel semmisíti meg. Egyetlen emberről több rajzot készít, többféle megközelítéssel, olykor egyetlen lapon is többször látjuk ugyanazt a témát. Ezekben az esetekben egészen nyilvánvaló, hogy nem a téma az elsődleges, mert akkor azonos hangulatú, egyazon intenzitású rajzok keletkeztek volna, hanem a létrehozás, a megvalósítás izgalma. Vonalai nagy tömbökbe, csomókba fogják össze a látványt, fénytelen és fényes, koromló és átlátszóan tiszta felületeket szöve egymásba. A vonal így Szajkó vonala is, bármit rajzoljon, egyúttal a mozgásról, a vonalat húzó kéz mozgásáról is tudósít, s ennek lendületével tölti meg a rajzot. Érdekesmód, ha csak a vonalakat, ezek milyenségét, „cselekvőképességét” vesszük szemügyre, akkor is kiválik az elején „szajkós-nak” nevezett rajzok tábora. Ezeken látszik, hogy éberén figyelte vonalait, s míg egyfelől a rajzoló kéz szabad lendülete maradéktalanul érvényesül, másfelől a toll véletlenszerű játékán úrrá lesz a tudás. Ugyanakkor a vonalak vonulásán túl a modellt is figyelte, s ez a

nagy figyelem eredményezte a legszebb, jegyzetszerű, ám mégis befejezett egésznek ható portrékat. Amire Szajkó figyel, ami megragadja, legyen az egy jellegzetes fejtartás, egy szempár, kéz, bármi, azt kiszakítja a környezetéből, s jellegzetes, szálkás vonalival szinte körül-drótozza, könnyedén, egyöntetű pókhálóvékonysággal. Itt tetten érhető Szajkó vonalainak egyik megkülönböztető jegye: vonalai, „szálkái” legsikerültebb munkáinak soha nem az arc, a kéz, a váll formáira ülnek rá, nem nyomják azt, inkább valami mozgást sugallnak. Külön figyelmet érdemel e rajzok befejezése is: egyszerűen abbahagyja őket, csak annyit rajzol ki, amennyi elengedhetetlenül szükséges. Hogy ennek az „abbahagyásnak” mekkora ereje van, az éppen azokat a rajzokat szemlélve válik nyilvánvalóvá, ahol ezt nem tette meg, ahol végigvitte aprólékos vonaljátékait, s eredményként súlyos, élettelen tömeget kapott. „Abbahagyásos” módszeréből adódóan fontos szerep jut a fehér felületeknek, e portréknál részt kér és kap a papír fehérsége is. A bokrosodó, nyugtalanul cikázó, fejformát alakító vonalugbancok mellett a fehér felületek nyugalmat sugároznak, kiegyenlítik a feszültséget. Emberei ezáltal nem maradnak pusztán emberalakú formajátékok, hanem léttel telítődnek.

Ezúttal a sikerültebb íróportrékat közöljük. Szép és értelmes munka lenne tovább folytatni ezt a sorozatot. Számomra például azért, hogy lopva tovább figyelhessem Szajkó színeváltozásait, ahogy papírra veti, megformálja, átéli alakjait, továbbá azért, hogy újabb portrékat lássak, olyanokat, amelyeken az embernek sorsa, múltja van, s akivel csendes, szavak nélküli beszéddel el lehet beszélgetni.

P. NÁRAY Éva

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

TÁVOZÓBAN

Podolszki József: *At*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

Ki ne emlékezne a nyolcvanas évek első felére, amikor Podolszki József csaknem egész literatúránknak hadat üzent? A valóságirodalom által pontosan soha le nem írt eszménye nevében előbb a *Hidat* rohamozta meg, később az *Új Szimposionnal* hadakozott, s amúgy menet közben egyéneket is megperzselt, kikről feltételezte, hogy céljait keresztetik. Olyan időszak volt ez, melyben átmenetileg összes szellemi energiáját kifelé irányította, abban a reményben, hogy irodalmunk megújulásáért vívott, végsőkig kiélezett harca meghozza majd lelkének annyira vágyott egyensúlyát. Nem tudni, meddig tartózkodhatott volna a kizárólagosság térségén, annyi azonban bizonyos, hogy az évtized derekán a közeli elmúlás élménye mélyreható változásokat gerjesztett eszmélkedésében. Rájött, hogy a középpontban levés jóre délibáb csupán, hiszen létünket és cselekedeteinket a teljes viszonylagosság határozza meg. A létbeli kiszolgáltatottság vált alapvető élménvvé, az a fajta mulandóságtudat, melyet Marcus Aurelius, a jóemlékezetű római császár így fogalmazott meg évszázadokkal ezelőtt: „Arasznyi az ember élete, arasznyi az a földzug, ahol él, de arasznyi a legtovább fennmaradó hírnév is. Hiszen a hírnevet gyorsan pusztuló emberféreg egymást felváltó nemzedékei hordozzák, ezek pedig még önmagukat sem ismerik, nemhogy arról tudnának, aki már régen meghalt.”

S az egyetemes idő áramában Podolszki József egy másik fontos mozanatra is ráértett. Arra nevezetesen, hogy az emberiség, minden felhalmozott tudása s költők által fennen hirdetett nagysága ellenére, végső fokon önmagukra utalt egyedek szomorú összessége csupán, melyet véletlenül sem szabad egyoldalúan megalázókra és megalázottakra bontani. „Vérzik és sebez, ami él” — írja egyik szép prózaverseben Sinkó Ervin, s a jelek szerint rövid élete alkonyán Podolszki József is mélyen átélte ennek a ténynek lelket könnyítő dialektikáját. Ha nem sokkal korábban még úgy találta, hogy mindennapi csatározásai során környezete már-már összeesküvésszerűen ellene van, s épp ezért abszolútizálnia kell tulajdon igazságait, most, a határmezsgyén, honnan már se visszafelé, se

előre nem kínálkozott számára út, fokról fokra fölszabadította gondolatvilágát, s olyan hangulatoknak, érzelmeknek is áldozni kívánt, melyeket azelőtt avítottaknak, meghaladtaknak, értelmetleneknek vélt.

Ez a folyamat, amely természetesen nem egyenes vonalú és nem töretlen ívű, jól megfigyelhető *Át* címen megjelent posztumusz kötetében. Bár versei zömét nem keltezte, valószínűnek látszik, hogy a kézirat kiadásakor a válogató Tari István az időrendiség elvét is szem előtt tartotta. A ciklusok egymásutánja ugyanis arról tanúskodik, hogy a költő a külsőleges, részben még szerepvállaló tájékozódás felől indul, s csak átmenetek után érkezik el a bensőséges kivételes pillanataiig. A laza, prózába hajló kötetnyitó vers még a külvilág aktív visszajelzését igényli, akár a *Vigasztalan* című ciklus, ám ebben már újabb élményeinek fragmentumai is megfigyelhetők. Hosszú versmondásokat görgetve, itt még mindig mesél, még mindig helyzetének koordinátáit jelöli meg, a „nincs-már-menedék napok” léghuzatában azonban az ígéretek semmis voltát is pontosan érzékeli, s József Attilára emlékeztető módon könyököl a „múló világmindenség ablakába”.

A nagyobb fokú elszakadás jelzereit a *Honkeresőben* kínálja. Ebben a ciklusban Podolszki, annak ellenére, hogy nosztalgikusan a „szintén megalázottak” együttérzésére számít eléggé egyoldalúan, már a „semmibe hulló szavak” fölött is eltöpreng, s az „összeroskadt régi vágyak” kopár tájain a „szavakon túli mozdulat” egyetlen bizonyosságát szeretné elérni, mi több, az „összevissza beszélés” hálójában önnön vétkeivel is szembenéz. Fogyóban, leépülőben vannak immár költői eszközei, tudata a legbelső körökig hátrál vissza, paradox módon mégis épp ez a befelé tartás eredményezi a kötet maradandónak látszó, hordalékmentes verseit.

E tekintetben mindenekelőtt mediterrán dalai érdemelnek figyelmet, melyek végsőkéig fokozódó szorongásból sarjadtak. Szorongott, mert távol került az egyébként nem sokra becsült szülőföldtől, s attól a néhány embertől, akit még szeretett, szorongott, mert a tengermellék, bármennyire vonzotta is, mégiscsak ottani gyökértelenségét tudatosította, s végül szorongott, mert a világbeli hontalanság után már a létbeli hontalanság napjait is élte. Tovább nem súlyosodható terheket cipelt, ám ennek ellenére a ciklusban mégsem a „haj nekem” búbanat változatait állította elő. Ellenkezőleg, minden szellemi erejét összeszedve, a hűvös, mértéktartó szemléldésre hagyatkozott, s így a dalok nagy hatásfokát valójában a sorok mögött lappangó, ki nem mondott érzelmek biztosítják. „Erre lent tavasz van. / Igaz nem rügyeznek a fák, / de hát miért is sietnének az örökzöld fenyők, / s miért akarnának az ősi pálmák ' teherbe esni épp a tavasztól: / előttük nyitott a világ” — írja már az első dalban, s ez a rejtőzködő, finom elégikusság az egész ciklust áthatja. A mediterrán világ el nem mosható azonossága, az egymáshoz ütdő fahasábok döntése, a tenger örökös zúgásának rekedt harangszava egyaránt a lírai én teljes idegenségét, távolletését, már-már túljutottságát emeli ki, mégpedig a kiváltó okok és következményeik közvetlen feltárása nélkül

Ennek jelentőségét akkor érzékelhetjük, ha a *Mediterrán dalok* után pl. a *Magas szeleken* című versig lapozunk előre, melyet így indít a költő: „Itt reszketek a világmindenségben / és sírok is / mint kinek / nincs más fegyvere / saját elpergő könnyein kívül”. Meghökkenítő sorok, kétségkívül, kiváltképp ha olvasásuk alatt Podolszki József pályájára is asszociálunk, a túl erős fényben fürdő helyzetkép azonban mégis kevesebbet mond, mint azok a versei, melyekben úgyszintén a világmindenségben vacog, és úgyszintén sír, csak éppen láthatatlanul.

Nem tudok szabadulni a gondolatától, hogy költői tehetségét Podolszki József akkor bonthatta volna ki igazán, még több maradandó verset hozva létre, ha azok az élmények és felismerések, melyek alkotómunkássága utolsó periódusát gazdagítják, már korábban lírája felhajtó erejét képezhettek volna. Ha szellemileg előbb élte volna meg mindazt, amit utóbb a kényszer lobbantott föl nála — nem hagyva időt a kiteljesedésre. Ettől függetlenül nyilvánvaló, hogy posztumusz kötetét nem halála szépti meg, hanem amit a halál ellenében felmutatott.

UTASI Csaba

KULTÚRHUMORESZKEK

Vukovics Géza: *Varázsszem*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

Tudom, nem kevesen vagyunk, kik még középiskolás diákként vagy egyetemistaként a Varázsszettel kezdtük a vasárnapi Magyar Szó olvasását. S jóleső olvasmányemlékként raktározódtak el bennünk Vukovics Géza tárcái, melyeknek nem témáit jegyeztük meg, nem tartalmuk maradt meg bennünk, ezt másnap vagy egy hét múlva már elfelejtettük, hanem érdekes kultúrhisztóriai adatait szerettük, meg a szellemességét, friss nyelvét. Éreztük, nem mély írások, illetve csupán annyira mélyek, amennyire a hírlapírás jellege és természete megkívánja és megengedi. Művelt, okos csevegést folytatott Vukovics Géza olvasóival. Írásait frissítőnek tekintettük, mint a reggeli kávé a félig átaludt éjszaka után, vagy egy korsó csapolt hideg sört a nyári melegben. Élveztük. Kellemes, szórakoztató és hasznos is volt olvasni a Varázsszemet, mert valami apróságot mindig lehetett tanulni belőle, ha mást nem, hát egy ismeretlen szerzőre vagy műre hívta fel a figyelmünket. Jócskán más időket élünk ma, keményebbeket, nehezebbeket, az újság is változott, egyre ritkábbak a Varázsszemhez hasonló „színes” írások, szellemes cikkek a lap(ok)ban. A mai fiatal olvasók, s nemcsak a fiatalok, nem igénylik őket. Vagy inkább arról van szó, hogy nincs, aki ilyeneket írna?

Vukovics Géza „varázsszemével” folytatója lett a legjobb magyar hírlapi hagyománynak, amelynek szerves része volt az első világháború előtti és a két háború közötti itteni magyar sajtó (Milkó Izidor, Braun

Henrik, Fenyves Ferenc és mások), és amelynek a második háború utáni rangos művelői között Majtényi Mihály, Debreczeni József és Herceg János nevét kell idézni. Ebbe a sorba tartoznak Vukovics írásai is, melyekből a szerző — 1955 és 1985 között — mintegy százat válogatott kötetbe. Az évekre lebontott statisztika nem feltétlenül megbízható ugyan, de mégis kiderül belőle, hogy hatvanegyes és hatvanhat között írta Vukovics Géza a legtöbb olyan tárcáját, amelyeket kötetében is méltónak tartott kiadni. De — merül fel rendre az efféle válogatások kapcsán a kérdés — vajon minden újraközölt írás valóban kötetbe való, s vajon az egész válogatás képes felidézni, újratemeteni a mai olvasó számára az egykori újságolvasók élményét, lelkesedését? Részben képes, bár ezt nálamnál jobban tudhatja, aki most találkozik először az egykori Varázsszem írásaival. Számomra mindenesetre részben visszatér az egykori élmény. Azért csak részben, mert időközben én (is) változtam, mást keresek az újságban, másként olvasom a Magyar Szót. S talán azért is, mert a válogatást nem tartom a legszerencsésebbnek. Igaz, hogy szerény előszavában a szerző, ki mintha elnézést kérne, hogy mint holmi csökönyös könyvvigéc, vagy porszívóügynök ismét bekopog s attól tart, hogy kiutasítják, igyekszik gyors műfaji eligazítást és némi önjellemzést adni, mondván, hogy a tárca az ő igazi területe, amit a lelkes felfedező „vakbuzgóságával” hódított meg azzal, hogy válogatás nélkül írt „színházról, mozirol, zenéről, képzőművészetről, irodalomról”. De nemcsak erről, hanem „a világproblémákról” s „a helyi szemtelésről”, nemkülönben „rengeteg ülésről, állásról, azaz foglalkozásról, fekvésről, mármint a vasúti hálókocsikról” — valóban mindenről és bármiről. S ez látszik is a könyvből, bár meg kell jegyezni, hogy nem szolgál a válogatás előnyére. Vukovics Géza igazi varázsszem-témái a színház, zene, irodalom, képzőművészet, akkor igazán élvezetes, amikor nem ő találja ki a poéneket, hanem láncba rendezve nyújtja át őket olvasmányjaiból, amikor óriási ismeretanyagát mazsoláztatja elénk. Szigorúbb tematikai válogatás, csak művészeti tárgyú írások gyűjteménye nemcsak tárgy szerint tenné egységesebbé a kötetet, hanem a tárcák színvonala tekintetében is. Mondtam, élvezettel olvastuk, de gyorsan is feleedtük a Magyar Szó-beli Varázsszem rovat írásait, amelyek úgy raktározódtak emlékezetemben, mint — a fogalom legjobb értelmében vett — kultúrhumoreszkek, a könyv viszont vegyesebb az emléknél. Ettől függetlenül azonban a kötet alapcéljának teljes mértékben megfelel: olvasmányos, szórakoztató és hasznos. Publicisztikánk élvezetes és fontos vonulata Vukovics Géza *Varázsszem*-kötete.

GEROLD László

„KALLÓDNUNK HOL OLTALMAS”

Marsall László: *Egy világ mintája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987

Marsall László hozzánk eljutott legújabb verseskötetének egyik leg-reprezentánsabb verse, pillanatnyi költészetképét leghívebben visszaadó tükre a kötetnyitó költemény: a *Ballada békeidőben*, mely egyben verscikluscím is. A verskép is jellegzetesen marsalli: lélegzetelállítóan hosszú költemény, látszólag szabadon alakuló sorokkal, versszakokkal, a költemény belső tere azonban szigorúan szerkesztett: a vers gondolati középpontjai, fókuszai gyűjtik egybe s lövellik ki a széttartó sugarakat, miközben a gondolat — az olvasó is — a közelítés—távolítás e belső törvénye szerint oszcillál. S ez a folyamat, ez a lüktetés olykor a vers határain is túlnő. A ciklus kezdőversei immár a vers medréből kilépve egymással dialogizálnak, motívumokat visznek tovább, idézeteket görgetnek, vándoroltatnak. Ahogyan a szerző is vallja kötete fülszövegében: „Maguk a lapok — versek — vonzzák vagy taszítják egymást, szomszédok akarnak lenni vagy más vonzódásokhoz igazodva, messi kerülni egymástól.” Ez a vonzás, ez a kohézió itt, a kötet legelején a legerőteljesebb, hogy miután stabilizálódnak e nem mindennapi és megszokott költői világ impressziói, kételyei, motívumai, nyelvi és metrikai szabályszerűségei, e *formális* kohézió megszűnjön, s a *lényegi* jegyek szintjén kösse-gyűjtse egybe a költeményeket. Széttartó erőket legyőző látványos kötődés, majd látszólagos szétszóródás, amely mögött a lényegi jegyek összetartó erejének búvópatakait véljük felfedezni — ez lehetne az *Egy világ mintája* c. verseskötet sémája.

Az említett kötetkezdő vers átmenet is, híd is Marsall előbbi kötetei s a mostani között. A Marsall eddigi költői útját felmérő ismertetés (*A magyar irodalom története 1945—1975*) a „dolgok és helyzetek állandó köznapi ismétlődését” említi mint verstémát, s költői élményt. S íme a vers első sorai: „A szemközti ház legszélső ablakában / hetek évek évszázadok óta / estente valaki / a villanyt eloltja a zsalut kitarja / a zsalut kitarom a villanyt eloltom / és lessük egymást mint két tanyaház / órákig a sötétben.” E gépies mozdulatok szinte végtelenné tágítása visszhangzik tovább a versen, s ami az első versszakban csupán egy benyomás állandósítása, a másodikban már levont következtetésként, értékelésként hangzik: „Sajgató könyöklés zsibbasztó álldogálás / órák évek évszázadok óta.” Ha a vers legelején az észleletet fedezzük fel, a következő lépésben már a képzeletet (vagy képzelgés:) kell elkönyvelnünk („Mozdulatlan fehérség amott / kézfej? hóban madárnyom? / holdas halánték? japánliliom?”), majd a harmadik versszakban e kettő együtt egy végsőkéig egyszerű, de szép képben — most már vízióban — összegeződik: „És lassan megnövök mint távcsőben a hold.” S nyomban követi a drámai fordulat is: „Mutatóujjamat begörbítem / és meg-

húzom a ravaszt.” Váratlan „fénykitörés” (a vers egy másik pontján: „fényerekció”) felel erre, egyszavas vesssorként, vakítóan egy szóba-képbe sűrítve e „belső” fény kigyulladásának pillanatát. E belső fények azonban szigetfények, önmagunkba zárulásunk fényjelei: „A zsalut berántja a zsalut bezárom / minden fényeknek elalvása / Világ-sötétség itt és amott.” A bezárulás utáni apokaliptikus világ-sötétséghez az elköltözés-motívum járul, s felzeng az „isa por és chomu...” ó-magyar szólama, hogy terek, évszázadok átlóit húzza meg a versben. S közben a végzet-szerűséget is hangsúlyozza. De újabb váltás s az elvárásokhoz képest meglepetésszerű mozzanat következik: „Lehasalok a salátás fal tövében, kúszom / japánliliom-sor széles levelei alatt. / Lépcsőfeljáró kőkorlátja —, / két baluszter között kilesek.” A vers elején elhangzott „lessük egymást” visszhangja itt a „kúszom” s a „kilesek”, s a lentről, a salátás fal tövéből, a békaperspektívából szemlélt világ is hasonló látványt nyújt, mint az előbbi madártávlatból (megint a villanykörtevel a középpontban): „tűlfőlől meztelen villanykörte, / a hadak után valahogy itt maradt, / csigásra kovácsolt lámpavasról csüngő. / Légyfogó-sárga derengésben ott ül / a soha meg nem ismerhető föl- s eltűnő / embernek álcázott Ő, a mindig valaki Más, / a mindig átváltozó név, év és adat, / ott ül a férfarnyi vadász-széken, Ő, / a soha nem tudni kihez beszélő.”

Ezekben a sorokban — ezért idéztük terjedelmesen — az egész marsalli költészet természetrajza tetten érhető. Közel és távol, tér és idő zsugorodása—tágulása, a tapintható és elvont, s mindez a marsalli képjellegzetes megvilágításában: „légyfogó-sárga derengésben”. Az utolsó versszakban azután az egész vers orkesztrációját halljuk, motívumai újrafogalmazódnak, egyféle „ösegésszé” állnak össze, hogy a vers kozmikus kitágulásai után nyugvópontra jusson, s a látvány is (mily furcsa módon!) az „egyszál japánliliom” parányi pontján állapodjon meg. Közben idézetek, „beszédék” lengik be a verset, színjátékszerűen feléled a vers elején rögzített „zsalus” játék, lényegtelen, megválaszolhatatlan, szándékosan prófétikus kérdések cikáznak, széttartó válaszok, közhelyek, „ünnepélyes” és idegen szófordulatok sorjáznak. Balladás intonációban — a balladából ismert homállyal, kihagyásokkal, szaggatottsággal —, s persze epikummal és drámával telítetten. Egy zengő, polifon szóáradat ez, mely korokat, időket elegyít, s ehhez idomul a stílus is, mely e beszédeket szüntelenül váltakozó „nyelv”-be önti. Ez az idézőjeles beszéd azután a kötet egészen végigvonul.

Még egy lényeges tanulsággal szolgál e költemény: a személyiség áttűnései Marsall egész költészetét áthatják. Ezek az áttűnések a kötet egyik kritikusanak szavaival élve egyben „szereplehetőségek” (Csordás Gábor), de „kettősség-motívumok” is, a „szubjektumszivargás” (uő.) képzetei. A személyiség ugyanis végtelen e Marsall-versek logikája szerint; megkettőződik/-sokszorozódik, tárgyiasul, személyt cserél, szereppé lesz. Akár Füst Milán szigorúan idézőjelek közé képzelt egyes szám első

személyű verseire is gondolhatunk, bár Marsall e tekintetben szélesebb skálán építkezik.

Akár a formálisan, szó szerint is ismétlődő, kiüresedett mozdulatok ismétlésében, akár a személyiség tárgyasulásában, önmagától elválásában az elidegenedés szímtómáira kell ismernünk. Az „öt-földrés-ujjas / lyukakesztyűs világban”, a „kallódnunk hol oltalmas”, a „hirtelen elárulás” szólamai visszhangozzák e gondolatot tovább, vagy az „oly egyedül / a macskaszagú homályban... oly igen egyedül, / hogy már csak a Világ Világossága, / óriási izzó csillag rám-roskadása” stb. S e kallódás egy kitágított, kozmikus űrben megy végbe, mely nemcsak térbeli szempontból végeláthatatlan, de időtlen is. Az időtlenségnek azonban egy jellegzetes kategóriájával van dolgunk: Marsall versei úgy időtlenek, ahogyan Nemes Nagy Ágnes szobrai, kövei, fáai: hogy közben évszázadok, évezredek robogtak át rajtuk viharokkal. Egy olyan verstér ez, egy olyan „New-Kukutyin” (a maga fintoraival!), amelyben akár egy versen belül is ott üget Borsszem Vitéz, a Habsburgok, Bálint úr, Bornemissa Gergő, török, talján, Windischgrätz, Bela Bartok (így!), Szent László, Toldi Miklós stb. Az idők szájai lengnek itt, amelyek között a költő összefüggéseket keres: kötöz, válogat, rendszerez — felfedez: tárgyakat, melyek időket kötnek össze (többnyire a gyermekkort a mával), történelmi és egzisztenciális összefüggéseket (mivel a „a Létek mind kozmikus börtönök”). De Marsall nemcsak motívumokat, szimbólumokat, személyeket sorakoztat fel, állít egymás mellé. Dallamok, refrének, frázisok hangzanak fel az „einstein világdemizsonban”, különféle nyelvi formák (kihalt igemódok, igeidők, nominális formák), nyelvek (ómagyar, latin, olasz, angol), vándorló, beépített sorok, egyéni szóelemények keringenek e versvilágban — hol prózai, epikai egyszerűséggel, hol enigmatikusan. S akár az allúziók, a „nyelvek” is idődimenziókat reprezentálnak; nagy „idő-réseket” látunk mögöttünk mi, akik „vagyunk szerteiramló idő / nagyságos utasai”.

Az álom, a képzelés (is) e költészet termőtalaja, s nem véletlen, hogy a vers olykor a szürrealizmus területére lebben. Elegendő egy artézi kút, egy szélmalom, hogy idők, történelmek, nemzedékek éledjenek fel — „barokk ódában” pl. De a groteszk vizeire is eljut e költészet, amikor saját költői eljárását állítja torztükörbe: „Kocsámában rövid rum-toron / húnyt szememben szénlapát / járja máig, kiskan-korom: / rum szén mester, végsősoron / valék fagyos nagykabát.”

S szólani kell Marsall ironiájáról is, amelynek fő forrása maga a nyelv. Úgy tűnik. (s e ponton Esterházy prózájára asszociálunk), minden, ami Marsall költészetében lényegében történik, kimutatható a nyelven is. A nyelv e költészetnek legérzékenyebb membránja. A nyelvi gazdagsága mellett szembeötlő ugyanakkor e versek műfaji gazdagsága is Gyakori a ballada formájú vers, a glossza, a parafrázis, de költőjük ír „régit dalt”, zsolttárt, példázatot, enigmát, „keresztrejtvény”-verset. Sorainak „egy-

másba lengése”, „képlékenysége” azonban mintha visszafogottabb lenne, mint költészetének előbbi stádiumaiban.

Marsall László negyedik kötetének verseiben meglehetősen nagy szövegellenállású költészettel állítja szembe olvasóit. „Mitikus világstruktúrájának” dekodolásához egy sor allúziót, allegóriát, egy sor konnotációt kell megfejtenie, s ezekhez nem minden esetben talál kellő fogódzó. Az *Egy világ mintája* azonban mindenképpen sűrített, kondenzált vers-élményben részesíti az olvasót, még ha olykor enigmatikus megoldásai, idő- és kultúramontázsai próbára teszik is a versről való (egyre lanyhuló) gondolkodását.

HARKAI VASS Éva

A VILÁGREND KÖLTŐJE

Cs. Szabó László: *Shakespeare*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Cs. Szabó László könyve arról győz meg bennünket, hogy nemcsak Shakespeare műveinek, hanem a róla szóló írásoknak az olvasása is gyönyörűséget okozhat. A világrend költője — ahogy Cs. Szabó egyik esszéjének címében nevezi — újabb és újabb elemzőket kényszerít arra, hogy felidézzék a kort, az embert és műveit. A Shakespeare-kutatásoknak vannak koronként változó preferenciái. Az elmúlt néhány évtized kritikai irodalmában két fontos tényező vizsgálata állt előtérben: a drámák emblematikájának és ikonográfiájának a kutatása, valamint a darabok politikai szempontú értelmezése. Ez utóbbi a művek világában és létrejöttében nyomon követhető politikai-történelmi összefüggések rekonstrukcióját és interpretációját végzi el. E munkák olvasása éppúgy szellemi izgalmat jelent, mint az elemzés tárgyát képező műveké — hiszen az interpretációban feltáruló „titkok” mellett a drámák világa is felidéződik. Még akkor is, ha az elemzés egyetlen nézőpontot érvényesít. Cs. Szabó László *Shakespeare*-könyve (melynek legtöbb írása a hatvanas években keletkezett) abban tud mást és részben többet nyújtani a szak tudományos feldolgozásoknál, hogy nem egy-egy aspektust vizsgál, nem a részletekre összpontosít, hanem az egészszel foglalkozik.

Az egészreirányultság ellenére a háromszáz oldalas könyv tulajdonképpen torzó, töredék. Ezt azonban nem a kötet sugallja, hanem a kiadói utószóából tudható meg. Cs. Szabó László azt tervezte, hogy azokról a drámákról, amelyekről addig nem írt, a könyv számára új esszéket készít. Elképzelése az volt, hogy „esszégyűjteményében sikerül majd megmutatnia a Shakespeare-óceán valamiféle viszonylagos teljességét”. A kötetben azonban — a szerző 1984 őszén bekövetkezett halála miatt — már csak egyetlen új dolgozat kerülhetett, a *Szeget szeggel* elemzése. Korábbi esszéiből a könyv számára négyet tudott részben át dolgozni. A kötetben közzétett huszonegy írás 1957 és 1984 között keletkezett, az

előszóából tudjuk: „1951 és 1984 között mintegy negyvenszer »írt« az emberről és a darabjairól, kor- és irodalomtörténeti háttéréről, az angol ikonfestő udvari művészetéről”. Az egyes drámák elemzése (*Tizenhat a harminchétből* — mondja a fejezetcím) többnyire valamilyen színházi előadás inspiráló hatásából indul ki. Erre az ösztönzésre a szerző nem mindig hivatkozik, gyakran csak utalások sejtetik az esszék színházi gyökerét. Minden írásban jelen van azonban az a teljességeszmény, ami Shakespeare korában a színház és a dráma viszonyát jellemezte. A drámákat elemző rész előtt két rövidebb fejezet áll: az *Előjáték*, melynek két esszéje közül az első a középkori angol misztériumjátékokkal, a második Morus Tamás alakjával foglalkozik. *A kor s az ember* című középső fejezet öt írása a korabeli Európa történetébe ágyazottan vizsgálja az Erzsébet-kori angol irodalom és művészet, valamint a shakespeare-i életmű sokrétű összefüggéseit.

Cs. Szabó László esszéi szoros értelemben véve nem tekinthetők műelemzéseknek. Ha egyetlen drámával foglalkozik, akkor is legalább akkora teret szentel a kornak és a kortársaknak, mint a kortörténeti eszmefuttatásokban, ahol viszont mindig érinti az egyes műalkotásokat is. Cs. Szabónak mindig az egészről van mondanivalója, és ezt minden esetben más módszer megválasztásával valósítja meg. Noha az *Alkalm* című esszékötete bevezetőjében azt vallotta, hogy „nincs munkamódszerem”, a végső kidolgozás, az eredmény mégis bizonyos egységes szemlélet- és megközelítésmódról tanúskodik. Mindez nem az egyes írások felépítésében érhető tetten, hiszen például a *Titus Andronicus* elemzésének fele Senecával és a senecai hatással foglalkozik. *A velencei kalmár*ról szóló esszé az Angliában élő zsidók helyzetének történelmi változásaiából és egy kivégzés tényéből indul ki, a *Szeget szeggel* a darab lineáris elemzését adja, és így tovább. A felépítés, a szerkezet változatossága mögött azonban ott rejlik számos közös vonás. Ilyen — többek között — az értékítéletektől való idegenkedés. Az esszéforma mindig csábít arra, hogy a szerző pusztán érték kijelentéseken keresztül szóljon a műről, és nagyvonalúan átlépjen a konkrét tények vizsgálatára. Cs. Szabó éppen az ellenkező módon jár el. Az értékelésről ő maga írja: „Idegenkedem a romantikától hajdan újjászületett irodalmunk nagy szavaitól dicséret s rosszallás dolgában egyaránt.” Esszéiben a tények vizsgálata, a közöttük meglévő összefüggések feltárása áll a középpontban. Feltételezéseikbe a legkritikább esetben bocsátkozik, s ha igen, akkor erre fel is hívja a figyelmet. Shakespeare életútja kapcsán többször visszatér arra a kérdésre: mi történhetett az alatt a nyolc-tíz év alatt, amiről semmit sem tudunk, s ami a Shakespeare londoni létéről szóló első, 1592-es híradást megelőzte. A kötet élén egyébként joggal áll csupán a név. Cs. Szabó a művek mögött is az embert kutatja, s a kort is azért vizsgálja, hogy az emberről pontosabb képet adhasson. Egy helyütt így jellemzi őt: „Gyűjtő ember volt, földet és bérletet vásárolt, adót bérelt, számlálta az aranyait. (Mint Arany János.)”

A hasonlat első pillantásra talán meglepő: hogy kerül ide Arany János? A magyarázatot ismét csak a könyv egésze adja meg. Cs. Szabó László ugyanis — noha több mint harminc évig élt Londonban és szinte valamennyi Shakespeare-esszéjét ott írta — mindig bizonyos magyar nézőpontokat is érvényesít ezekben az írói kísérletekben. A széles műveltséganyagot, történelmi és kulturális ismeretrendszerrel mozgóató könyvnek kitüntetett szerepű tényezője a Shakespeare-korabeli és az azt megelőző és követő magyar művelődéstörténet korpusza. Külön írás foglalkozik a drámaköltő kortársával, Szepsi Csombor Mártonnal; az Erzsébet-kori angol irodalomról mint aranykorról szóló esszé viszonyítási pólusa a 16. század magyar vaskora. Amikor a misztériumjátékokról ír, *Az ember tragédiája* is előkerül, amikor a *Vízkeresztről* szól, Kosztolányi Esti Kornélját említi meg, az *Athéni Timon* kapcsán a *Toldi* Bencéjére utal. A hivatkozási kör azonban ennél jóval szerteágazóbb és gazdagabb: Antonin Artaud neve éppúgy előkerül itt, mint Robert Bolté, T. S. Eliotot éppúgy megemlíti, mint George Orwellt. Hivatkozás nélkül van jelen a könyvben Hauser Arnold, akinek nézetét magáévá téve Cs. Szabó Shakespeare korstílus szerinti hovatartozásáról ezt írja: „Shakespeare-t hívják reneszánsz és hívják barokk költőnek. E két magabiztos világ közt áll, valójában *manierista*.”

Ez a Shakespeare-könyv az elmúlt hat év alatt a hetedik Magyarországon megjelent Cs. Szabó-kötet.

P. MÜLLER Péter

A TÖRTÉNET JÁTÉKA

Szávai Géza: *A megfigyelő*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987

A könyv — anyagát tekintve — Herbert Quain írországi író hátrahagyott, ismeretlen műveinek a fordítása. A bevezetőben *Herbert Quain élete és műve*) a fordító közös ismerősként említi Borgest, megteremtve azt az írói háromszöget, amelyről azonban rögtön kiderül, hogy egyik pontja az elbeszélő Herbert Quain — fiktív személy. Marad tehát a „fordító”, Szávai Géza, aki így szerző, elbeszélő, fiktív fordító, a két barát (Borges és Quain) titokzatos szellemi kapcsolatának felderítője, és Quain, ugyanakkor — közvetetten — Borges műveinek magyarázója, értelmezője egyszerre. A fentiekben azonban nem merül ki összes szerepe: Quain neve alatt irodalmi előadást tart, szerelmet vall, gyermekkorára emlékezik, Kavafisszal vitázik, felidézi a tanárával, G. pátrral folytatott beszélgetéseit, s az itt felmerülő kérdéseket végül a pszichológusnővel tárgyalja meg.

Feltűnő az alakváltogatás folyamán írt jegyzetek, levelek, reflexiók nagyfokú megkomponáltsága, bonyolult s mértanilag mégis nyilvánvaló

an megtervezett metaforikus hálózata, melyben egymásba nyílnak és főnődnek a különböző időpontban és színhelyen játszódó események.

Olyan játék ez, melynek ötlete Borgestől származik. Az egyik alapszabálya a játéknak a történetek környezetének változtatása, új összefüggésekbe helyezése, oly módon, hogy a legkülönösebb bölcséleti, irodalomelméleti, metafizikus, kozmologikus kérdések felvetésére alkalmasakká váljanak. Az egyik ilyen története a Caesar-féle tizedelés, amely hol egy latin dolgozatba ágyazva jelenik meg Quain emlékei között, hol analógiaként, a történetek irodalmi sorsára vonatkoztatva, olyan értelemben, hogy minden tizedik éli túl közülük az írói megfogalmazást; majd a halálról szóló elmélkedésben tér vissza ugyanez az esemény, politikai vonatkozásoktól sem mentesen, a „felgyűlő halál fokozatos átélésének” példajaként, s végül a G. páterral való vitában számtani feladvánnyként, hogy vajon a tízszer megúszott halál egyik lehetséges képlete, a kéttized egyszerűsíthető-e ebben az esetben kettővel.

A játék másik alapja az *Elágazó ösvények kertjében* (Borges) említett körkörös regény megszerkesztése: olyan szerkesztésmód, amely egyedül lehetséges, ha az irodalmi mű az emberi élet befejezettségét és befejezetlenségét formájában és anyagában egyaránt meg akarja valósítani. A szerző ugyan nem fűzi fel jegyzeteit, hogy a Borges-novella kínai írójához hasonlóan, a körformával a végtelenség illúzióját keltse, de metaforikus szinten megvalósítja e ciklikusságot: az ismétlődő motívumok elrendezésével végül is kirajzolódik az a kör, melyben a mű bárhol olvasni kezdhető, bármilyen irányban.

A harmadik elv, melyre a kötet szerkezete épül, az, hogy a történetek változataikban élnek. Quain minden művét többféleképpen írja meg, a Spinoza-regényből például egy holland társadalmi, egy filozófiai, egy történelmi regény és egy krimi született, legalább — mondja a „fordító” a kötet eleji Quain-tanulmányban. Ennek alapján írja át a szerző Borges *Az Alef* című elbeszélését — a teret és időt változataiban befogadó látószögnek, az Alefnek a létezését tagadva —, s mégis ugyanarra az eredményre jut, mint az eredeti novella szerzője: az idő jelentéktelenségének érzékelésére. Novellaértelmezés ez, novellával.

S végül a jellegzetes borgesi képzet, a végtelen labirintus gondolata is jelen van a kötetben de nem idő-, tér- vagy világképzetként, hanem az esély, a választási lehetőség szimbólumaként. Quain és barátja olyan egymásba nyíló, végtelen labirintussort tervez meg, melyből az ember vagy vállalja a kilépés kockázatát, vagy megtelepszik a középső labirintusban. A kijárat húsz sávból áll, ebből tízen golyó várja a rálépőt, tízen pedig szabadon távozhat. Esetleg féloldalasan kijuthat mind a húsz sávon — a golyó csak a szembefordulókat érheti.

A szövevényes ismétlődésrendszer révén az ilyen történetek politikummal, történelemmel, léthelyzet- és esélyfelméréssel telítődnek. A kötet egyik legplasztikusabban megformált alakja, Hanka N., a sovány, sunyi ironő például, aki „primitív életharcsolása” miatt kerül az elbeszélő

megfigyelése alá, s aki végül besűgővává válik, féloldalasan jár; mint ahogy vannak olyan helyzetek — az első világháború somme-i csatája, ahol a féloldalasság és szembefordulás között már semmi különbség, az eredmény azonos.

E formai-motivikus játék tehát súlyos, létfontosságú gondolatokat görget magával, s a kötet esztétikumának is e forma és anyag közti — lát-szólagos — fajsúlykülönbség a forrása. De az elme- és formajáték, a történetek konstellációja révén végül is laboratóriumi kísérletté minősül (a szerző gyakran hangsúlyozza a megfigyelő helyzetét). Bölcséleti síkon a történekek végtelen számú változatával a teljes relativitás élményét teszi átélhetővé „szakmai” téren pedig az experimentum lényegét az irodalmi önreflexiók tárják fel: a szerző a történet helyét, lehetőségeit keresi az újkori prózában, az elavult eszközű fabulálás művek és az avantgárd történetellenessége után olyan írásmódot, mely nem fojtja meg a történetet, mely által az író kötött, térképtermezettű szavakkal, nem önmagára, hanem a látványra figyelő nyelvvel, átlátszó mondatokban elmondja őket. Arrière-garde-nak nevezi ezt az irányzatot, de mindenképp előtt azt az írói magatartást, melynek fő jellegzetessége, hogy nem művészi, hanem az „avantgarde irányzatok olykor fülsiketítő zajában (...) furának tűnő, köznapi” (*Arrière-folyóirat*).

A szerző is ilyen áttetsző, pontos fogalmakkal írja történeteit. A köztük szövegt reflexiók (különösen Herbert Quain irodalmi előadásai, levelezései) azonban gyakran modorosakká, bőbeszédűekké válnak. A történetet megfojtó, hivatásos íróinak nevezett s elvetett stílus helyett itt e ritka reflexiók közeg telepszik rá a kötet történeteire, olyan kísérleti légkört teremtő szereppel, melyből talán egy újabb borgeszi elv hiányzik: a mindent magában foglaló egyetlen mondat elve (*A tükör és a maszk*).

A fenti, borgeszi játékkformák említése után is eredeti mű *A megfigyelő*. A kelet-európai színtérrel, a két világháború közti idősakkal, a szerző sajátos, e történelmi korszakával analóg léthelyzetével adekvátnak látszik a körkörös regényforma. Mint ahogy a borgeszi képzetek, az Alef, a rejtésre, rejtőzködére alkalmas labirintus, de a teremtőjétől elszakadó, önálló életet élő prágai Gólemnek a kötetben is szimbolikussá növelt alakja is a jelzett háttérrel sajátos értelmezésre nyújt lehetőséget.

Írói és ideológiai kérdések eredeti, érdekes kísérleti színtere e kötet. Mint G. páter, Herbert Quain tanára, nem csodálatra, hanem gondolkodásra szólítja fel olvasóját.

FEHER Katalin

EGY BAKONYI FALU SZELLEMI NÉPRAJZA

Vajkai Aurél: *Szentgál*. Egy bakonyi falu folklórja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

Vajkai Aurél az idősebb néprajzkutató nemzedék jeles képviselője 1942—44-ben néprajzi kutatásokat végzett a Veszprém megyei Szentgálon. Munkája főleg az anyagi kultúra területéhez tartozó tárgyak számbavételéből és a jelenségek leírásából állt. A terepi munka során figyelt fel a sok hiedelemre, szokásra, babonás történetre és általában a szellemi kultúra gazdag tárházára. A hároméves kutatás anyaga megerősítette azt a tényt, hogy a szellemi kultúra anyaga tovább él a nép körében, mint a tárgyi kultúráé! Kiderült ugyanis, hogy Szentgálon még igen sok a józú anekdota, még sokan hisznek a boszorkányokban és azok rontásaiban, sokat tudnak a táltosról és a lidércről, de alig ismernek már népmesét (tündérmesét). A szerző saját kutatásainak eredményeit összefoglalva feltárja gyűjteményében Szentgál szellemi életét a 40-es években.

Vajkai Szentgál társadalmi képét az 1920—30-as évektől tárja elénk, külön hangsúlyozva a falu nemesi származását; őseik királyi vadászok voltak és a XVIII. században Szentgál vadászcsimere még a református templom tornyára is felkerült. Még a 40-es években is szeretettel hangsúlyozták előkelő származásukat. A társadalmi rétegződés az alacsonyabb osztályokon belül is megvolt; a béreseknél pl. első fok az ökrésztervek, aki fizetést még nem kap, csak ételt, ruhát, ürteget; második a szántógyerek, akik már kijár a napszám; a harmadik fok a bivalyos, a negyedik a kisbéres, az ötödik az öreg béres, akinek egész konvenciója, egész lakása, fél konyhája és négy ökre van. Továbbá a nemzetes réteg, a paraszt, a pásztor, az iparos, a vásárló életével, szokásaival ismerkedünk meg, akik közül a juhászok voltak a legszorgalmasabbak, minden vágyuk a felemelkedés volt. „A birka nem sógor” szólás igazolja, hogy még a sógorok is meglópták egymást, de mes-

terei voltak a tilosban legeltetésnek is. Sokan meggazdagodtak, 200—300 holdas birtokra tettek szert. Külön figyelmet érdemel egy volt juhász, Acs János számadáskönyve, amibe a gazdasági feljegyzések mellett sok egyéb időjárásra, családra, gyógyításra vonatkozó adatot is beírt. 1881. október 1-jén kezdi feljegyzéseit a 44 oldalas, félfünyi nagyságú, bekötött könyvbe, amikor önálló juhász lett, és apjától megkapta a kezdő tőkét: „Az Atyám számomra adott birkát, mellet elbocsájtott, 20 ayyát és 11 bárányt, 15 báránvom fut, 9 nyóstén 5 ürü, 1 kos. Füzető bárán gypjum 13 funt.”

A társadalmi elkülönülés, rétegződés olykor bántóan éles volt, írja Vajkai. Ezt bizonyítják az egyesületek (Polgári Kör, Közművelődési Egyesület, Iparoskör, Munkáskör, Katolikus Kör stb.) és a társas összejövetelek, mulatságok is (májusfaállítás, kendernyomás, kukoricafosztás, disznótorok, karácsonyi mulatságok, fonóházak, tollfosztók), amelyek a szolgálégynek, a gazdalegynek, a katolikus kör stb. rendezvényei voltak.

A könyv *Születés és halál* című fejezetében a keresztelői ünnepség (paszita), a legénykeresztedő, a lakodalom és a halál néprajzával ismerkedünk meg. Érdekesként a gyűjtő két szentgáli család (egy nagygazda- és egy szegény parasztcsalád) lakodalmanak pontos zene-, dal- és táncműsorát közli 1944-ből.

Ír a gyermekjátékokról, a játékszekekről, a kiolvasókról, a mondókákról, az ügyességi játékokról, a szöveges társasjátékokról is. Vajkai a tapasztalatai alapján azonban leszögezi, hogy a szentgáli gyerekek nem tudnak játszani.

Betegség és gyógyítás részben a betegség és halál okát vizsgálja az átokról, a rontásról, a szemverésről, a szerelemkeltésről, a gyógyítókról ír. Mivel a szentgáli életében jelentős szerepe volt az állattartásnak, az ál-

latorvoslásról külön fejezetben számol be. Főleg a tehén, birka, disznó, ló, baromfi betegségeinek fajtáit és a népi gyógyítás módjait ismerteti.

A könyv a nődolmek, szokások színes gyűjteménye is. Bemutatja a természetfeletti tulajdonságokkal rendelkező embereket, lényeket, a boszorkányt, a tálost, az ördögös embert, a garabonciást, a lidércet a tüzes embert, a kísérteteket. A könyv Szentgál anekdota-, mese- és mondakincsét is magában foglalja. Vajkai szerint a szentgáli ember kitűnő anekdotázó.

Az anekdoták java része önmagáról, élő személyről, vadászokról, nemzeti urakról, pásztorokról szól. Egy-egy érdekes személy körül, mint amilyen Fülöp Bálint, vagy Pizse Ferkó, egész legendakör alakult ki.

A gyűjtemény végén a szentgáli daktudással ismerkedünk meg. Olvashatunk itt szerelmi, katonai, betyár-, béres- és pásztor dalokat, melyeket citera-, köcsögduda-, furulya- és harmonikakísérettel is előadtak.

SÁRVÁRI V. ZSUZSA

A MAGYARORSZÁGI DÉLSZLÁVOK NÉPRAJZÁRÓL

Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj. Tanulmányok 8. Szerk.: Marija Kiss. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987

Az évről évre újabb tanulmányokkal jelentkező összefoglalás tavalyi termése hat -övidebb-hosszabb értekezés, melyek a Magyarországon élő délszlávok múltjának és jelenének bemutatását tűzték ki célul. A kötet anyaga az ország különböző vidékein élő délszláv nemzetiség hagyományával foglalkozva betekintést nyújt az ott folyó, szerteágazó kutatásokba.

Az évkönyv legérdekesebb tanulmányát Matović Marija és Gelencsér József írta az alsószentmártoni sokác-horvát népviseletről. A két szerző a sokat emlegetett és sok helyütt dicsért Alsószentmárton népviseletének mondhatni teljes monográfiáját adja. A rövid falutörténet után, melyből megtudhatjuk, hogy Alsószentmárton a Drávaszög sokác falvaival tart rokonságot, így Beremünddel, Kásáddal, Baranyavárral, Darázssal, Izséppel, Márokkal, vagyis a magyar-jugoszláv országhatár mindkét oldalán élő sokácokkal.

Elsőként a hajviseletet és a fejdíszeket mutatják be, természetesen jóval több teret szentelve a nők ruhadarabjainak, hiszen náluk kort, családi és vagyoni állapotot, évszakot és ünnepeket is jelölő funkciója van a fejdísznek, illetve a fülbevalónak és nyakéknak. A legdíszesebb ilyen fejevaló a *koszorú* (tijenac) volt, me-

lyet a legszebb lányokban (a 14. életév után) és menyecskékben viseltek az első gyermek megszületéséig. A viselet e darabját századunk ötvenes éveinek közepén hagyták el az alsószentmártoni fiatalasszonyok.

A férfiak hajviseletét a századelőn még a vállig érő haj jellemezte. A felnőtt férfiaknak illett bajuszt viselni, míg fejfedőként kalapot és bundás sapkát (šubara) hordtak.

Röviden szólnak a szerzők a gyermekek viseletéről, majd a női és a férfi alsóneműt írják le. Legteljesebb képet a női viseletről kapunk, melyet sok fényképpel illusztrálva mutat be a tanulmány, külön tárgyalva az ingről, melyből útfélek ismertek régen, s házi készítésű csipkéekkel, hímzésekkel díszítettek. A blúzok (lepirica, rokoko, košuljac) újabb keletűek voltak, s textilipari anyagból készültek. A szoknyát gyapjúból szőtt anyagból vagy bársonyból varrták, a köténynek pedig két fajtáját ismerték: az elől és hátul viselt kötényt (pregača i obojak). Az öv is több változatban volt ismert (pojas, tkanica).

A férfiviseletnél szólnak az ingről, a gatyáról és a kötényről, melyet hétköznapi és ünnepnap is viseltek a férfiak, természetesen a napnak megfelelő díszítésűt. Későbbi ruhadarab volt az alsószentmártoni férfiaknál a nadrág, a kabát és a téli kabát (gu-

nac). A fehér posztóból készült kabancát csak férfiak viselték, melyet a siklósi és a Donji Miholjac-i vásáron árúsítottak. A férfiviselet tartozéka volt még a mellény (prsluk), melyet a vászoning felett hordtak, akkor is, amikor még csak az ing és a gatyá volt az öltözkűk.

A lábbeli, az élekor és az évszokok, valamint a gyász nyomait, a népviselet elhagyásának tendenciáját taglaló fejezetek zárják ezt a nagyon hasznos és bőségesen illusztrált fejezetet melynek láttán felöltik bennünk, hogy jó lenne már a vajdasági magyar népviseletekről is készíteni nagyobb összefoglaló tanulmányt. Legáltalában a hagyományörző falvak (Kupuszina, Gombos, Doroszló, valamint az al-dunai székei)ek) népviseletéről!

A tanulmánykötet másik nagy dolgozata Agnjica S. Lanković munkája: *Temetési szokások Kópházán*. Ez a Győr-Sopron megyei, 2000 lakosú, java részét horvátok lakta község érdekes ősiségeket őrzött meg a halállal, temetéssel kapcsolatban. A szokások három részből álltak: temetés előtti teendők, maga a temetés és a temetés utáni dolgok. Mindegyiküket külön-külön taglalja a kópházi születésű szerző, bemutatva a halottas textíliák sok változatát is. Imák, siratóénekek eredeti tájszólásban kerülnek közlésre, melyek minden bizounyal jól használhatók vidékek vagy népek néprajzána összehasonlításakor. A temetési szokások tartozéka volt a halotti koszorú vagy korona is, melyet mifelénk is eredményteljesen kutatott már Jung Károly. A 47 illusztráció még értékesebbé teszi a tanulmányt.

Eperjessy Ernő étekezése a szentgotthárdi csata emlékeiről szól a magyarországi szlovén néphagyományban. A Szentgotthárd környéki hét község 4500 szlovén lakosa nyelvét és folklór-hagyományait máig őrzi. Az 1664-ben lejártszódot történelmi eseményhez fűződő emlékfoslányok, hiedelmek, mondák lejegyzésével a szerző nagyon hozzájárul a mostanság kiteribélyesedő mondanékcsyűjtemény gazdagításához.

A kötetet szerkesztő Marija Kiss (zombori születésű és dr. Kiss Lajos ismert vajdasági népzene-kutató lánya) egy orientális szokás-elem délszláv—magyar párhuzamairól írásában. A Buda környéki szerbek ünnepi, még hozzá lakodalmi szokásainak egy-két: a lakodalom fő vendégeinek, a komának és komaasszonyának, valamint a násznagynak és násznagnénak párnára ültetését vizsgálja. Kiss szerint az 1690-ben mai lakhelyére települt szerbség e szokása a törökökkel való hosszú együttélés nyoma, mely napjainkig megőrződött.

Kozar-Mukič Marija a magyarországi szlovének néprajzi kutatásaival kapcsolatban többek között foglalkozik a magyarországi szlovén nemzetiség történetével, a Szentgotthárd környéki szlovének nyelvjárásával, az eddigi folklór-kutatásokkal, a társadalmi és az anyagi kultúra kutatásával és e kutatások jövőbeni feladataival.

A Hírek és Ismeretések rovattal záruló könyvben többek között Penavín Olga *Jugoszláviai magyar népmiséke* című imponás mcsegűjteményéről is olvashatunk.

SILLING István

SZÍNHÁZ

RÓMAI KARNEVÁL

Mitől lesz egy színházi előadás vértelen, olyan, hogy alig negyed óra után a néző már feszengve arra gondol — ezt az estét is jobban eltölthettem volna?

A különben bonyolultnak látszó kérdés — mitől vértelen egy színházi előadás? — ezúttal igencsak egyszerű feleletet érdemel: önmagától. Mert

a szöveg — Hubay Miklós számos drámája közül talán a legérdekte-
nebb, mely szinte tüntet kidolgozatlanságával és közhelyeivel — csak
látszólag dráma, csupán alapötlete jelzi a dráma lehetőségét, de az író
sem olyan szereplőket, sem olyan nyelvet, dialógusszöveget nem hoz
létre, ami drámává tenné az alapötletre épített konstrukciót. Kétsége-
lenül izgalmasnak látszik egy — ahogy Hubay nyilatkozta — megtör-
tént tragikus eset kapcsán szólni az ember, a művész és a művészet ki-
szolgáltatottságáról, ám hogy az egyedi esetből irodalmi mű, dráma leg-
yen, ahhoz egyfelől arra lenne szükség, hogy a főszereplőül választott
egykori színésznőről elhiggyük, valaha valóban nagy színésznő volt, ki-
nek igazságtalan mellőzése tragikus következményekkel járt, másfelől
viszont nélkülözhetetlen lenne, hogy alkalmilag beszervezett neves író
vendége — az ő protokollprogramjának kielégítésére támasztották fel
egyetlen színházi próba és egy délutáni teavizit kedvéért a tíz éve már
csak páholynyitogatóként egzisztáló „dívát” — ne közheiyfiguraként áll-
jon elénk. Azonban sem a két szereplőnek, sem dialógusuknak nincs
mélysége, ennél fogva mind saját történetük, mind a művészet kiszol-
gáltatottságának megmutatására alkalmatlanok. Van még két szereplője
a darabnak. A színházigazgató, aki a mindenkori direktorok minden rossz
tulajdonságát egyesíti magában — a végső embertelenséget példázva ez-
által. És a színházi kellékes, aki a művészetért és a művészekért rajongó
kisember prototípusaként a darab legjobban megírt szereplője, de epi-
zódjellege folytán a drámát semmiképpen sem mentheti meg.

A *Római karnevál* megjelenítése műhibái ellenére talán ügyesebb,
konceptciós rendezéssel némileg érdekesebbé, legalábbis kevésbé unal-
massá is válhatna. Sajnos, a rendezői koncepció szinte felismerhetetlen,
már-már azt kell hinni, nincs is. Ha ugyanis lenne, akkor nem tűrné
meg a színpadkép műrendetlenségét, hogy a padlón heverő ruhakupacok
és a falakra akasztott jelmezek (ezek általában a színház ruhatárában
s nem a pályáról tíz éve kiűzött színésznő szobájában található!) — ez
Hubay szerint szobácska kellene hogy legyen) csupán dekorációként ke-
retezzék a játékeret, s ne eleven, aktív játszótársak legyenek. A ruhák
csak ott vannak, csinált rendetlenségben szanaszét, de még az illusztrá-
lás szerepét sem töltik be, teljesen funkciótlanak. Hasonlóképpen a
rendezői elképzelés hiányára mutat a példabeszédként említett római
páriák — élethalál-futásukra kell emlékeztetnie a darabbeli színésznő
sorsának —, akiket a jelmeztervező cafrangokba bújtatott mocsárem-
bereknek öltöztet, színpadra állítása s ekhözó élőképkórúsként történő
szerepeltetése. Naiv ötlet, akárcsak a nézőtér körüli játék, ami semmit
sem ad hozzá a darabhoz, bár a rendező nyilván a színház a színház-
ban elvet szerette volna ezzel időszerűsíteni. Az viszont már közös ren-
dezői és színészi figyelmetlenségre mutat, hogy a főszereplőnek a néző
sem azt nem hiszi el, hogy valaha színésznő volt, kivált, hogy nagy
színésznő, sem azt, hogy mielőtt a kegyetlen játék elkezdődött vele,
többnapos koplalás után éppen meghalni készült. Romhányi Ibi egysíkv,

váltások nélkül, jellegtelenül játszik, amire az sem mentés, hogy Hubay ilyenre írta Margitka szerepét. Talán ha az előadás merete volna vállalni, hogy a második részben a hozzá látogató íróvendég előtt a színésznő jutalomjátékot rendez egykori szerepeiből — az egyik falon Romhányi remek Play Strindberg-beli alakítását idéző kosztümre ismerhetünk! —, akkor a szerep alakítója is könnyebben rátalált volna feladata igazi, hozzá közeli dimenzióira, így azonban az a hálátlan feladat hárul rá, hogy szinte egyetlen szereprészlet nélkül állítson elénk színésznőt. Felróható a rendezőnek továbbá, hogy megengedte az író alakító Balázs Piri Zoltánnak és a színházi direktort tolmácsoló Venczel Valentinnak, hogy egyénítés nélkül, szinte a szövegfelmondás közömbösségével játsszon, illetve hogy Banka János a színházi kellékest a szó szoros értelmében csúszómászóként játssza, holott ezt az embertípust nagyon is jól felismerhető modor jellemzi, amit egy egész gesztusrendszerrel kellene hitelesen kifejezni. De ahhoz egész más játéktílusra lenne szükség, mint amit a rendező erőltet.

Hát mindezért vértelen, unalmas ez az előadás. S egészen a befejezés előtti percekig ilyen, ekkor viszont megrázóan emberivé forrósul a színpad levegője: a színésznő ráeszmél, hogy becsapták, s ez olyan sokk számára, hogy megnémul, mire az író és a kellékes nagy-ragy részvétellel visszasegíti az életbe, az író újra megtanítja beszélni. Megrázó, olyan emberi öt perce ez az előadásnak, amelyre hetvenöt percig kell türelmesen várni.

GEROLD László

Hubay Miklós: *Római karnevál*. (Újvidéki Színház.) Rendező: Milan Belegišanin. Díszlet: Boris Maksimović. Jelmez: Annamária Mihajlović. Színészek: Romhányi Ibi, Balázs Piri Zoltán, Banka János és Venczel Valentin.

DÍSZVACSORA A TEMETKEZÉSI VÁLLALATNÁL

Sokáig úgy hittük, hogy Ivo Brešan egydrámás író. *Paraszt-Hamletje* átütő sikert aratott mindenütt, ahol bemutatták (Szeged, Kaposvár-Boglárlelle, Zalaegerszeg), sőt a televíziós változatát az egész ország megismerhette. De újabb, más drámáiról nemigen hallottunk, vagy ha igen, a hírek azt sugallták: a *Paraszt Hamlet* volt és maradt a legjobb.

Aztán 1982 októberében megjelent a *Színház* című folyóirat mellékletében a *Díszvacsora a temetkezési vállalatnál*, s kiderült — számunkra is —, hogy Brešant változatlanul a kiskirályság uralma, az életünket átszövő korrupció, elvtelenség, hatalmi manipulációk, a kiszolgáltatottság boszszantja, de a *Paraszt-Hamlet* ironikusan tragikus szemléletével szemben a *Díszvacsora* gyilkos szatíra. Igaz, a darab helyenként túlbeszélt (például az előjáték vagy Mikac végső monológja), máshol dramaturgiaiilag leegyszerűsített (a hatodik kép, a vacsora), mégis értelmetlen, hogy e szatíraínséges időkben színházaink miért nem fedezték fel a művet. Most

vége a Szegedi Nemzeti Színházban Árkosi Árpád vállalkozott a bemutatására, s nagyon jó és sikeres előadás született.

Böhm György jó érzékkel igazította ki a darab dramaturgiai dőcse-
nőit. Az apróbb szöveggondozó munkán kívül három lényeges változta-
tást végzett a Bojtár Endre fordította darabon. Az előjátékot drasztiku-
san megkurtította, jószereivel csak Mušica szereptanulását hagyta meg,
így felerősödött a darab krimivonala, s csak az előadás második felében
áll össze a kép a szélhámosok akciójáról; pontosította és hitelessé tette
a Doktor díszvacora alatti viselkedését, s azt, hogy Mikac felköszöntő-
jének utalásaiból tudatosodik a szélhámosban: lelepleződése küszöbön-
áll, tehát elő kell készítenie meglógását, amire az első adandó alkalom-
mal s dramaturgiailag indokolt helyen sor kerül; végül megváltoztatta
a darab befejezését: Szegeden ugyanis a csavargó Tica hiába próbál
egyezkedni a városka vezetőivel, azok összefognak és együttes erővel
megölik a mesterkedéseik és felsülésük tanúját. Így társadalmilag iga-
zabb, életszerűbb s aktuálisabb lett a darabzáró epizód.

Az előadás díszletét-jelmezeit Molnár Zsuzsa tervezte. Az első pilla-
natban igen tetszetős a tengerparti táj sziluettjét ábrázoló háttérfüggöny
előtt berendezett tér, amelyben együtt van a temető és a temetkezési
vállalat, ám az előadás során egyre nyilvánvalóbb, hogy a szimultán tér
alig alkalmas a játék lebonyolítására, hiába közös a játéktér, ha a bú-
torok és kellékek hosszas átrendezésével kell az egyes helyszínekre alkalm-
massá tenni a színpadot. A ruhák viszont találóan jellemzik az alakoka-
kat, a típusokat.

Árkosi Árpád átgondolt, következetes, jó ritmusú, a szituációkat ma-
radéktalanul kibontó, a figurákat jól jellemző rendezése a színház egyik
legjobb produkcióját eredményezte. A lerövidített előjátékot csaknem
teljes sötétben játszatja, ettől még sejtelmesebb a kezdés; a helyzeteket
komolyan veszi, azaz nem humoros jeleneteket rendez, ettől minden szitu-
áció s minden alak hallatlanul mulatságossá, egyben felháborítóvá válik;
a jelenetek közötti hosszú átrendezések idején, egy kitűnő, a nézőtér
különböző pontján feltűnő, délszláv dallamokat vagy tanukásmozgalmi
indulókat vagy szórakoztató zenét játszó zenekar muzsikál. Az egészében
stílusos előadásban azonban néhány vitatható mozzanat is akad (Murina
igazgató vizelése, titkárnő-döntögetése), s a díszvacora meg az abból
kibontakozó haláltánc felépítése nem elég dinamikus (ebben a zsúfolt,
a játékot akadályozó térkompozíció is közrejátszott), viszont Tica meg-
ölése, koporsóba gyömöszölése, majd a vezetőknek a koporsón ülő záró
csoportképe kitűnően megoldott epizód.

A színészek egyenletes teljesítményt nyújtanak, ami azért dicséretes,
mert a társulat nem bővelkedik erős színészegyeniségekben, s ebben a
produkcióban különösen heterogén gárda vesz részt. Nem születtek ki-
emelkedő alakítások, de megoldatlanok sem. Mentés József ábrázolja a
legösszetettebb figurát, Mikac főkönyvelőt, aki nemcsak teccsületes kis-
hivatalnok, lecsúszott egzisztencia, az általános értékpusztulás szenvedő

áldozata, hanem tavasz túlélő is. Alakításának csúcspontja a vacsorai beszéd, amelyben az igazság kimondása és a beolvasás öröme együtt jelenik meg.

Jellegzetes élelőditípusokat mutat meg ha — nem is azonos színvonalon, de egységes, enyhén túlrájoló stílusban — Kovács Zsolt (Murina), Ragó Iván (Bajdo), Németh Gábor (Kozlina) és Kaszás Géza (Lukeša). A két szélhámost Flórián Antal és Tarján Péter játssza, az előbbi a handzsászás, az utóbbi az ügyefogyottság látszatának bemutatásában remekel.

Az előadás legjobbja Tica szerepében (amelyet Galkó Bence is játszik) Kovács Lajos, aki a mai öltözékű csavargó alakjában a kívülálló magatartás lehetetlenségét példázza. Abban a világban, amelyben olyan vezetők kezében van a hatalom, mint Murina, Bajdo, Kozlina és a többiek, s amelyben csak a korrupció, a kéz kezét mos elve alapján lehet érvényesülni, a Murina-féle becsületeseknek és a Tica-szerű kívülállók-nak egyaránt nem jut kibontakozási lehetőség, sőt sorsuk csak idő előtti pusztulás lehet, mert nemcsak feleslegesek, de a kiskirálykodás manipulációinak útjában is vannak. Ebben a világban csak az ügyesebb szélhámos győz a kevésbé ügyesen. De meddig? — sugallja a kérdést az előadás. A néző válasza az előadás láttán aligha lehet túl bizakodó.

GALÍCIA

Miroslav Krleža darabjait a magyar nézők az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ismerhették meg, akkor jó pár művét — főleg a *Glembay-trilógiát* — játszották több színházban is. Aztán megfogyatkoztak a Krleža-bemutatók, s most, hogy a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház műsorára tűzte a *Galáciát*, egy generáció számára már felfedezésszámba megy az író s darabja. Persze azoknak is, akik annak idején Krležát csak mint a *Glembay*-darabok íróját ismerték meg. Hiszen a *Galícia* sok szempontból más, keserűbb, riasztóbb, közép-európaibb érvényű, mint az említett művek.

Az 1916-ban a galíciai fronton — a monarchia szorongatott, sőt reménytelen helyzetben levő soknemzetiségű, mégis egységes világot képviselő hadseregének egyik horvát csapatánál — játszódó darab kíméletlen leszámolás mindenekelőtt az Osztrák—Magyar Monarchiával, de a sovínizmussal, a hazugságokkal, a kiegyezés-es-operettes illúzióvilággal, a provincializmussal, a késő feudális dzsentri-hivatalnoki tisztí önkényvel. Keserű és kiábrándult láttelepe egyfelől egy világ bonnlási folyamatáról, másfelől azok tehetetlenségéről, akik tisztán látnak ugyan, de gyengék a tette, hiába állnak a forradalmi eszméket hirdető, az igazságtalanságok ellen ágáló, a nemzeti célokat fogalmazók oldalán. Az 1918-ban írt s az 1920-ban — tehát a monarchia bukása után! — fél órával a tervezett zágrábi premier előtt betiltott művében Krleža egy hadsereg-töredéknek, a horvát tisztek egy maréknyi csoportjának morális konflikt-

tusaiba sűrítette a hamis illúziókban, a látszatprosperitásban élő, valójában a robbanással fenyegető gazdasági-társadalmi és nemzeti gondok szorításában vegetáló, az összeomlás előtt álló monarchia agonizálásának művészi analízisét. Az önámító illúziók és a rideg valóság ellentétének, az elkerülhetetlen változások kihívásának való megfelelés különböző lehetőségeinek — e változások vállalásának vagy a változások előli menekülés eltérő formáinak — bemutatása teszi ma különösen aktuálissá a drámát, erre érzett rá a nyíregyházi előadás rendezője, Léner Péter.

A rendező és a dramaturg (Osztovíts Levente) jelentős húzásokkal tömörítette az akciószegény, s meglehetősen bőbeszédű darabot (fordító: Spiró György), ezáltal a szövegakció arány viszonylag kiegyensúlyozott lett, s felerősödött a négy főszereplő tiszt figurája, illetve a háború embertelenségeire adott reakciójuk mint egy-egy lehetséges tipikus válaszlehetőség.

A dráma és az előadás középpontjában Horvát kadétnek, a fiatal horvát értelmiség beszédes nevű képviselőjének a lelkiismereti válsága áll, amelyet az általános kiábrándultság légkörében az vált ki, hogy látnia kell társainak megalkuvó, a feljebbvalóiknak behódoló magatartását egy ártatlan öregasszony elfogásakor, sőt végül neki kell végrehajtania az asszony halálos ítéletét. Mellette, az ő viselkedésével ellentétes magatartásformákat reprezentáló tiszt is főszereplőkké válnak: Doktor Gregor, akinek minden próbálkozása ellenére csődöt, mond a racionalizmusa ebben az irracionális világban; a piperkőc Agramer, aki csak magával, a maga hasznával, kényelmével, megszokott életstílusának megtartásával törődve cinikusan, feltétel nélkül kiszolgálja feljebbvalóit, hogy így biztosítsa az „úri” létezés esélyét; s Walter, akinek egyéniségét a háború a leginkább szétmorzsolta, aki csak állandó alkoholfüggőségben képes élni, s az öncélú drill védőbástyája mögé menekülve távolítja el magát az érzelmeket, a gondolatokat, s aki végül is mintegy előkészítője és előképe egy a fasizmus kitermelte embertípusnak.

Léner rendezése e négy figura felvonásnyi hosszúságú jeleneteire koncentrált, illetve azokra az epizódokra, amelyekben ezek az alakok tetekben is megnyilatkozhatnak (Agramer körömfestése és öltözködése, az asszony akasztása, Walter és alárendeltjének intim kapcsolata stb.). Ezekhez képest az utolsó felvonás tablószerű, a végső összeomlás előtti pillanatot hátborzongató képe kidolgozatlanabb. Ezért az előadás íve ekkor megtörik, s csak a Horvát kadét öldöklésének és pusztulásának záró epizódjában ível fel ismét. Az egyes képeket Léner korabeli hangzású, de mai szellemű és szövegű kuplékkal fogja keretbe (zene: Melis László, vers: Várady Szabolcs), amelyeket Varju Olga kicűnően ad elő, magánzámait egyszerre érzékeltetik a kor háborúban is élő „békebeli béke”-idilljét, s ennek ironikus távolságtartását, mai kritikáját.

Székely László rácsokkal határolt alapdíszlete kifejező keretet ad ugyan a darabnak, de a különböző helyszínek jelzésére nemigen alkalmas.

A színészek közül Mátrai Tamás Gregor főhadnagy szerepében a szótlan jelenlét erejével tűnik ki. Ez a figura járja be a legkevésbé látványos utat, a józan ész és a becsület kudarcát a lopva felhajtott ital feszültségoldó hatásában bízva igyekszik túlélni. A színész finom, bensőséges eszközökkel ábrázolja a konfliktusokat kerülő, de végső esetben mégis az igazság mellett kiálló férfi alakját.

Schlanger András fölényes szakmai tudással, sokszínűen, a figura viselkedését s annak bírálatát egyszerre megmutatva alakítja a cinikus Agramert. Felöltözködése közbeni filozofálgatása külön mimográfiai tanulmány témája lehetne.

Rékasi Károly őszintén, indulattal, egy fiatalember lelkiismereti pokoljárásának minden fázisát megélve mutatja meg Horvát kadét tisztaságát és bűnösségét s e kettősségből fakadó tragédiáját.

Az előadás legjobb és legérdekesebb alakítása Safranek Károly Walterja. A csaknem kopaszra nyírt színész a delírium, az őszinteség és a kegyetlen drill szélsőséges állapotait váltogatva riasztó képet fest egy széteső emberről. Safranek — a társulat legtöbb tagjától eltérően — nem hagyományos realista-naturalista figuraábrázoló módszerekkel dolgozik, hanem expresszív hatásokra törekedve, a figura mindenkori belső állapotainak külső fizikai megnyilvánulásait megteremtve (ha úgy tesszük, mejerholdi—brechti metódus szerint) jut el Walter lényegének feltárásához.

Az előadás távolról sem hibátlan, a mellékfigurák jó részének alakítói vagy csupán gépiesen teljesítik a rájuk rótt feladatot (ez a fő oka az utolsó felvonás erőtlenségének a dramaturgiai megoldatlanságok mellett), vagy rutinjukra hagyatkozva hatásos magánszámot formálnak szerepükből (például Stettner Ottó bakája vagy Szigeti András zsidója), s ezáltal felborítják a dráma belső arányait. A négy plasztikus főfigura sorsa és a dráma általános és aktuális igazsága mégis az évad egyik érdekes és művészileg is értékes előadásává avatja a *Galícia* nyíregyházi bemutatóját.

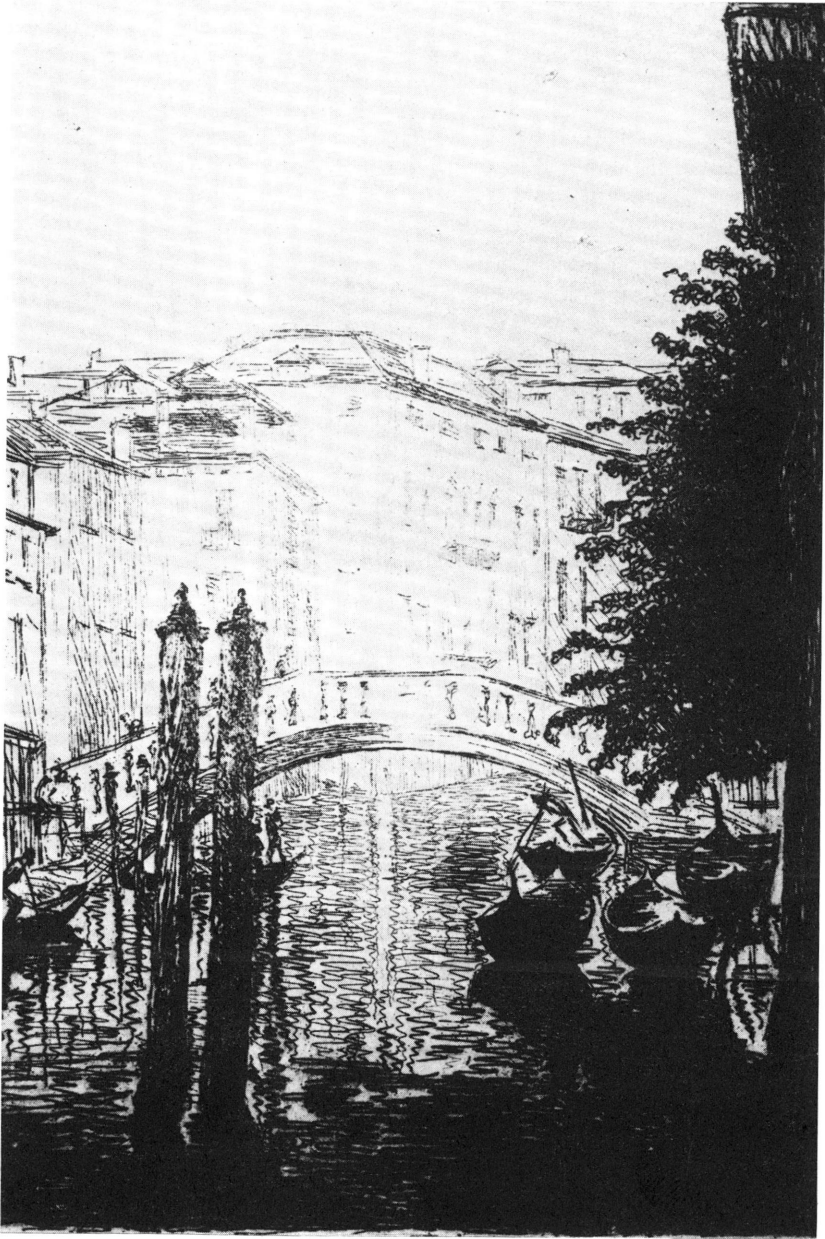
NANAY István

KÉPZŐMŰVÉSZET

NOTESZ

GERÉB KLÁRA

Előre meghatározott tervvel mentem a régi városháza képtárába (Aczél Henrik fiú- és Csincsák Elemér nőportréiról, Lenkei egyik kitűnő pasztelljéről, Gyelmis Lukács munkáinak anyagszerűségéről készülök írni),

Geréb Klára: Hid Velencében

de a hús, vastag falak mögött, a nem túlszűfolt termek, a lényegében szépen és jól válogatott, felrakott anyag (egyedül Vinklertől szeretnék több képet) új találkozásokra tett nyitottá. És végül is nem azok előtt a képek előtt töltöttem el az időt, amelyek miatt odautaztam. A szép szélességek, a szuverén szabadkai—vajdasági festészetet képviselő alapképek szomszédságában három szerény kis rajzot fedeztem fel magamnak.

Geréb Klára grafikáiról van szó. Meg kell dicsérni Baranyi Annát, hogy több lappal szerepeltette Geréb Klárát, hogy épp vele nem szűk-markú.

Ami keveset tudok Geréb Kláráról, azt Gajdos Tibor könyvéből tudom. 1901-ben született Szabadkán. Bécsben és Párizsban tanult iparművészeti grafikát, festészetet. Jó lenne tudni, kinél tanult, milyen művészi körökben mozgott. Visszatértekor, 27-ben önálló tárlaton mutatkozik be Szabadkán. Regényeket illusztrált, fedőlapokat tervezett. Jó lenne megvizsgálni ilyen jellegű tevékenységét is, összevetni a háború előtti és a mai könyvkészítési elképzeléseket, koncepciókat.

Képzőművészeti kritikával is foglalkozott. Az egyik írásban pl. Acsádi Ilonát is érintette — azért említtem éppen Acsádit, mert ő is felfedezésére vár még.

Gajdos hosszabban idézi Balázs G. első tárlatáról írt kritikáját, ott láltam ezt a mondatot, ami nagy segítségemre lett az ő grafikai lapjainak a megközelítésénél. „Rézkarcai — írja Geréb — finom, intim tónusúak, egyszerű, mesterkéletlen, átértzett apróságok.”

Geréb Klára Auschwitzban halt meg 1944-ben.

A *Diadalkapu* című párizsi litográfiája 1926-ban készült. A másik kiállítás és a harmadik, reprodukcióból ismert párizsi litográfia is hibátlan, magas színvonalú munka, ami egyszerre idézi a bouquiniste-eknél vásárolható régi Párizs-metszeteket, és a baudelaire-i borzongásokkal teljes, modern rajzokat. A Diadalkapu sűrű háttere elől nagy, üres térségé tárul, hirtelen megérezzük szédítő vonzását. A téren egy pár halad át. E párra pillantva váratlanul konkretizálódik az a fent említett baudelaire-i borzongás. (Persze, Adyra is utalhatnánk.) Ám, hogy pontosan miben és hogyan is konkretizálódik ez az érzés, nehéz érzékeltetni. Tán valami meglepetés: idősebb párról van szó, mint vártuk volna. Igen, Farkas István, az akkortájt szintén Párizsban dolgozó (a Salon des Tuilleries kiállításain rendszeresen szereplő), nagy magyar festő már-már túlvilági, „alvilági igazságtű” idős párjaira emlékeztetnek. Elsősorban is a *Végzet* címen ismert kép figuráira. Egészen véletlenül említettem Farkas Istvánt. És — szinte öszterezzenek — mégis mennyire nem véletlenül. A Wolfner kiadó fia és örököse, akinek képeihez André Salmon írt verseket, szintén Auschwitzban végezte 44-ben. Hihetetlen: Geréb Klára és Farkas István együtt „sétált” a halálba...

Persze, újfent hangsúlyoznom kell, csak egy pillanatra tűnt már túlviláginak az idős pár. Nem is lehet másképpen, mivel néhány gyors, igaz, puhán melankolikus ceruzavonásról van szó csupán. „Rembrandt alak-

Le Temple de la Liberté, Paris (photographie)

Klára Ágost 1916

Geréb Klára: Diadalkapu

jai — írja Simmel — magukkal hordozzák azt a homályt, tompaságot, az ismeretlenbe belekérdezőt, amelyet legegységesebb, egykor végül egyeduralomra jutó megjelenésében éppen halálnak hívnak...”

A másik munkája, ami hasonló intenzitással hatott rám, egy kis rézkarc, alig nagyobb egy képeslapnál: *Híd Velencében*. Egyszerű, mesterkéletlen, átértett apróságok, idézzük most már egyértelműen erre a kis lapra vonatkoztatva szavait. Akárha egy szappanbuborék pattanna szét a szemünk előtt. De hát mi más is Velence? És épp ezt a legnehezebb lejegyezni. Gerébnek egyértelműen sikerült.

A *Diadalkapu* és a *Híd Velencében* című két lap azért tűnt nekem ott benn, a hús falak között egyfajta csodának, mert egy pillanatra úgy éreztem, Geréb Klára már Auschwitz perspektívájából rajzolta meg Párizst, Velencét, Auschwitz perspektívájából emlékezett a világ e csodáira. És mint jeleztem, sokszor így látom Farkas festményeit is, Farkasét, aki mint mondják, önkéntesen állt be a gyerekek és öregek gázkamrába kigyózó sorába.

Nem tudom, hány munkája van még a Szabadkai Múzeum Képtárának tulajdonában, hányat tartanak számon Gajdosék, Duranciék, de elhatároztam, mind megnézem. Mert Geréb Klára képei láttán nyilvánvalóvá válik, milyen magas — a legmagasabb — szintről indult grafikánk. Geréb lapjain már ott az a puha, melankolikus és az az éles, szállkás, tüskés dimenzió is, amelyet majd Hangya és B. Szabó életműve teljesít ki.

Ha grafikáról beszélünk Vajdaságban, mindenféleképpen Geréb Klára az az egyik pont, ahonnan ki kell indulnunk. Ő állította fel a mércét, a szuverén, európai mércét, amit azóta is csak ritkán sikerült megközelítenünk. Az az érzésem, nem véve tudomást munkáiról, magas professzionális felkészültségéről, állandóan előlről, analfabéta szintről kezdtük, értük el eredményeinket . . .

REPIN

A 60-as években már láttam Moszkvában Repin képeit, láttam a volgai hajóvontatókat, amelyekről Dosztojevszkij is elismerően nyilatkozott — ez mindenképpen abszolút adat —, de akkor ott, Moszkvában engem Rubljov ikonjai foglalkoztattak, angyalai teljesen kitöltöttek, szememben nem hagytak helyet másnak. Igaz, akkor még nem is nagyon tudtam volna kijelölni helyét Rubljov és a modernek között. Pedig hát az ifjú Repin Ukrajnában, a kartográfusi iskola mellett komoly tapasztalatokra tesz szert a csugajevi ikonfestők körében, önállóan is fest templomokban . . . A Rettenetes Iván és fia című dramatikus kis festményen meg a csorgó vér és a csizmák ciánzöldjének összecikkanásában ott a modern művészet gesztusa is.

Repin jelentősége és szerepe különben hasonló, mint Munkácsy (érdekes lenne összevetni Liszt-portréikat) vagy például a szerb festészeten Paja Jovanovićé. Egy időben csak azért volt fontos Munkácsy, hogy akár valami sötét faltól, el lehessen rugaszkodni, ellenpontoszni, bontani, rombolni lehessen. Majd tudatosodott bennünk, hogy noha vakutcáról van szó, mégis az ő sötét piktúrájából ágaztak a legfontosabb irányzatok: Tornyaiék alföldi festészete és hát Czóbel is.

Mostanában már minden prekoncepció nélkül térek vissza hozzá. Éppen ezért volt nagy élmény Walter Benjamin szép kis Moszkva-könyvében olvasni a Tretyakov Képtárban tett látogatásáról, a XIX. századi orosz festészetről írt megjegyzéseit: Olyan kor volt ez, amelyben a táj és a mindennapi élet képei uralkodtak. Az, amit láttam, arra a következtetésre ad alapot, hogy az oroszok az összes európai nép közül erősebben fejlesztették ki a mindennapi élet festészetét. És ezek a falak, tele beszédes képekkel, tele a különböző rétegek életének jeleneteivel, nagy képeskönyvvé varázsolják ezt a galériát.

Persze mindez miatt még nem éreztem volna magam feljogosítva,

hogyan írjak Repinről. Tolsztoj miatt írok róla. Repin 70 rajzot, festményt készített a nagy íróról. Érdekes, Tolsztoj és a képzőművészet kérdéséhez Rilke és Paszternakon keresztül jutottam el. Paszternak Menlevél című esszéregényét a Tolsztojhoz utazó fekete pelerines Rilke alakjával indítja. A vonaton pillantja meg, ahogy a pályával azon tűnődnek, ugyan megáll-e a vonat Jasznaja Poljanánál. Paszternak apja is jelentős festő volt, ő is a péterváradai Művészeti Akadémián tanított, mint Repin, festette, illusztrálta Tolsztojt. A Menlevél első lapján említi Paszternak, hogy noha kisgyerekkorában látta Tolsztojt, valójában apja és Repin rajzai alapján tudja igazán feleleveníteni alakját.

Tehát nem túlozok, ha azt mondom, Belgrádban találkoztam Tolsztojjal. Két Tolsztoj-kép szerepel a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (aminek különben Repin levelező tagja volt) kiállítótermében. Egy kitűnő akvarell: a cserzett bőrön áttűnik a hatalmas koponya csontlabdája. A másik pedig Az erdőben pihenő Tolsztoj című festmény. Fehér orosz sapkában, fehér oroszingben, fehér takaróval tén hever a hosszú szakállú gróf egy fa alatt, kezében felemelt könyvet. A nagy csönd elemei maximálisan felerősödnek, halljuk a természet lélegzését, érezzük, látjuk, az erdő minden percegését, tücskét-bogarat.

Rilke egyik levele jutott eszembe a kép előtt, az a levél, amelyben Tolsztojnál tett második látogatásáról számol be — akárha Repin modorában: „Bal kezét gyapjúzekéje övébe dugta, jobbjá, anélkül hogy nagyon rátamaszkodnék, botja fogantyúján pihen, időnkint le-lehajlik, s olyan mozdulattal, mintha el akarna csípni egy virágot a körülötte lebegő illatával együtt, letép egy gyomot, tenyeréből issza be aromáját, aztán beszélgetés közben hanyagul ejti vissza a vad tavasz tengernyi bőségebe, amely ettől nem lett szegényebb. Sok mindenről beszélgetünk. De egyetlen szó sem siklik el a dolgok előtt, nem áll meg a külsőségeknél, a dolgok homályába, mögéjük hatol... Néha a szélben megnőtt a gróf alakja, nagy szakállá lengett-lebegett, de komoly, magánytól megjelölt arca nyugodt maradt, vihartól érintetlen.”

Aztán itthon, még a képek hatása alatt átböngésztem Tolsztoj leveleinek és naplójának Repinre vonatkozó részeit. „Kissé feszélyez az írásban az, hogy Repin közben az arcképemet festi, haszontalan, unalmas dolog, de nem akarom elszomorítani”, dohog a gróf naplójában, és szinte érezzük mondataiban a terpentín illatát. Igen, e dohogás egyáltalán nem jelenti azt, hogy különben nem foglalkozott komolyan Repin művészetével. Egyik levelében például így számol be a kiállításon szerzett élményeiről magának a festőnek: „... derék dolog, Repin, derék dolog. Van ebben valami eleven, erős, merész és találó... Él nálunk egy aranyeres, féleszű vénasszony, s itt van az öreg Karamazov apa — az ön Ionnja ezt a nőt meg Karamazovot juttatja eszembe, hitvány és szálnalmas, szálnalmas gyilkos, amilyennek lennie is kell, s a fiú halálos szépsége — jó, nagyon jó, a művész jelentős dolgot akart

mondani, s ki is fejezte teljesen és világosan, s azonkívül olyan mesterialien, hogy a mesterség nem is látszik benne.”

Érdekes, jegyzem meg, ilyen mély dimenziókkal, mint amelyeneket e rövidke levelében érint Tolsztoj, a műkritikusok írásaiban sosem találkoztam.

A Tolsztojt ábrázoló és a már említett képeken kívül meg kell még említeni a Tolsztoj regényírói művészetének színvonalán lévő Zaporozsjei kozákok című festményt, valamint a hozzám váratlanul annyira közel kerülő, húszöld Párbajt és a Kozák a sztyeppént: a hosszú, színes dzsida és a puska átlót húz a pusztában; a dzsida akárha a katona hátába lenne döfve — egészen közel hajoltam ehhez a dzsidához, illik ismerni, mondtam, hisz ilyen döfhetette át Petőfi vézna testét...

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

DIJÁTADÁS A FORUMBAN — 1988. április 23-án a Forumban alkalmi ünnepség keretében átadták Koncz Istvánnak az 1987. évi Híd Irodalmi Díjat, Baráth Ferencnek és a jugoszláv szobrászati biennálék megrendezéséért a pancsovai Olga Petrov Galériának az 1987. évi Forum Képzőművészeti Díjat, Kontra Ferencnek a Forum Könyvkiadó 1987. évi regény-pályázatának első, valamint Apró Istvánnak a regénypályázat második díját.

Bányai János vezérigazgató köszöntő beszéde után Gion Nandor, a Híd-díjat odaítélő zsűri elnöke így indokolta meg a bírálóbizottság döntését:

Tizennégy évvel ezelőtt egy, a maihoz hasonló ünnepségen rövid beszédet rögtönöztem, és olyasmit mondtam: meggyőződéseim, hogy az évek múlásával egyre jobb könyvek kapják majd a Híd-díjat, mert inodalmunk is egyre színvonalasabb lesz. Persze, tudom, hogy volt ebben a jóslásban jó adag túlzás is, de akkor nyugodtan mondhattam, mert abban az esztendőben én kaptam a Híd-díjat. A túlzásokban viszont igazság is lehet, amit bizonyít az elmúlt év könyvtermése, a rendkívül sok jó könyv minden műfajban, és ezek közül egy jó könyv. Koncz István Ellen-máglyája megkapta az 1987. évi Híd-díjat. A bírálóbizottság tagjainak többsége szerint megérdemelten, szerintem is megérdemelten.

Egyszerűs, komoly könyv. hozzáértő válogatással összeállított verseskötet, régebbi és újabb versek gyűjteménye.

Koncz István, mint tudjuk, viszonylag ritkán megszólaló költő, de amikor megszólal, azt tiszta lelkiismerettel teszi, mert öle telketően a legtekélyesebben próbálja meg elmondani verseit. És elmondja, megírja úgy,

hogy arra oda kell figyelni. Komoly könyvet említettem az előbb, mert a költő komolyan beszél, nem szereti az öncélú játékoságot, és ami fontosabb, nem szeneveleg, és nem sirja-sóhajtozza el bánatait. A kemény szavakat kedveli, a józanul kemény szavak még akkor is felbukkannak, amikor szomorúan kérdez, és elérzékenyül. Jól tudja, hogy a világ, amelyben élünk, nem a világok legjobbika, de vállalja, ha nem is belenyugvással, a múltat, a jelent, a jövőt, mint ahogy elődje is vállalta a bolsevikságot, „pedig nem is volt az, csak éppen megvetette azokat, akik gyáván letaradták”.

Prózában irtam is ezt a néhány soros versidézetet, mert így, szétnyújtva is szépen hangzik. Azt akarom mondani, hogy Koncz István bátor költő. Bátor költő és bátor ember. Pótolás nélkül szembenéz sebhelyes napjainkkal, azzal, amit ezek hoznak számára és mások, nagyon sokak számára még. Ha lázad valami ellen, azt okkal teszi, és érvelni is tud a művészet nevében, és ha raita múlik, változtat a dolgokon, már amennyire egy költőnek ez egyáltalán megadatott. A jó költőnek talán van esélye néha. Így hát Koncz Istvánnak is. Persze, ha még olvasunk verseket.

De olvassunk verseket! Egyebek között olyanokat, amelyeket Koncz István ír. Nehéz ritmusú vagy éppenséggel ritmustalan, szaggatott tényközlést, felháborodást, tiltakozást, csendes reményt, amelyekhez kíméletlen érzelmi logika biztosítja azt a költői lüktetést, amitől a vers igazából vers lesz, akármilyen szabálytalan formában, s aminek nyomán hiszünk a költőnek. Híd-díjas költőnek megérdemli, hogy higgyünk neki.

Végezetül hadd jósljak ismét, és hadd mondjam még egyszer ugyanazt: továbbra is meggyőződéseim, hogy

fejlődik a jugoszláviai magyar irodalom. Vannak és lesznek jó íróink, jó irodalmunk van, és még jobb lesz. Ehhez természetesen Koncz István versei is kellenek.

Koncz István a következő szavakkal köszönte meg a díjat:

Kedves Barátaim, most, amikor megköszönöm a Híd-díjat, a verseskönyvemért nekem ítélt megtisztelő kitiüntetés, alkalom ez a számomra is, hogy kétségeimről valljak. O, nem szerénységből — ellenkezőleg; nagyon is leplezetlen becsúgyból szeretnék ma a háttérben maradni. Szeretném, ha a költő helyett a költészetet illetné a megbecsülés, a dicsőség; ha legalább az ünnepi alkalom a költészetet részesítené méltó elismerésben. A költészetet: az ideálok és a szellem, az ember és a lélek örök és kimeríthetetlen inspirációját, a költészetet, amely maga lehet a szabadság. Csak méltó rangját elfoglaló és szerepét betöltő költészet léte nyújthat költőnek hitet és önbizalmat, hite't és súlyt irodalmi díjnak.

Örömmel tölt el a könyvemnek ítélt kitiüntetés. Ugy tartom, hogy ez egyben a költészetről "alított felfogásom elismerése és magatartásom elfogadása is. Felfogásom szerint a poézis felette áll minden céhes kategóriának. A poézis egy értékszinten van jelen, lehet jelen céhen belül és céhen kívül, és vers formájában tetten érheti, kifejezheti azt, ugyanolyan adekvátan a céhbe sorolt, mint akár a „vidéki ügyvéd” még ha akadt is céhes „kritikus”, aki ezt a körülményt ugyan-csak pejoratív felhanggal olvasta a fejemre, igaz, teljesen érthetetlenül és értelmetlenül, egyéb személyes kifogásai közt, könyvekritika ürügyén.

Kedves Barátaim, úgy fogadom a Híd-díjat, mint amit azok a bizonyos bibliai talantomok példáznak, amivel el kell számolnom, amit igazolnom kell. Hisz, minden díj értékfedezete csakis maga a díjazott értéke lehet.

Az 1987. évi Forum Képzőművészeti Díj odaítélését Bela Duranci zsűrielnök indokolta meg:

A Forum-díj bírálbizottsága 1988. február 2-án megtartott ülésén Baráth Ferencnek, valamint a jugoszláv szobrászatot permanensen bemutató pancsovai Olga Petrov Galériának ítélte oda az 1987. évi Forum Képzőművészeti Díjat.

Baráth Ferencre az 1987. novemberében megrendezett újvidéki retrospektív kiállítása irányította rá újfent a figyelmünket, amely ismét arról győzött meg bennünket, hogy a grafikus különleges szenzibilitással közelíti meg tárgyát, alkotásai autentikusak és időszerűek. A zsűri döntése óta ezeket a plakátokat láthatta Pancsova és Szarajevó közönsége, Baráth részt vett a pécsi nemzetközi plakát-kiállításon, s az ő fekete-fehér mezőből komponált plakátjai hirdetik majd az Újvidéken 1990-ben megtartandó sakkolimpiát is.

A plakát mindig szembeötlő, lapidáris, ugyanakkor efemer is. Baráth alkotásai magukon viselik ugyan ezeket a műfaji jegyeket, esztétikai értékük miatt azonban mégis maradandóak. Művészeti kvalitásait a nemzetközi elismerések is jelzik: munkáit láthatjuk a New Yorkban megjelent 11 jugoszláv formatervező című kiadványban, 1987-ben a legnagyobb képzőművészeti központokban a világ 50 legjobb plakátját bemutató vándor-kiállításon is szerepelt, s többek között a New York-i modern művészetek képtára is vásárolt munkáiból.

A plakát a modern nagyvárosok egyedülálló díszje. Ercobban az ember tudatába, de azon nyomban, mielőtt időszerűségét veszíti, szerte is foszlik, el is tűnik. Baráth is állandó versenyt fut az aktualitással. S bár plakátjai napi használatra készülnek, mégis csodálatosmód rétegzettek, enigmatikusak, a kollektív emlékezet szimbólumait fedezhezük fel rajtuk, a rendszer, a kompozíció méltóságát hirdetik.

A pancsovai Olga Petrov Galéria a kétévénként megrendezett jugoszláv szoborkiállítással hazánk szobrászművészetének fejlődését követi és mutatja be, különösen a modern kifejezésformát kereső, újító, fiatal képzőművészeknek nyújt nagy teret.

A biennálé ennek a művészeti ág-nak a népszerűsítéséhez is hozzájárul. Emellett azt is tudatosítja bennünk, hogy nálunk is jelentős hagyománya van a szobrászatnak. Aleksandar Basin, a 4. jugoszláv szoborkiállítás katalógusában kifejti, hogy a modern kisplasztika az 1912-ben megtartott budapesti kiállítással veszi kezdetét, amelyen 2400 tárgyat állítottak ki. Ezek közül sokat ma is megtalálhatunk a vajdasági kisvárosokban, többek között a szabadkai Telcs Ede vagy a zrenjanini Szentgyörgyi István szobrait. A művészeti felfogások és szobrászati formák örömlása és hatása ma is igen élénk, különösen kifejezett ez a Murska Sobota—Budapest—Pancsova háromszögben, nem utolsósorban a szobrászati biennálék eredményeként.

A Forum Képzőművészeti Díjjal ennek a jelentős vállalkozásnak a folytatására kívánjuk ösztönözni a galériát.

Bosnyák István, a Forum Könyvkiadó 1987. évi regény pályázata bírálóbizottságának elnöke a díjnyertes regényekről többek között a következőket mondta:

„Kontra Ferenc Drávaszögi keresztetek című kézirat a egy konkrét tájegység közösségi létérzésének és tájmitószámának sikeres alkotói megragadása. A lírikus szerkesztésmód és prózaversritmus embersorsok sokaságát fogja össze füzérszerűen, s e sorsközösséget a tragikum balladai hangvillata hatja át. A hangulatteremtés hatáson eszköze a szövegben a gazdag, letisztult, helyenként metaforikus és szürrealisztikus nyelv” — foglalta össze bírálóbizottságunk a maga sommás véleményét a szerző elsősülött ravgyobb kompozíciójú prózai művéről.

A lazán összefonódó, füzérszerűen egységesülő epiko-lírikus cselekményszálak alapelemei, a motívumok Kontra Ferenc szövegében fegyelmezett alkotói következetességgel szelektálódnak: jórészt a folklór epika, közelebből a hiedelemmonda, legendamese, az ún. igaz történet, a klasszikus és balesetballada motívumkinzert revalálják.

Ötszéli vaskereszt helyi legendája;

római idöket evokáló kincsmondatöredék; a mohácsi csatater tózsomszédságában rogyadozó templomrom helyi emléke; tömegverekedés közben láng-ra lobbant csárda és a bennéők tömeghalála; szegénybe esett, vallásos parasztlány öngyilkossága; koraszülött csecsemőjét titkon ehantoló, majd a rejtett sírhelyet szertartásosan látogató anya; háborodott női falubolondja; csárdai veszekedésben megvakult legény; részeges felesége torkát átmeteszó, majd önmagát is felgyújtó férj; jégtábláról a jeges Dunába billent részeg napszámos; permetezővizet tároló hegyi cementkútba esett pudárlány halála; „prófétacsapatokba” verődő, meghatározatlan időközökben ismételt fel-felbukkanó garázda „zarándokok” egész faluközösséget 127ban tartó tüneménye...

Epizódról epizódra ilyen és ezekhez hasonló önmagukban is koherens tematikai egységet képviselő motívumok sorjázának a regényben, s a fellámló arcélek, sorsfoszlányok és cselekményszegmentumok már csak ezáltal is szerves egészé állnak össze az olvasó képzeletében. Az egész regényvilágot behálózó és erőteljes tájhangulatot sugalló motívumorrá.

„Apró István keretes regénye a jelen tapasztalatainak prizmáján keresztül nyújt betekintést a századelő valóságába, s ily módon a történelmi tematika időszerű jelentéssel is árnyalódik. A többszű dokumentumanyagra épülő szöveg jó krisismettről és az epikus hitel megeremtésének képességéről tanúskodik” — állapította meg a pályázati zsűri minősítése, s ezzel voltaképpen előlegezte azt is, hogy a *Három folyó a Drávaszögi keresztetek* tipológiai ellenpárja: történelmi témájú, de szintén időszerű tartalmú regény, melyben a lírizmus és epiko-lírizmus helyett a „tisza” epikum az uralkodó esztétikai elem

Apró István moder szövevé, a regényírás mai lehetőségeire/lehetetlenségeire korra is jellemző kéttelvel rákérdező keretbe ágyazza be a realiztikus-dokumentarista főcselekményt, s ezzel voltaképpen parabolává minősíti át az önmagában jórészt hagyományos történelmi epikumot. A közösségi aka-

rások, pontosabban: a *közösség* akarásának, a *közös létforma* elemien emberi vágyának ismételt, újból és újból bekövetkező történelmi kudarcairól szóló parabolává.

(A regény pályázat díjnyertes pályaműveiről szóló zsűrielnöki jelentés teljes szövegét júniusi számunkban közöljük.)

Kontra Ferenc a következő szavakkal vette át a díjat:

Elmondtam valamit. Csak egy mondat, amely végül egyetlen, önmagát jelentő személyes névmással csúszszodjék. Az ÉN természeténél fogva nem lehet regényhős, hiszen a regény fikció, az egyes szám első személy pedig elutasítja a valótlan. E nyilvánvaló paradoxon ellenére is, lehet, hogy éppen ebben kell keresnünk a regényt, a valósággyá váló képlezetben. Vagy a múltban, amely másnak csak fikció lehet. A visszatérő múlt lényegi képtelenségét csak az ábrázolás életerős pontossága követheti. Aki nem látja világosan a felszínt, sohasem veszi észre, mi rejtőzik alatta. I-ni annyi, mint emlékezni. Szerevdéyleinkben az emlékezés az időtlenség felé hajlik. Ha egyetlen képbe sűrítjük a múlt párhuzamba állítható tapasztalatait, akkor a sok napnyugtából, melyeket délutánonként más és más színben látunk, az emlékezetünkben egyetlen alkonyat lesz, a sok apró kis halál nyomán pedig ballada születik. Ezzel köszönöm meg a díjat.

STRAŽILOVOI TALÁLKOZÓK — Április 22-én és 23-án tartották meg harmadikban a Vajdasági Íróegyesület által felújított, Stražilovói Találkozókat elnevezésű rendezvény sorozatot. A kelnapos tanácskozáson írók, kritikusok és irodalomtudósok arra keresték a választ, hogy létezik-e ún. hivatalos vagy központi kultúra, s vele szemben vagy melléte van-e peremkultúra. A tanácskozás résztvevői kifejtették, hogy nár az is peremre szorulást jelent világviszonylatban, ha valaki a kis népek nyelvén alkot. Mások szerint, a peremkultúra csak az igénytelen irodalmi megnyilvánulásoknak kedvez, a tömegek ízlését kiszol-

gáló giccseknek. Egyesek azt hangoztatták, hogy a marginális kultúrát nemcsak az irodalmi klikkekkel való szembefordulás hozhatja létre, hanem minden igazi művész önként kivonul a társadalomból. Mások alapos művelődés- és irodalomtörténeti bizonyítékokat szolgáltatottak arra, hogy az egyes irodalmi irányzatok, a haladó esztétikai értékek mindig is a peremről indultak, s csak idővel fogadták el őket, s lettek általánosakká.

A Stražilovói Találkozók résztvevői sokféle szempontból világították meg a peremkultúra kérdését, sokféle szempontból vették szemügyre az irodalmat, abban azonban egyetértettek, hogy az infláció szellemi téren is érezteti hatását, s hogy a marginális kultúráról szólva, napjaink legidősebb kérdés-e a kultúra egészének peremre szorulása a társadalomban.

A ZSIDÓK JUGOSZLÁVIÁBAN

— Ezzel a címmel nyílt Zágrábban nagyszabású kiállítás, amely — a Jezsuita téri képtár mintegy két és fél ezer négyzetméternyi területén — másfél ezer tárggyal és fotóval prezentálja az itteni zsidóság életét, letelepedésük történetétől kezdve, egészen napjainkig. E monumentális kiállítás egyrészt komoly történeti áttekintést nyújt a mai Jugoszlávia területén élő zsidóságról, számokkal is bizonyítja, mikor, hol és mennyien éltek, másrészt pedig megismerteti az érdeklődő közönséget szokásaikkal, ünnepeikkel, liturgiai és egyéb vallási törvényeikkal is. A kiállításon a zsidóság anyagi kultúrájának és vallási relikviáinak kívül nyelvük és szellemi kultúrájuk is jól nyomon követhető. Bár a szervezők nem ragaszkodtak a szigorú időrendhez, a kiállítás mégis kitűnő történeti-szemleli keresztmetszetet nyújt az érdeklődőknek. A pontosabb tájékozódást a számos táblázat és eligazító szöveg könnyíti. A kiállítás külön teret szentel a háború kezdetétől napjainkig terjedő időszaknak is, számos megrázó fotóval bizonyítva, hogyan zsugorodott az ötven évvel ezelőtti 70 000-nyi jugoszláviai zsidóság az egytizedére. A június 5-éig megtekinthető zágrábi rendezvényen helyet biztosítottak a háború

után itt élő zsidó nemzetiségű művészek alkotásainak is.

KRLEZA-NAPOK ZÁGRÁBBAN

— Miroslav Krleža összegyűjtött művei utolsó öt kötetének megjelenése alkalmából április derekán Zágrábban Krleža-napokat tartottak. A Horvát Nemzeti Színházban megtartott nyitó rendezvényen bemutatták Krleža összegyűjtött műveinek teljes sorozatát: a zágrábi *Miladost* és a szarajevói *Oslobodjenje* kiadónál megjelent pontos ötven kötetet, amely szinte teljes egészében prezentálja az írói életművet. A sorozat mintegy ötszáz ezer példányban jelent meg. A most bemutatott öt új kötet az író esszéit, levelezését és trüfci naplóját foglalja magában.

A VAJDASÁGI SZÍNHÁZAK TALÁLKOZÓJA — Április 15-e és 26-a között tartották meg Zomborban a Vajdasági Színházak 38. Találkozóját, amelyen nyolc színnáz tizenkét társulata mutatkozott be. A zsűri döntése szerint a legjobb előadást a zombori Népszínház társulata mutatta be, akik Vida Ognjenović *Hogyan megnevetetni az urat* című komédiáját vitték színre. A Szabadkai Népszínház előadta *Anita Berber* című koreodráma színre állításáért Nada Kokotovićot, a kosztümvetvékért pedig Bjanka Adžić-Ursulovot díjazták. Az Újvidéki Színház *Mészárszék* című előadásának rendezőjét, Ljuboslav Majerát is elismerésben részesítette a Vajdasági Színházak Találkozásának zsűrije. A színészi alakításért az idén a lehetséges tizből hetet osztottak ki. Stevan Šalajić és Vladimir Alidžić (*Hogyan megnevetetni az urat*, zombori Népszínház) Gordana Đurđević (*Ljubinko és Desanka*, újvidéki Szerb Nemzeti Színház), Almira Osmanović, Ana Kosztovszka, Nedo Osman (*Anita Berber*, Szabadkai Népszínház) és Venczel Valentin (*Mészárszék*, Újvidéki Színház) részesült elismerésben. A legjobb gyermekelőadást a szabadkai gyermekszínház mutatta be, Aleksandar Davidescu *Játék* című darabját vitték színre.

A BELGRÁDI NEMZETI SZÍNHÁZ BUDAPESTEN ÉS SZEGEDEN

— Április 11-étől 16-ig magyarországi vendégjátékon volt a legrégebb múltú belgrádi színnáz. Első este a pesti Nemzeti Színházban Miloš Crnjanski *Konak* (Királyok palotája címmel hirdetett) történelmi darabját mutatták be, Mira Trailović rendezésében. Másnap egy világirodalmi szórakoztató mű, Sardou *Szókimondé asszonyosságát* játszották, majd 13-án a Várszínházban Dosztojevszkij *Féltékenyelmű* című regényének színpadi változatát vitték színre, a Sadou-darabot Ljubomir Draškić, az Andrzej Wajda-dramatizációt pedig Mira Erceg rendezte. Szegeden 15-én Crnjanski drámáját, a vendégjáték utolsó napján pedig a Dosztojevszkij-regény színpadi változatát láthatta a közönség. A magyar sajtó bőségesen foglalkozott a vendégszerepléssel. A *Film, Színház, Muzsikában* három „előzetes” is megjelent. Stojan D. Vujičić Egy szerb dinasztia tisznapjai címmel közölt eligazító szöveget a *Konak*hoz és a drámaíró Crnjanskiról. Itt jelent meg egy-egy színes fordó a három produkcióról, valamint Alboncezy László egész oldalas interjúja Miodrag Ilićtyel, a színház igazgatójával. Az Ilić igazgatóval készített beszélgetés többek között a Magyar Nemzet is megjelentette (az első előadás napján), melyből az olvasók többek között a színház múltjáról, nemzeti sajtóságairól, anyagi támogatásáról értesülhettek, s megtudhatták, hogy a vendégjáték három előadása nagyon jól tükrözi, „milyen színvonalon áll a társulat jelenleg”, s a változás a „repertoárt is jól jellemzi”. A *Szókimondó asszonyosság* a közönség igényét, a Dosztojevszkij-adaptáció az új törekvéseket, Crnjanski drámája pedig a nemzeti hagyomány ápolására mutat belgrádi példát.

ONALLÓ EST DOMONKOS ISTVÁN VERSEIBŐL — Ahogy a szegedi József Ártilla Tudományegyetem *Harmadkor* című irodalmi-kritikai kiadványának 8. számából megtudtuk, 1987. december 15-én a JATE Auditorium Maximumában mutatta be Balog József *Kormányváltás* című Domonkos-versösszeállítását.

SZÉP MAGYAR BESZÉD — A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem szervezésében tartották meg április közepén az inamár jelentős múltra visszatekintő, Kazinczy Ferencről elnevezett Szép magyar beszéd versenyét, amelyre ezúttal először az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszekének két hallgatóját is meghívták. A selejtező célzattal rendezett újvidéki lázi verseny első két helyezettje vett részt a rangos versenyen, amelynek végén Budanov Márta a több mint ötven fős nemzetközi mezőnyben másodikként vehette át a Kazinczy- emlékérmét.

MEGHALT BARTA JÁNOS — Nyolcvanhét éves korában elhunyt Barta János, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nyugalmazott egyetemi tanára, akadémikus. Barta János elsősorban a XIX. századi magyar irodalom tudósa volt, irodalomtörténész. Első ilyen jellegű tanulmányát még 1925-ben jelentette meg *Bánk és Melinda tragédiája* címmel. Életében megjelent utolsó írása pedig a Keresztury Dezső „*Csak hangköre más*” című Arany-monográfiáról írt méltatás, mely a Jébrecei *Alföld* idei áprilisi számában olvasható. Az egykori Eötvös-kollégista, Horváth János-tanítvány tavaly megjelent könyve nemcsak címével — *A pálya végén* —, hanem tematikája szerint is jelképesen zár egy gazdag tudósi pályát. Ebben a kötetben Arany-, Kemény- és Madách-tanulmányok olvashatók, vagyis azokról a múlt századi nagy írókról, akikkel, munkásságukkal — Vörösmarty, Berzsenyi, Vajda, Tolnai Lajos, Jókai és Mikszáth mellett — Barta János leggyakrabban és a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szempontjából leggyümölcsözőbben foglalkozott. Barta János munkái nemcsak előkészítették az utóbbi 15—20 év magyar irodalomtörténeti szemléletének az előző évtizedekhez képest lényeges változást hozó, friss hangját, gondolkodását, hanem emeli Barta János mindvégig aktív propagátora és művelője is volt. Múlt századi irodalmunkról nagyon sokáig nem beszélhetünk Barta professzor könyveinek, tanulmányainak figyelembe vétele nél-

kül. Barta János meghatározó egyénisége múlt századi irodalmunkról való szemléletünknek. Könyvei: *Az ismeretlen Madách* (1931), *Madách Imre* (1942), *Arany János* (1953), *Élmény és forma* (tanulmányok, 1965), *Költők és írók* (tanulmányok, 1966), *Klasszikusok nyomában* (tanulmányok, 1976), *Evfordulók* (tanulmányok és megemlékezések, 1981), *A pálya ívei* (Kemény Zsigmond két regényéről, 1985) és *A pálya végén* (tanulmányok, 1987). Barta János opusában fontos huszadik századi szakmunkák is olvashatók Kosztolányi, Molnár, Ady, Móricz, Babits kapcsán, jelentős, kendőzetlen egyenesbeszéde és meglátása szempontjai okán jelentős kritikai tevékenysége is. Esztétikai és elméleti tárgyú dolgozatai *Az érték problémája az irodalomtudományban*, *Líraelméleti alapfogalmak*, *Az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetéséhez*. Avantgarde — a modern művészet esztétikai problémái, *Jegyzetek a magyar tragikumelméletről*, *A romantika mint esztétikai probléma* (sb.) a hivatását és önmaga művelését szüntelenül fontosnak valló tudós, irodalomértő példaképet állítják elénk. Évekig Barta János szerkesztette a debreceni KLTE irodalmi évkönyvét, a *Studia Litterariát*. De Barta János a társszerzője annak az összefoglaló magyar irodalomtörténeti kézikönyvnek is, amely az újvidéki Matica srpska és a Forum közös kiadásában jelent meg szerbhorvát nyelven 1976-ban, s melyben Barta János a XIX. század irodalomtörténetét foglalta össze.

(G.)

SAKONYI KÁROLY-EST AZ M-STUDIÓBAN — Április 7-én az Újvidéki Rádió M-stúdiójában a Magyar Rádió és az Újvidéki Rádió közös hangfelvételére került sor, Szakonyi Károly szerzői estjét tartották meg. A szerzővel Szilágyi Károly beszélgetett. Avar István, Farkas Zuzsa, Ferenczi Jenő, Oszter Sándor és Venczel Vera Szakonyi-műveket tolmácsoló. A műsort Dorogi Zsigmond és Gion Nándor szerkesztette.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — A Harkai Vass Éva, Jósvai Lídia és Kontra Ferenc (elnök) összetételű bírálóbizottság egyhangúlag Apró Istvánnak ítélte oda az 1987. évi Sinkó-díjat. A zsűri szerint „Apró István sajátos elbeszélő prózájával és igényes publicisztikájával hívta fel magára a figyelmet, munkáiban a szociozráfia elemző módszereit érvényesíti. Kisregényeiben a történelemszemlélet a dokumentarista ábrázolással ötvöződik”.

A díjat 1988. április 27-én adták át az újvidéki Bölcsészettudományi Karon.

A Vajdasági Közművelődési Közösség díját, a Kultúra Szikráit, amelyet

minden évben azoknak a művelődési dolgozóknak és munkaszervezeteknek ítélnek oda, akik kiemelkedő eredményt értek el az elmúlt év folyamán a kultúra terén, az ideán Adam Docleanu újságíró, Milutin Karašik, a Színházmúzeum igazgatója, Gellér Zoltán doroszlói anató és néptánc-koreográfus, David Kecman író, Forró Mihály színművész, Mirko Stojnić formatervező, Radomir Soić művelődési dolgozó, dr. Dušan Popov, a Matica srpska titkára, valamint a becsei Május Játékok és a verseci Žarko Zrenjanin Művelődési Fgy.ület érdemelt ki. A díjakat április 13-án az Újvidéki Rádió M-stúdiójában adták át.

A FORUM KÖNYVKIADÓ
1988-BAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

- Josip Broz Tito összegyűjtött művei XXII.*
Boris Kidrič: *A fordulat évei* (tanulmányok)
Szám Attila: *A kettős burok terbe* (tanulmányok)
Ács Károly összes versei
Fegyvesi Ottó: *Kollapszus* (versek)
Podolszki József: *Át* (hátrahagyott versek)
Ali Podrimja: *Nyugtalan kő* (versek)
Marko Ristić: *Turpitude* (poéma)
Brasnyó István: *Macula* (regény)
Kopeczky László: *Párizsi kaland — A beszélő óra* (kisregények)
Jódal Rózsa: *Gömbalakók* (regény)
B. Szabó György: *Élmény, szerep, hivatás* (tanulmányok)
B. Szabó György: *Tér és idő* (tanulmányok)
Hornyik Miklós: *Titokfejtők* (tanulmányok)
Losonc Alpár: *Hiányvonatkozások* (tanulmányok)
Sebők Zoltán: *Mitosz és művészet között* (esszék)
Csorba Béla: *Temerini néphagyományok*
Vukovics Géza: *Varázsszem* (publicisztika)
Székely Tibor: *Patagóniától Alaszkáig* (útirajz)
Szűcs Imre: *Kölyökkorukban* (gyermekversek)
Gvido Tartalja: *Sebolsincs állattan* (gyermekversek)
Nemes Fekete Edit (képzőművészeti katalógus)
Barcsay Jenő: *Anatomija za umetnike*

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba*: Távozóban (Podolszki József: *Át*) 684
Gerold László: Kultúrhumoreszkek (Vukovics Géza: *Varázsszem*)
686
Harkai Vass Éva: „Kallódunk hol oltalmas” (Marsall László: *Egy világ mintája*) 688
P. Müller Péter (Pécs): A világrend költője (Cs. Szabó László: *Shakespeare*) 691
Febér Katalin: A történet játéka (Szávai Géza: *A megfigyelő*)
693
Sárvári V. Zsuzsa: Egy bakonyi falu szellemi néprajza (Vajkai Aurél: *Szentgál*) 696
Silling István: A magyarországi délszlávok néprajzáról (*Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj*) 697

S z í n h á z

- Gerold László*: Római karnevál 698
Nánay István (Budapest): Díszvacsora a temetkezési vállalatnál;
Galícia 700

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó*: Notesz (*Geréb Klára; Repin*) 704

KRÓNKA

Díjátadás a Forumban; Stražilovói Találkozók; A zsidók Jugoszláviában; Krleža- napok Zágrábban; A Vajdasági Színházak Találkozója; A Belgrádi Nemzeti Színház Budapesten és Szegeden; Önálló est Domonkos István verseiből; Szép magyar beszéd; Meghalt Barta János; Szakonyi Károly-est az M-stúdióban; Díjak, elismerések

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1988. május.
Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 600, kettős szám ára 1200 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079